

บทที่ ๒

มหาเวสสันดรชาดกในพระพุทธศาสนา

๒.๑ มหาเวสสันดรชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ประทับอยู่ที่นิโครธารามกรุง^๑ กบิลพัสดุ์ราชธานี ทรงปรารถนาซึ่งผนวชพรหมให้เป็นต้น จึงทรงตรัสเทศนาเวสสันดรชาดกนี้ให้เป็นผล มีคำเริ่มต้นว่า ผุสสดี วรณณาเก เป็นอาทิ มีเนื้อความพิศดารสืบต่อไปว่าเมื่อครั้งสมเด็จพระจอมไตรศาสดาโปรดประทานเทศนาพระธรรมจักรอันประเสริฐแล้วเสด็จสู่กรุงราชคฤห์นั้นแล้วจึงเสด็จกลับสู่กรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยพระชีนาสพแสนหนึ่งพระกาฬทนาย เป็นมัคคุเทศก์นำเสด็จครั้งแรก

ครั้งนั้นกษัตริย์ศากยราชทั้งหลายไปประชุมตกลงกันว่า พวกเราจะได้เห็นพระสิทธัตถกุมารผู้เป็นญาติอันประเสริฐของพวกเรา ควรพวกเราจะหาสถานที่รับรอง ให้เป็นที่สมควรแก่พระเกียรติยศจึงจะถูกแล้วทรงกำหนดเห็นว่าราชอุทยานของนิโครธศากยกุมาร เป็นสถานที่ที่น่าน่ารื่นรมย์ยินดี จึงทรงจัดการต้อนรับในนิโครธารามนั้น แล้วพากันถือดอกไม้ของหอมไปคอยต้อนรับเสด็จพระบรมศาสดาจารย์ ในการต้อนรับเสด็จนั้นได้จัดขบวนเป็นเหล่าๆ คือ ขบวนที่ออกหน้าล้วนแต่ทหารทวาริกาที่ประดับประดาด้วยสรรพอาวุธอลังการ พร้อมขบวนถัดมาเป็นพระราชกุมารกุมาริถัตถนั้นมาถึงบรรดาศากยราชทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ใหญ่ ออกไปต้อนรับที่นิโครธาราม^๒

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ พุทธบริวารประมาณแสนหนึ่ง ครั้นเสด็จถึงนิโครธารามแล้ว ก็ประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันประเสริฐ ครั้งนั้น กษัตริย์ศากยราชทั้งหลายจึงทรงดำริกันว่า พระสิทธัตถกุมารนี้ เป็นเด็กที่เราทั้งหลายมากเป็นนางเป็นหลานเป็นบุตรของเราทั้งหลายครั้นดำริอย่างนี้แล้วจึงไม่ถวายบังคมให้แก่พระราชกุมารกุมาริถัตถซึ่งนั่งอยู่ข้างหน้าถวายบังคมกัน

สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงพระราชดำริว่า พระญาติทั้งหลายของเราย่อมไม่อ่อนน้อมยอมถวายบังคมเรา พระมีมานะอันกระด้างอันเป็นการไม่สมควร เราควรจะให้พระญาติทั้งหลายละมานะเสีย ครั้นทรงพระราชดำริอย่างนี้แล้ว จึงเสด็จเข้าสู่จตุตถสถานมีภิกษุญาเป็นที่นั่งที่ตั่งเพาะขึ้นสู่อากาศ เหมือนกับจะโปรยละอองพระบาทลงบนเศียรเกล้าแห่งพระญาติเหล่านั้น^๓

พอพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ผู้เป็นสมเด็จพระชนกนาถ ได้ทอดพระเนตรเห็นเป็นที่น่าอัศจรรย์ ดังนี้ จึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐในวันที่พระองค์ประสูติ พวกพี่เลี้ยงได้เชิญพระองค์เข้าไป เพื่อจะให้ไหว้กาลเทวินทดาบส พระบาทของพระองค์ก็ปรากฏกลับขึ้นไปตั้งอยู่บนศีรษะของ

^๑ ชุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^๒ พิชิต อคินิจ, **วรรณกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๒๖-๒๓๓.

^๓ พระราชวินิจฉัยตรปิฎาณ (เจ้าคุณพิพิธ), **มหาเวสสันดรชาดก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗-๔๔.

ดาบส ข้าพเจ้าก็ได้ถวายบังคมพระองค์เป็นครั้งที่หนึ่งแล้ว ในคราวที่ข้าพเจ้าแรกนาขวัญ ได้เชิญพระองค์ได้ไปบรรทมอยู่บนพระยี่ภู่ใต้ต้นหว่า ถึงเวลาเงาต้นไม้ทั้งหลายบ้ายไป

ข้าพเจ้าได้เห็นความอัศจรรย์ จึงได้ถวายบังคมพระองค์เป็นครั้งที่ ๒ มาตรการนี้ ได้เห็นปาฏิหาริณนี้จึงได้ถวายบังคมพระบาทของพระองค์เป็นครั้งที่๓ดังนี้ฯ เมื่อสมเด็จพระบรมชัตติยาธิบติศรีสุทโธทนมหาราช ถวายบังคมพระบรมบาทของสมเด็จพระโลกนาถเจ้าด้วย

พระเศียรเกล้าของพระองค์แล้ว ก็ไม่มีกษัตริย์ศากยราชพระองค์ใดพระองค์หนึ่งสามารถจะทรงนั่งอยู่ได้ จึงได้พร้อมกันถวายบังคมทั้งนั้น

ฝ่ายสมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า จึงเสด็จลงมาจากอากาศ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันประเสริฐ ในขณะนั้นเมฆใหญ่ก็ตั้งขึ้นมายังท่าฝนโบกขรพรรษให้ตกลง น้ำฝนนั้นมีสีแดงส่งเสียงซู่ซ่าไหลไปสู่ที่ลุ่ม คนเหล่าใดที่ต้องการให้เปียกก็เปียก ไม่ต้องการให้เปียกก็ไม่เปียก ดูเป็นที่น่าอัศจรรย์ใจฯ พระภิกษุทั้งหลายจึงสนทนากันขึ้นว่า ฝนนี้เป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งใหญ

สมเด็จพระบรมจอมไตรศาสดา จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายฝนโบกขรพรรษอันมีลักษณะเหมือนกับน้ำตกบนใบบัวนี้ จะได้ตกลงในสมาคมแห่งหมู่ญาติของเราตถาคต ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงในปางก่อนก็เหมือนกัน ครั้นตรัสดังนี้แล้วก็ทรงนั่งอยู่ พระภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงเรื่องอดีต พระองค์จึงได้ทรงแสดงเรื่องเวสสันดรชาดกนี้สืบต่อไปว่า^๔

(๑) กัณฑ์ที่ ๑ ทศพร

ท้าวสักกะตรัสว่ามุสตี ผู้มีรัศมีผิวพรรณอันประเสริฐมีอวัยวะส่วนด้านหน้าสวยงามเธอจงเลือกเอาพร ๑๐ ประการในปฐพีอันเป็นที่รักแห่งหฤทัยของเธอเถิด(เทพธิดามุสตีกราบทูลว่า) ข้าแต่ท้าวเทวราช หม่อมฉันขออนอบน้อมพระองค์หม่อมฉันได้ทำบาปกรรมอะไรไว้หรือพระองค์จึงให้หม่อมฉันจุติจากสถานอันน่านี่นรมย์ดุจลมพัดต้นไม้ใหญ่ให้โค่นไป (ท้าวสักกะตรัสว่า) เธอมิได้ทำบาปกรรมอะไรไว้เลยและเธอจะไม่เป็นที่รักของเราก็ดำเนินได้แต่บุญของเธอได้หมดสิ้นแล้วเหตุนี้ เราจึงกล่าวกับเธออย่างนี้ความตายใกล้เธอแล้วเธอจักต้องพลัดพรากจากไปเธอจงรับพร ๑๐ ประการนี้ของเราผู้กำลังจะให้พระศาสดาประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงปรารภฝนโบกขรพรรษ (ฝนดุจน้ำตกในใบบัวมีสีแดง ผู้ต้องการให้เปียกจึงเปียก)^๕ ให้เป็นเหตุตรัสเวสสันดรชาดกแก่ภิกษุทั้งหลายเทพธิดามุสตีกราบทูลว่าข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่กว่าภูตทั้งปวงถ้าพระองค์จะประทานพรแก่หม่อมฉันข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้หม่อมฉันพึงเกิดในพระราชนิเวศน์ของพระเจ้ากรุงสิพี ข้าแต่ท้าวปรีท ขอให้หม่อมฉัน^๖

๑) พึงเป็นผู้มีตาดำเหมือนลูกเนื้อทราย ซึ่งมีนัยน์ตาดำ

๒) พึงมีขนคิ้วดำ

๓) พึงมีนามว่ามุสตีในพระราชนิเวศน์นั้น

๔) พึงได้โอรสผู้ให้สิ่งที่ประเสริฐประกอบความเกื้อกูลในยาจกมิได้ตระหนี่

ซึ่งพระราชอาประเทศบุชา มีเกียรติยศ

^๔ อ่างแล้ว.

^๕ พระราชวิจารณ์ปฏิภาณ (เจ้าคุณพิพิธ), มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๔๗-๔๘.

^๖ พ.ช. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

๕) เมื่อหม่อมฉันตั้งครรรค์ ขออย่าให้ครรรค์นั้นขึ้นฟังมีครรรค์ไม่สูงเสมอองค์คันศรที่นายช่างศรเหลาเกลี้ยงเกลมาแล้ว

๖) ข้าแต่ท้าววาสวะ ขอถนอมทั้งคู่ของหม่อมฉันอย่าได้หย่อนยาน

๗) ขอผมหงอกจงอย่าได้มี

๘) ขอผงฐลืออย่าได้ติดเปราะเปื้อนกาย

๙) ขอหม่อมฉันพึงได้ปลดปล่อยนักโทษผู้ต้องประหาร

๑๐) ขอให้หม่อมฉันได้เป็นอัศวมเหสีของพระเจ้ากรุงสีพีในพระราชานิเวศน์นั้น อันก็ก้องไปด้วยเสียงร้องของนกยูงและนกกระเรียน แวดล้อมด้วยหมู่ชัตติยานาริมีทั้งคนเตี้ยและคนค่อมเกลื่อนกล่นที่ พ่อครัวชาวแคว้นมคธเลี้ยงดูก็ก้องไปด้วยเสียงกลอนและเสียงบานประตูอันวิจิตร มีคนเชิญให้ดื่มสุราและกินกับแก้มเถิด พระเจ้าข้า^๗ จบกัณฑ์ศพร ๑๙ พระคาถา

(๒) กัณฑ์ที่ ๒ หิมพานต์

พระศาสดาตรัสเนื้อความนี้ว่าพระนางผุสดีนั้นจุติจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นแล้วมาบังเกิดในตระกูลกษัตริย์ได้ทรงอยู่ร่วมกับพระเจ้าสัณชัยในกรุงเชตุรพระนางผุสดีทรงครรรค์ถวาทมาสแล้วเมื่อทรงทำประทักษิณพระนครได้ประสูติเราในท่ามกลางถนนของพวกพ่อค้าชื่อของเรามีได้เนื่องมาแต่พระมารดาและมีได้เกิดแต่พระบิดาเราเกิดที่ถนนของพวกพ่อค้าฉะนั้น เราจึงชื่อว่า เวสสันดรเมื่อเรายังเป็นเด็กเล็กเกิดได้ ๘ ขวบนั่งอยู่บนปราสาท คิดที่จะบริจาคทานว่าเราพึงให้หทัย^๘ ดวงตาเนื้อเลือดและร่างกายถ้าจะมีใครมาขอเราก็นิยตบริจาคให้เมื่อเราคิดจะบริจาคทานตามสภาพความเป็นจริงใจก็ไม่หวั่นไหวมุ่งมั่นอยู่ในกาลนั้นเหมือนแผ่นดินมีภูเขาสีเนรุและหมู่ไม้เป็นเครื่องประดับ

พระเวสสันดรตรัสกับพวกพราหมณ์ผู้มาทูลขอช้างว่าพวกพราหมณ์ผู้มีชนรักแร้ดกและมีเล็บยาว มีขี้ฟันเขรอะ มีธูลิบนีรยะเหยียดแขนข้างขวาออก จะขออะไรฉันหรือพวกพราหมณ์กราบทูลว่าข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ทั้งหลายทูลขอรัตนะที่เป็นเครื่องทำให้แคว้นของชาวกรุงสีพีเจริญขอได้โปรดพระราชทานช้างตัวประเสริฐมีงาตุจงอนไกล มีกำลังสามารถเกิดพระเวสสันดรตรัสว่าเราจะให้ช้างพลายชัยมันตัวประเสริฐซึ่งเป็นช้างพาหนะอันสูงสุดที่พวกพราหมณ์ขอเรา เรามิได้หวั่นไหวพระราชารู้ทรงผดุงแคว้นให้เจริญแก่ชาวกรุงสีพีมีพระทัยน้อมไปในการบริจาคเสด็จลงจากคอกช้างทรงให้ทานแก่พราหมณ์ทั้งหลายพระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่าเมื่อ

พระเจ้ากรุงสีพีพระราชทานช้างตัวประเสริฐแล้วครานั้นความน่าสะพรึงกลัวชนพองสยองเกล้าก็ได้เกิดขึ้นแผ่นดินก็กัมปนาทหวั่นไหว เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานช้างตัวประเสริฐแล้วครานั้นความน่าสะพรึงกลัวชนพองสยองเกล้าก็ได้เกิดขึ้นชาวพระนครก็กำเริบเสิบสานเมื่อพระเวสสันดรพระราชทานช้างตัวประเสริฐแล้วชาวเมืองก็วุ่นวายสับสนเสียงดังแข่งแซ่เป็นที่น่าสะพรึงกลัวแผ่กระจายไปมากมายพระนครก็ปั่นป่วนเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐ ให้เจริญแก่ชาวกรุงสีพีได้พระราชทานช้างตัวที่แสนประเสริฐแล้วเสียงอื้ออึงอันน่าสะพรึงกลัวเป็นอันมากก็เป็นไปในครานั้น

^๗ ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^๘ อ่างแล้ว.

พระศาสดาตรัสว่าพวกคนผู้มีชื่อเสียง พระราชาบุตรแพศย์ ชาวนา พรานหมณีกองพลข้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลราบชาวนิคมและชาวกรุงสี่พีทั้งมวลมาประชุมพร้อมกันชนเหล่านั้นเห็น พวกพรานหมณ้นำพญาช้างไปจึงกราบทูลแด่^๙

พระเจ้ากรุงสุยชัยให้ทรงทราบข่าวว่าข้าแต่สมมติเทพแคว้นของพระองค์ถูกกำจัดแล้วเพราะ เหตุไรพระเวสสันดรพระโอรสของพระองค์จึงพระราชทานช้างตัวประเสริฐของเราทั้งหลายที่ชาว แคว้นบุชาทำไม พระเวสสันดรจึงได้พระราชทานพญาภูษณของเราทั้งหลายตัวมีงาจุดจนโกลาแล้ว กล้าสามารถ รู้จักเขตแห่งการบดบังปวงเผือกม่องประเสริฐสุดคลุมด้วยผ้ากัมพลเหลือง ชั้มน อาย่า ยีศ์ตรูได้มีงานาชอบใจ เผือกม่องดังภูเขากโรลาสพร้อมทั้งพัทวาลวีชนีทำไม พระเวสสันดรจึงได้ พระราชทานพญาช้างราชพาหนะซึ่งเป็นยานชั้นเลิศเป็นทรัพย์อย่างประเสริฐ พร้อมทั้งฉัตรขาว เครื่องลาดหมอช้าง และคนเลี้ยงช้างแก่พวกพรานหมณ

พระเวสสันดรนั้นควรจะพระราชทานข้าว น้ำ ผ้านุ่งห่ม และที่นั่งที่นอนทานเช่นนี้แหละ เหมาะสม ทานนั้นแหละสมควรแก่พรานหมณ ข้าแต่พระเจ้ากรุงสุยชัย ทำไม พระเวสสันดรพระโอรสผู้ เป็นพระราชบิดาโดยสืบพระราชวงศ์ของพระองค์นี้ผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีจึงพระราชทาน พญาคชสารไป ถ้าพระองค์จักไม่ทรงทำตามคำนี้ของชาวกรุงสี่พีชาวกรุงสี่พีเห็นที่จักยึดอำนาจ พระองค์พร้อมทั้งพระโอรสไว้ในเงื้อมมือ (พระเจ้าสุยชัยตรัสว่า) ถึงชนบทจะไม่มีและแม่แคว้น จะพินาศไปก็ตามเกิดเราจะไม่พึงเนรเทศพระราชบุตรผู้ไม่มีโทษออกไปจากแคว้นของตนตามคำของ ชาวกรุงสี่พีเพราะพระราชบุตรเกิดจากอกของเรา ถึงชนบทจะไม่มี และแม่แคว้นจะพินาศไปก็ตามเกิด เราจะไม่พึงเนรเทศ พระราชบุตรผู้ไม่มีโทษออกไปจากแคว้นของตนตามคำของชาวกรุงสี่พีเพราะ พระราชบุตรเกิดแต่ตัวของเรา^{๑๐} อนึ่ง เราจะไม่พึงประทุษร้ายใน

พระราชบุตรนั้นเพราะเธอเป็นผู้มีศีลและวัตรอันประเสริฐแม้คำติเตียนจะพึงมีแก่เรา และ เราจะพึงประสบบาปเป็นอันมากเราจะให้ประหารพระเวสสันดรโอรสของเราด้วยศัสตราได้อย่างไร ชาวเมืองกราบทูลว่า

พระองค์อย่าได้รับสั่งให้ประหารพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้หรือด้วยศัสตรา พระเวสสันดรนั้น ไม่ควรแก่เครื่องจองจำแต่งทรงขับไล่ พระเวสสันดรนั้นจากแคว้นไปอยู่ที่เขาวงกต เกิดพระเจ้าสุยชัยตรัสว่า ถ้าความพอใจของชาวกรุงสี่พีเป็นเช่นนี้ เราก็คงไม่ขัด ขอเธอจงอยู่และบริโภคน กามทั้งหลายตลอดคืนนี้ ต่อจากนั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้วชาวกรุงสี่พีจึงพร้อมเพรียง กันขับไล่เธอเสียจากแคว้นเกิด นายนักการท่นจงลุกขึ้นรีบไปทูลพระเวสสันดรว่าขอเดชะ ชาวกรุงสี่พี ชาวนิคมพากันโกรธเคืองพระองค์ มาชุมนุมกันแล้ว พวกคนผู้มีชื่อเสียง พระราชาบุตร แพศย์ พรานหมณีกองพลข้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลราบทั้งชาวนิคมและชาวกรุงสี่พีทั้งมวลก็มาประชุม พร้อมกันแล้ว เมื่อสิ้นราตรีนี้แล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้วชาวกรุงสี่พีจะชุมนุมกันขับไล่พระองค์ออกไปจาก แคว้น นายนักการนั้น^{๑๑}

^๙ พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๑๐} พระครูวินัยธร มานพ ปาลพันธ์, เล่าความตามแหล่งในมหาเวสสันดรชาดก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๖๕-๗๙.

^{๑๑} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

เมื่อได้รับพระราชดำรัสสั่งจึงรีบสวมสวดเครื่องประดับมือนุ่งห่มเรียบร้อย ประพรมด้วย จุลณแก่นจันทร์ สระศิระในน้ำ สวมกุณฑลแก้วมณีแล้วรีบเข้าไปตักน้ำร้อนน้อมรับซึ่งเป็น พระราชนิเวศน์ของพระเวสสันดร ได้เห็นพระเวสสันดรราชกุมารซึ่งกำลังทรงพระสำราญรื่นรมย์อยู่ใน

พระราชวังของพระองค์ซึ่งแน่นขนัดไปด้วยหมู่อำมาตย์ปานประหนึ่งท้าววสวะแห่ง สวรรค์ชั้นไตรทศ นายนักการนั้นครั้งรีบไปในพระราชนิเวศน์นั้นแล้วจึงได้กราบทูลพระเวสสันดรว่า ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพอข้าพระองค์จะกราบทูลความทุกข์แต่พระองค์ขอพระองค์อย่าได้ทรงกริ้วข้า พระองค์เลย นายนักการนั้นถวายบังคมแล้วพลางร้องไห้คร่ำครวญกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่ มหาราชพระองค์ทรงชุบเลี้ยงข้าพระองค์ทรงนำมาซึ่งรสที่น้ำใคร่ทุกอย่าง ข้าพระบาทจะกราบทูลแต่ พระองค์เมื่อข้าพระองค์กราบทูลข่าวสานส์เรื่องทุกข์ร้อนนั้นแล้วขอพระองค์จงทรงยังข้าพระองค์ให้ เบาใจด้วยเกิดขอเดชะ ชาวกรุงสี่พีและชาวนิคมโกธเคื่อง

พระองค์มาชุมนุมกันแล้ว พวกคนผู้มีชื่อเสียง พระราชบุตร แพศย์ พราหมณ์กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลราบทั้งชาวนิคมและชาวกรุงสี่พีทั้งมวลล้วนมาประชุมกัน เมื่อสิ้นราตรีนี้ แล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้วชาวกรุงสี่พีจะชุมนุมกันขับไล่พระองค์ ออกไปจากแคว้นพระเวสสันดรตรัสถามว่า นายนักการ เพราะเหตุไร ชาวกรุงสี่พีจึงโกรธเคื่องเราขอท่านจงบอกความชั่วที่เรามองไม่เห็น ทำไม พวกเขากำลังจะขับไล่เรานายนักการกราบทูลว่าพวกคนผู้มีชื่อเสียง พระราชบุตร แพศย์ พราหมณ์ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลราบต่างพากันดิเตียน เพราะพระองค์พระราชทานพญาช้าง เหตุนั้น พวกเขากำลังจะขับไล่พระองค์

พระเวสสันดรตรัสว่า เราจะให้หทัย ให้จักชู เงิน ทอง แก้วมุกดา แก้วไพฑูรย์หรือแก้วมณี ซึ่งเป็นทรัพย์ภายนอกของเราก็เป็นไรไป เมื่อยาจมาถึง เราเห็นแล้วจะพึงให้แขนขวาแขนซ้ายก็ไม่ ห้วนไหวเลย ใจของเรายินดีในการให้ ถึงชาวกรุงสี่พีทั้งมวลจะขับไล่เราหรือจะเข่นฆ่าเราหรือตัดเรา ให้เป็น ๗ ท่อนก็ตามเถิดเราจะไม่งดการให้เลย ชาวกรุงสี่พีและชาวนิคมประชุมพร้อมกันกล่าวอย่างนี้ ว่าพระเวสสันดรผู้มีวัตรอันงามจงเสด็จไปสู่อารัญชรคีรีทางฝั่งแม่น้ำโกนติมาราตามทางที่พระราชาผู้ ถูกขับไล่เสด็จออกไปนั้นเถิดพระเวสสันดรตรัสว่าเรานั้นจักไปตามทางที่พระราชาผู้มีโทษเสด็จไป ขอให้ท่านทั้งหลายจงงดโทษแก่เราคืนหนึ่งและวันหนึ่งพอให้เราได้ให้ท่านก่อนเถิดพระศาสดา^{๑๒}

เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า พระราชาตรัสตักเตือนพระนางมัทรีผู้มีความ งามทั่วสรรพางค์กายว่าทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้ให้แก่ พระนางและสิ่งของที่ควรสงวนอันเป็นของ พระนางคือ เงิน ทอง แก้วมุกดา หรือแก้วไพฑูรย์มีอยู่เป็นอันมากและทรัพย์ฝ่ายบิดาของพระนางเอง ควรเก็บไว้ทั้งหมดพระนางมัทรีราชบุตรผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กายได้ทูลถามพระเวสสันดรนั้นว่า ข้าแต่สมมติเทพหม่อมฉันจะเก็บไว้ที่ไหน หม่อมฉันได้ทูลถามพระองค์แล้วขอได้โปรดตรัสบอก เนื้อความนั้นเถิดพระเวสสันดรตรัสว่า มัทรี เธอพึงให้ท่านในท่านผู้มีศีลทั้งหลายตามสมควรเถิดเพราะ ที่พึงอย่างอื่นของสัตว์ทั้งปวงยิ่งไปกว่าท่านไม่มีมัทรี เธอพึงเอาใจใส่ในลูกทั้งหลายพึงเอาใจใส่ในแม่ผัว และพ่อผัว อนึ่ง ผู้ใดพึงตกลงปลงใจจะเป็นพระสวามีของเธอก็พึงบำรุงผู้นั้นด้วยความเคารพ

ถ้าไม่มีผู้ใดตกลงปลงใจเป็นพระสวามีของเธอเพราะเธอกับพี่จะต้องพลัดพรากจากกันเธอ ก็จงแสวงหาผู้อื่นมาเป็นพระสวามีเถิดอย่าล้าปากเพราะขาดเราเลย เพราะเราจะไปสู่วาทีน้ำ

^{๑๒} พระครูวิจิตรธรรมโกศล (ชัยวัฒน์ ฐมวฑฺฒโน), กะเทาะเปลือกเวสสันดร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

สะพริงกลัวอันประกอบไปด้วยสัตว์ร้ายเมื่อเราคนเดียวอยู่ในป่าใหญ่ ชีวิตก็น่าสงสัย พระนางมัทรีราชบุตรีผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กายได้ทูลถามพระเวสสันดรนั้นว่า ทำไมพระองค์จึงตรัสเรื่องที่ไม่เป็นจริง ทำไมจึงตรัสเรื่องไม่ดีซ้ำแต่มีหาราษฎรผู้เป็นกษัตริย์การที่พระองค์จะพึงเสด็จไปตามลำพังนี้มีใช้ธรรมแม้หม่อมฉันก็จะตาม^{๑๓}

เสด็จไปตามทางที่พระองค์เสด็จไปความตายร่วมกับพระองค์หรือการมีชีวิตอยู่เว้นจากพระองค์ความตายร่วมกับพระองค์นั้นเท่านี้ประเสริฐกว่าการมีชีวิตอยู่เว้นจากพระองค์จะประเสริฐอะไร การก่อไฟให้ลูกไฟลงมีเปลวเป็นอันเดียวกันแล้ว จึงตายในไฟที่ลูกไฟลงนั้นประเสริฐกว่าการมีชีวิตอยู่เว้นจากพระองค์จะประเสริฐอะไร ช่างพึงติดตามพญาช้างผู้ได้รับการฝึกอยู่ในป่าเที่ยวไปตามชอกเขาเสมอบ้าง ไม่เสมอบ้างฉันใด หม่อมฉันจะพาลูกทั้งหลายติดตามพระองค์ไปข้างหลังฉันนั้น หม่อมฉันจักเป็นผู้เลี้ยงง่ายสำหรับพระองค์จักไม่เป็นผู้เลี้ยงยากสำหรับพระองค์

เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารเหล่านี้ส่งเสียงไพลาะ พุดจ่านารัก อยู่ท่าอาศรมอันน่ารื่นรมย์จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารเหล่านี้ส่งเสียงไพลาะ พุดจ่านารัก เล่นอยู่อาศรมอันน่ารื่นรมย์จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารเหล่านี้ผู้ทัดทรงมาลาประดับองค์อยู่ที่อาศรมมณีสถานจักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารเหล่านี้ผู้ทัดทรงมาลาประดับองค์เล่นเพลิดเพลินอยู่ในอาศรมอันน่ารื่นรมย์จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารเหล่านี้ทัดทรงมาลาอยู่ในอาศรมอันน่ารื่นรมย์เมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด

พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้งหลายทัดทรงมาลา กำลังพ้อนรำเล่นเพลิดเพลินอยู่ในอาศรมอันน่ารื่นรมย์เมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นช้างพลายมีวัยล่วงได้ ๖๐ ปี กำลังเที่ยวไปในป่าตามลำพังเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นช้างพลายมีวัยล่วงได้ ๖๐ ปี กำลังเที่ยวไปในเวลาเย็นเวลาเช้าเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด ช้างพลายมีวัยล่วงได้ ๖๐ ปี เดินนำหน้าโขลงช้างพังไป ส่งเสียงร้องดังกึกก้องพระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของช้างที่บันลือลั่นอยู่นั้นเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ผู้ให้สิ่งที่น่าพอใจได้ทอดพระเนตรเห็นลำเนาไพรสองข้างแห่งทางอันเกลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อร้ายเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ พระองค์ครั้งได้ทอดพระเนตรเห็นเนื้อที่เดินมาเป็นฝูงฝูงละ ๕ ตัวในเวลาเย็นและได้ทอดพระเนตรเห็นพวกกนิกรกำลังพ้อนรำอยู่ ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด

พระองค์ได้ทรงสดับเสียงกระเซ็นของแม่น้ำที่กำลังล่งไหลอยู่ และเสียงเพลงขับกล่อมของพวกกนิกรเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของนกเค้าที่บินเที่ยวไปตามชอกเขาเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทรงสดับเสียงร้องของเหล่าสัตว์ร้ายคือ ราชสีห์ เสือโคร่ง แรด และวัวลานเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูงซึ่งล้อมสะพริงไปด้วยนางนกยูงทั้งหลายกำลังรำแพนหางจับอยู่บน

^{๑๓} พระราชนิพนธ์ (เจ้าคุณพิพิธ), มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๔๗.

ยอดเขาเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูงที่มีขนปีกงามตระการตา ซึ่งกำลังรำแพนหางอยู่ล้อมสระพริ้งไปด้วยนางนกยูง^{๑๔}

ทั้งหลายเมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นนกยูงตัวมีคอสีเขียวมีหงอนงามล้อมสระพริ้งไปด้วยนางนกยูงทั้งหลายพอรำอยู่เมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ทั้งหลายมีดอกเบ่งบาน กลิ่นหอมอบอวลในฤดูเหมันต์เมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพื้นดินอันดารดาษไปด้วยแมลงค่อมทองมีสีเขียวสดชะอุ่มในเดือนท้ายฤดูเหมันต์เมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติเมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ทั้งหลายมีดอกบานสะพรั่ง คือ อัญชันเขียวที่กำลังผลิยอดอ่อนต้นโลท และบัวบกที่มีดอกบานสะพรั่งมีกลิ่นหอมอบอวลไปในฤดูเหมันต์เมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติ เมื่อใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้มีดอกบานสะพรั่ง และปทุมชาติมีดอกร่วงหล่นลงในเดือนท้ายฤดูเหมันต์เมื่อนั้น ก็จักไม่ทรงระลึกถึงราชสมบัติกัณฑ์ หิมพานต์ จบ ๑๓๔ พระคาถา

(๓) กัณฑ์ที่ ๓ ทานกัณฑ์

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า^{๑๕} พระนางมุสดีราชบุตรผู้ทรงยศได้ทรงสดับคำที่พระโอรสและพระสุณิสาพราสาสนทนากันทรงคร่ำครวญว่า เรากินยาพิษตายเสียดีกว่าเรากระโดดเหวตายเสียดีกว่าเราเอาเชือกผูกคอตายเสียดีกว่าเพราะเหตุไร ชาวกรุงสีพีจึงจะให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีโทษเล่า เพราะเหตุไร ชาวกรุงสีพีจึงจะให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีโทษผู้ปราดเปรื่องเป็นทานบดี ควรแก่การขอ ไม่ตระหนี่ผู้ที่พระราชาทุก ๆ ประเทศบูชา มีเกียรติยศเพราะเหตุไร ชาวกรุงสีพีจึงจะให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีโทษ ผู้เลี้ยงดูมารดาบิดาประพฤติก่อมนตต่อผู้ใหญ่ในตระกูล เพราะเหตุไร ชาวกรุงสีพีจึงจะให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีโทษ ผู้แก้กมลแก่พระราชาพระเทวี

พระญาติทั้งหลาย มิตรสหายทั้งหลาย และทั่วทั้งแคว้นชาวกรุงสีพีจะให้ขับไล่ลูกผู้ไม่มีโทษแคว้นของพระองค์ก็จะเป็นเหมือนรังผึ้งที่ตัวแมลงผึ้งหนีจากไปและเหมือนผลมะม่วงสุกที่ร่วงหล่นลงบนดิน พระเจ้าแผ่นดินผู้อันพวกอำมาตย์ทอดทิ้งแล้วจักทรงลำบากอยู่ตามลำพังเหมือนหงส์มีขนปีกสิ้นแล้วลำบากอยู่ในเปือกตมที่ไม่มีน้ำ ข้าแต่มหाराช เพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงขอกราบทูลพระองค์ว่าประโยชน์อย่าได้ล่วงเลยพระองค์ไปเสียขอพระองค์อย่าได้ทรงขับไล่ลูกผู้ไม่มีโทษนั้นตามคำของชาวกรุงสีพีเลย เราย่อมทำความยำเกรงต่อธรรมเราจึงขับไล่ลูกของตนผู้เป็นรองชัยของชาวกรุงสีพีถึงแม้ลูกจะเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเราเอง (พระนางมุสดีทรงคร่ำครวญว่า) เมื่อก่อน ยอดตรงปลิวสะบัดตามเสด็จพระเวสสันดรเหมือนดอกกรรณิการับานสระพริ้งวันนี้ เธอจักเสด็จไปองค์เดียวเท่านั้น เมื่อก่อน ยอดตรงปลิวสะบัดตามเสด็จพระเวสสันดรเหมือนสวนดอกกรรณิการับานสระพริ้งวันนี้ เธอจักเสด็จไปองค์เดียวเท่านั้น เมื่อก่อน กองทหารเคยตามเสด็จพระเวสสันดรเหมือนดอกกรรณิการับานสระพริ้งวันนี้ เธอจักเสด็จไปองค์เดียวเท่านั้น เมื่อก่อน กองทหารเคยตามเสด็จพระเวสสันดรเหมือนสวนดอกกรรณิการับานสระพริ้งวันนี้ เธอจักเสด็จไปองค์เดียวเท่านั้น เมื่อก่อน กองทหารเคย

^{๑๔} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๑๕} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๖๐-๔๗๕.

แต่งเครื่องแบบผ้ากัมพลเหลืองจากแคว้นคันธาระทอแสงแวววับเหมือนแมลงค่อมทองเคยตามเสด็จพระเวสสันดรวันนี้ เธอจักเสด็จไปองค์เดียวเท่านั้น เมื่อก่อน

พระเวสสันดรเคยเสด็จไปด้วยช้างพระที่นั่ง วอ และราชรถทรง ทำไมเล่าวันนี้ จะเสด็จไปด้วยพระบาท เมื่อก่อน พระเวสสันดรเคยลูบไล้งค์ด้วยจรรณแก่นจันทน์ต้นอยู่ด้วยการฟ้อนรำขับร้อง ทำไมเล่าวันนี้ จักทรงหนังสืออันหยาบแข็งและหาบบริวารไป เพราะเหตุไร กองทหารจึงไม่ขนเอาผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด และหนังสือติดตามพระเวสสันดรผู้เสด็จไปในป่าใหญ่เล่าพระเวสสันดรจึงจะ ไม่ต้องนุ่งห่มผ้าคากรอง พวกคนที่เป็นเจ้าทรงผนวชเพื่อ จะทรงครองผ้าคากรองได้อย่างไรหนอ แม้มีทรีจักนุ่งห่มผ้าคากรองได้อย่างไร พระนางมัทรีเคยใช้แต่ผ้าแคว้นกาสีแคว้นโฆมะ และแคว้นโกทุมพรแล้วมาใช้ผ้าคากรองจักทำได้อย่างไร พระนางมัทรีนั้นเคยไปด้วยยาน คานหาม วอ และรถวันนี้ จะเดินเท้าไปตามทางได้อย่างไร พระนางมัทรีผู้มีสิริโฉม มีฝ่ามืออันอ่อนนุ่มมีความเป็นอยู่อย่างมีความสุขวันนี้ จะเดินเท้าไปตามทางได้อย่างไร

พระนางมัทรีผู้มีฝ่าเท้าอันอ่อนนุ่มมีความเป็นอยู่อย่างมีความสุขเดินไปอย่างลำบากด้วยรองเท้าทองวันนี้ จะเดินเท้าไปตามทางได้อย่างไร พระนางมัทรีผู้หัตถรงมาลาเดินนำหน้านางข้าหลวงเป็นพันวันนี้ จะเดินไปปากคนเดียวได้อย่างไร พระนางมัทรีเมื่อก่อนได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะดุ้งหวาดกลัวประจำวันนี้ จะเดินไปป่าได้อย่างไร พระนางมัทรีผู้ได้ยินเสียงนกเค้าแมว นกฮูกร้องครวญครางก็หวาดกลัวตัวสั่นเหมือนนางวารุณี๑๖วันนี้ จะเดินไปป่าได้อย่างไร หม่อมฉันกลับมายังนิเวศน์อันว่างเปล่านี้แล้วก็จักระทมทุกข์ตลอดกาลนานเป็นแน่แท้เหมือนแม่นกที่ถูกลูกฆ่าเห็นแต่รังอันว่างเปล่า เมื่อหม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งหลายก็จักผอมเหลืองลงเหมือนแม่นกที่ถูกลูกฆ่าเห็นแต่รังอันว่างเปล่า เมื่อหม่อมฉันไม่เห็น

ลูกรักทั้งหลายก็จักวิ่งพล่านไปตามที่นั้นๆ^{๑๖} เหมือนแม่นกที่ถูกลูกฆ่าเห็นแต่รังอันว่างเปล่า หม่อมฉันมายังนิเวศน์อันว่างเปล่านี้แล้วก็จักระทมทุกข์สิ้นกาลนานเหมือนแม่นกออกที่ถูกลูกฆ่าเห็นแต่รังอันว่างเปล่า เมื่อหม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งหลายก็จักผอมเหลืองเป็นแน่แท้เหมือนแม่นกออกที่ถูกลูกฆ่าเห็นแต่รังอันว่างเปล่า เมื่อหม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งหลายก็จักวิ่งพล่านไปตามที่นั้นๆ เหมือนแม่นกออกที่ถูกลูกฆ่าเห็นแต่รังอันว่างเปล่า หม่อมฉันกลับมายังนิเวศน์อันว่างเปล่านี้แล้วก็จักระทมทุกข์ตลอดกาลนานเป็นแน่แท้เหมือนแม่นกจักรพากสบเขาอยู่ในเปือกตมที่ไม่มีน้ำ เมื่อหม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งหลายก็จักผอมเหลืองเป็นแน่แท้เหมือนแม่นกจักรพากสบเขาอยู่ในเปือกตมที่ไม่มีน้ำเมื่อหม่อมฉันไม่เห็นลูกรักทั้งหลายก็จักวิ่งพล่านไปตามที่นั้นๆ เหมือนแม่นกจักรพากวิ่งพล่านอยู่ในเปือกตมที่ไม่มีน้ำ เมื่อหม่อมฉันพราห์เพื่ออยู่อย่างนี้ ถ้าพระองค์ยังทรงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดจากแคว้นแคว้นไปสู่ป่าหม่อมฉันเห็นจะละชีวิตแน่ (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) พระสมณกานัลในพระเจ้ากรุงสิฬิถวันหน้าได้ยินคำรำพันของพระนางมุสตีแล้วต่างพากันมาประชุมประคองแขนทั้งหลายขึ้นร่ำไห้

พระโอรสทั้งหลายและพระชายาในนิเวศน์ของพระเวสสันดร ต่างก็นอนกันแสงเหมือนหมู่ไม้รังที่ถูกพายุพัดล้มระเนระนาดส่วน พระสมณกานัลใน พระกุมาร แพศย์ และพราหมณ์ในนิเวศน์ของพระเวสสันดร ต่างพากันประคองแขนทั้งหลายคร่ำครวญ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และ

^{๑๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๔๙.

กองพลรบต่างก็พากันประคองแขนคร่ำครวญในนิเวศน์ของพระเวสสันดร ต่อจากนั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้วต่อมาพระเวสสันดรก็เสด็จมาสู่โรงทานเพื่อทรงให้ทาน โดยรับสั่งว่า พวกท่านจงให้ผ้าแก่ผู้ต้องการผ้าให้เหล้าแก่พวกนักเลงเหล้าให้โภชนะแก่พวกคนผู้ต้องการโภชนะโดยทั่วถึงกัน และพวกท่านอย่าได้เบียดเบียนพวกกวนพิกผู้มา ณ ที่นี้จงเลี้ยงดูพวกเขาให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำพวกเขาได้รับการบูชาแล้ว ก็จะไปเถิด คราวนั้น มีเสียงอึกทึกกึกก้องน่าสะพรึงกลัวเป็นไปในพระนครนี้ว่าชาวกรุงสี่พิซบไล่พระเวสสันดรนั้นเพราะทรงบริจาคทานขอให้พระองค์ได้ทรงบริจาคทานต่อไปอีกเถิด^{๑๗} เมื่อพระมหาราชผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิจะเสด็จออกกวนพิกเหล่านั้นก็เป็นดังคนเมา มีท่าทางอืดโรยนั้นปรับทุกข์กันและกันว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวกรุงสี่พิพากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดไปจากแคว้นก็เหมือนได้พากันตัดต้นไม้ที่มีผลต่าง ๆ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวกรุงสี่พิพากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดไปจากแคว้นก็เหมือนได้พากันตัดต้นไม้ที่ให้สิ่งที่น่าต้องการทุกอย่าง ท่านผู้เจริญทั้งหลาย

ชาวกรุงสี่พิพากันขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดไปจากแคว้นก็เหมือนได้พากันตัดต้นไม้ที่นารสที่น่าต้องการทุกอย่างมาให้ เมื่อพระมหาราชผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิจะเสด็จออกทั้งคนแก่ เด็ก และคนปานกลางต่างพากันประคองแขนทั้งหลายร้องไห้คร่ำครวญ เมื่อพระมหาราชผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิจะเสด็จออกพวกทรงเจ้า พวกชั้นที่ สนมฝ่ายใน และโหรหลวงต่างพากันประคองแขนทั้งหลายร้องไห้คร่ำครวญ เมื่อพระมหาราชผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิจะเสด็จออกพวกทรงเจ้า พวกชั้นที่ สนมฝ่ายใน และโหรหลวงต่างพากันประคองแขนทั้งหลายร้องไห้คร่ำครวญ เมื่อพระมหาราชผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิจะเสด็จออกแม้หญิงทั้งหลายที่อยู่ในกรุงนั้นต่างก็พากันร้องไห้คร่ำครวญ สมณะ พราหมณ์ และพวกกวนพิกเหล่าอื่นต่างพากันประคองแขนทั้งหลายร้องไห้คร่ำครวญว่าท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า เป็นการไม่ยุติธรรมเลย เพราะเหตุที่พระเวสสันดรกำลังบำเพ็ญทานอยู่ในพระราชวังของพระองค์จะเสด็จออกไปจากแคว้นของพระองค์เพราะคำของชาวกรุงสี่พิเป็นเหตุ^{๑๘}

พระเวสสันดรได้พระราชทานช้าง ๗๐๐ เชือกที่ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวงอันมีสายรัดทองและสัปคับทอง มีนายควาญช้างถือหอกขัดและขอ ขึ้นขี่คอประจำแล้วเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรทรงพระราชทานม้า ๗๐๐ ตัวที่ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวงเป็นม้าสินธพชาติอาชาไนย มีฝีเท้าเร็ว มีนายสารถีถือทวนและธนู ขึ้นขี่ประจำแล้วเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรทรงพระราชทานรถ ๗๐๐ คันซึ่งผูกสอดเครื่องรบชักธงขึ้นหุ้มด้วยหนังเสือเหลืองและเสือโคร่งประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง มีนายสารถีสวมเกราะถือธนู ขึ้นขับขี่แล้วเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานสตรี ๗๐๐ นางนั่งประจำในรถคันละนางสวมสอดด้วยสร้อยสังวาล ตบแต่งด้วยเครื่องทอง มีเครื่องประดับ ผ้าถุง ผ้าห่มและประดับเครื่องอาภรณ์ล้วนแต่มีสีเหลืองมีดวงดากว้าง ใบหน้ายิ้มแย้ม สะโพกงามเอวบางร่างน้อย แล้วเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานแม่โคนม ๗๐๐ ตัวพร้อมด้วยภาชนะเงินสำหรับรองรับน้ำนมทุก ๆ ตัวแล้วเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรพระราชทานทาสี ๗๐๐ คนและทาส ๗๐๐ คนแล้วจึงเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ พระเวสสันดรนี้พระราชทานช้าง ม้า รถและนารีที่ประดับตกแต่งแล้วจึงเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ ในสมัยนั้น ได้มีสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวชนพองสยองเกล้า

^{๑๗} ปุ๋ย แสงฉาย อนงคาราม, **พระเจ้าสิบชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ส.ธรรมภักดี, ๒๕๓๙), หน้า ๔๓๕-๕๖๐.

^{๑๘} พระราชวินิจฉัยฎีกาณ (เจ้าคุณพิพิธ), **มหาเวสสันดรชาดก**, หน้า ๕๗-๖๒.

เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานมหาทานแล้วแผ่นดินก็สะท้านหวั่นไหว ในสมัยนั้น ได้มีสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวชนพองสยองเกล้าเมื่อพระเวสสันดรทรงประนมมือเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ คราวนั้น เสียงอึกทึกก็ก้องน่าสะพรึงกลัวเป็นไปในพระนครนี้ว่าชาวกรุงสี่พิซบไล่พระเวสสันดรนั้น เพราะบริจาทานขอให้พระองค์ได้ทรงบริจาทานต่อไปอีกเกิด เมื่อพระมหाराษฎ์ผู้ดำรงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิจะเสด็จออกฉวยภพเหล่านั้นก็เป็นดังคนเมาเมามีท่าทางอิดโรยนั่งปรับทุกข์กันและกัน^{๓๙}

พระเวสสันดรกราบทูลพระเจ้ากรุงสุยชัยผู้ประเสริฐ ผู้ทรงธรรมว่าขอเดชะ ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเนรเทศข้าพระองค์เถิดข้าพระองค์จะไปยังเขาวงกต ข้าแต่มหाराษฎ์ สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่มีมาแล้วที่จะมีมา และที่มีอยู่สัตว์เหล่านั้นยังไม่อึดด้วยกามเลยจะต้องพากันไปสู่สำนักของพญายม

พระองค์นั้นบำเพ็ญทานอยู่ในบุรีของตนยังเชื่อว่าเปียดเบียนชาวเมืองของตนจะต้องออกจากแคว้นของตนเพราะเหตุแห่งคำของชาวกรุงสี่พิ หม่อมฉันจักต้องได้เสวยความคับแค้นนั้นๆ ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อร้ายซึ่งแรดและเสือเหลืองอยู่อาศัยข้าพระองค์จะบำเพ็ญบุญขอพระองค์ประทับจมอยู่ในเปือกตมเถิด ข้าแต่พระแม่เจ้า ขอพระแม่เจ้าได้ทรงโปรดอนุญาตหม่อมฉันเกิดหม่อมฉันพอใจการบวชหม่อมฉันเมื่อบำเพ็ญทานอยู่ในบุรีของตนยังเชื่อว่าเปียดเบียนชาวเมืองของตนจะต้องออกจากแคว้นของตนเพราะเหตุแห่งคำของชาวกรุงสี่พิ หม่อมฉันจักต้องได้เสวยความคับแค้นนั้นๆ ในป่าอันเกลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อร้ายซึ่งแรดและเสือเหลืองอยู่อาศัยหม่อมฉันจะบำเพ็ญบุญขอพระองค์ประทับจมอยู่ในเปือกตมเถิด (พระนางมุสดีตรัสว่า) ลูกเอ๋ย แม่อนุญาตให้ลูกขอการบวชของลูกจงสำเร็จส่วนแม่มีผู้มีโสมงาม มีสะโพกผึ่งผาย เอวบางร่างน้อยนี้จึงอยู่กับลูก ๆ เกิด จักทำอะไรในป่าได้(พระนางมัทรีกราบทูลว่า) หม่อมฉันไม่ต้องการนำแม่ทาสีไปสู่ป่าโดยที่เธอไม่ปรารถนาถ้าเธอปรารถนา จะติดตามไปก็ตามใจถ้าไม่ปรารถนาก็จงอยู่เถิด ลำดับนั้น พระมหाराษฎ์เสด็จดำเนินไปทรงวิงวอนพระสุณิสาว่าแม่มีทรี ผู้มีร่างกายอันขลิบจันทน์เจ้าอย่าได้ทรงไว้ซึ่งความหมักหมมด้วยละออธูลีเลย แม่มีทรีเคยทรงผ้าแคว้นกาสี อย่าได้ทรงผ้าการองเลยการอยู่ในป่าเป็นความลำบากแม่มีทรีผู้มีลักษณะงาม เจ้าอย่าได้ไปเลยนะ พระนางมัทรีราชบุตรผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กายได้กราบทูล

พระสัสสุระนั้นว่าความสุขใดจะพึงมีแก่หม่อมฉันโดยเว้นจากพระเวสสันดรหม่อมฉันไม่พึงปรารถนาความสุขนั้น พระมหाराษฎ์ผู้ดำรงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิได้ตรัสกับพระนางมัทรีนั้นว่าเชียวฟังก่อนแม่มีทรี สัตว์อันจะรบกวนยากที่จะอดทนได้ สัตว์เหล่าใดมีอยู่ในป่า สัตว์เหล่านั้นเป็นอันมากคือ เหลือบ ตั๊กแตนยุง และผึ้ง มันจะพึงเปียดเบียนเธอในป่านั้นความทุกข์อย่างนี้นั้นจะพึงมีแก่เธอ เธอจะต้องได้พบสัตว์ที่น่ากลัวอื่นอีกที่อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ เช่นงูเหลือมสัตว์ที่ไม่มีพิษ แต่มีกำลังมากมันรัดมนุษย์ หรือแม้แต่เนื้อที่มากใกล้ด้วยขนดแล้วนำมาสู่อำนาจของมัน แม้เนื้อร้ายอื่น ๆ เช่นหมาดำคนที่มีมันได้เห็นแล้วหนีขึ้นต้นไม้ก็ไม่พ้น ควายเปลี่ยวหวัดลบลายเขาทั้งคู่ให้แหลมเทียวไปอยู่ในถิ่นที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโสมพะณี แม่มีทรี เธอเปรียบเสมือนแม่โคนมรักลูกเห็นฝูงเนื้อและโคถึกที่ท่องเที่ยวอยู่ในป่า จักทำอย่างไร แม่มีทรี เธอได้เห็นสิงหะโมไนพรที่นำสะพรึงกลัวซึ่งบังเอิญประจวบเข้าที่หนทางที่เดินได้ยากความหวาดหวั่นพริ้งอันใหญ่หลวงก็จักมีแก่เธอเพราะไม่รู้จักเขต แม่มีทรี

^{๓๙} จันทรา เรือนทองดี, “เพลงแหล่ในเทศน์มหาชาติ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, ๒๕๔๗).

เมื่อเธออยู่ในพระนครได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอน ยังสะดุ้งตกใจบ่อย ๆ เธอไปถึงเขาวงกตจักทำอย่างไร เมื่อฝูงนกพากันจับชุมนุมอยู่ในเวลาเที่ยงตรงป่าใหญ่เหมือนส่งเสียงกระหึ่มเธอปรารถนาจะไปในป่าใหญ่นั้นทำไม พระนางมัทรีราชบุตรผู้ทรงสิริโฉมได้กราบทูลคำนี้กับพระเจ้ากรุงสุโขทัยนั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์ทรงพระกรุณาตรัสบอกสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวที่มีอยู่ในป่าแก่หม่อมฉันหม่อมฉันจักยอมอดทนต่อสิ่งที่น่าสะพรึงกลัวเหล่านั้นทั้งหมดหม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ หม่อมฉันจักแหวกต้นเป้ง หล้าคาหล้าคมบาง แฝก หล้าปล้องและหล้ามุงกระต่ายไปด้วยยกหม่อมฉันจักไม่เป็นผู้อันพระเวสสันดรนั้นนำไปได้โดยยาก กุมาริได้สามิด้วยวิตตจริยาเป็นอันมากคือ ด้วยการอดอาหาร ทรมานท้องและด้วยการผูกคาคด้วยไม้คางโค ด้วยการบำเรอไฟ และด้วยการดำน้ำความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดในโลกข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ ชายใดจับมือหญิงหม้ายนั้นผู้ไม่ปรารถนาอุดคร่าไปชายนั้นเป็นผู้ไม่ควรบริโภคของที่เป็นเดนของหญิงหม้ายนั้นความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดใน^{๒๐}

โลกข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ ชายอื่นดูหมิ่นหญิงผู้ไม่มีสามิให้ทุกข์มากมายมิใช่น้อยแก่หญิงผู้ไม่มีสามินั้นด้วยการจับผม เตะ ถีบ ถองและผลักให้ล้มลงบนพื้นดิน ไม่ยอมหลีกไปความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดในโลกข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ พวกผู้ชายเจ้าชู้ต้องการหญิงหม้ายผู้มีผิวพรรณผุดผ่องให้ทรัพย์เล็กน้อยแล้วก็เข้าใจว่า ตนเป็นผู้มีโชคดีย่อมย้อยุดลุกกระชากหญิงหม้ายผู้ไม่ปรารถนาจะไปเหมือนฝูงกาพากันรุมทั้งนกเค้าความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดในโลกข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ อันว่าหญิงหม้าย แม้จะอยู่ในตระกูลญาติที่เจริญรุ่งเรืองไปด้วยเครื่องทองสัมฤทธิ์จะไม่ได้รับคำติเตียนล่วงเกินจากพี่น้องและเพื่อนฝูงเป็นไปไม่ได้ความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดในโลกข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ แม่น้ำที่ไม่มีน้ำก็ดี แวนแคว้นที่ไม่มีเจ้าครองก็ดีย่อมไร้ประโยชน์แม้หญิงหม้ายถึงจะมีพี่น้องตั้ง ๑๐ ก็เหมือนอยู่โดดเดี่ยวความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดในโลกข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ ธงเป็นเครื่องหมายแห่งรศควันเป็นเครื่องปรากฏแห่งไฟ^{๒๑}

พระราชเป็นสัญลักษณ์ของแผ่นดินภัสตาเป็นศรีสง่าของสตรีความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดในโลกข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ หญิงใดผู้มีเกียรติ เป็นคนขัดสนในเวลาสามิขัตตสน เป็นคนมั่งคั่งในเวลาสามิมั่งคั่ง หญิงนั้นแลเทพเจ้าทั้งหลายย่อมสรรเสริญว่า “กระทำสิ่งที่ทำได้ยาก” ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ หม่อมฉันจะต้องไปให้ได้ หม่อมฉันจักบวชติดตามพระสวามีไปทุกเมื่อในเมื่อแม้แต่แผ่นดินยังไม่แตกสลายไปความเป็นหม้ายเป็นความเจ็บปวดของหญิง หม่อมฉันขาดพระเวสสันดรแล้วก็ไม่ปรารถนาแม้แต่แผ่นดินอันมีสาครเป็นขอบเขตซึ่งมีทรัพย์เครื่องปลื้มใจมากมายบริบูรณ์ด้วยรัตนนานัปการ หญิงเหล่าใดเมื่อสามิมิทุกข์ ย่อมปรารถนาสุขเพื่อตนหญิงเหล่านั้นเลวทรามแท้ หัวใจของพวกเธอเป็นอย่างไรหนอ เมื่อพระมหाराษฎ์ผู้ดำรงให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่ทิศจะเสด็จออกหม่อมฉันจักขอติดตามพระองค์ไปด้วยเพราะพระองค์เป็นผู้ทรงประทานสิ่งที่น่าต้องการทั้งปวงแก่หม่อมฉัน พระมหाराษฎ์ได้ตรัสพระดำรัสกับพระนางมัทรีผู้มีความ

^{๒๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๒๑} อ้างแล้ว.

งามทั่วสรรพางค์กายว่าแม่มีตรีผู้มีลักษณะสวยงาม พ่อชาติและแม่กัณหาชีนาลูกทั้งหลายเหล่านี้ของเธอยังเป็นเด็ก เจ้าจงฝากฝังไว้แล้วไปเถิดพวกเราจะรับเลี้ยงดูเด็กทั้งหลายนั้นไว้เอง

พระนางมีตรีราชบุตรี ผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กายได้กราบทูลพระเจ้าสุริยวงศ์ขึ้นดังนี้ว่า ข้าแต่สมมติเทพพ่อชาติและแม่กัณหาชีนาเป็นลูกรักของหม่อมฉันลูกทั้ง ๒ นั้นจักขโลมใจหม่อมฉันผู้มีชีวิตที่เศร้าโศกให้รื่นรมย์ในป่านั้นได้พรหมหาราชผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงศรีที่ได้ตรัสกับพระนางมีตรีนั้นว่าเด็กทั้งหลายเคยเสวยข้าวสุกแห่งข้าวสาลีที่ปรุงด้วยเนื้ออันสะอาดเมื่อมาเสวยผลไม้จักทำอย่างไร เด็กทั้งหลายเคยเสวยในถาดทองหนักประมาณ ๑๐๐ ปละ เป็นของใช้ประจำราชตระกูลเมื่อต้องมาเสวยในใบไม้ ผลไม้ เผือกมันจักทำอย่างไรเด็กทั้งหลายเคยสวมใส่ผ้าแคว้นกาสี แคว้นโฆมะ และแคว้นโกทุมพรเมื่อต้องมาสวมใส่ผ้าคารอง ๑ จักทำอย่างไร เด็กทั้ง ๒ เคยไปด้วยคานหาม วอ และรถเมื่อต้องเดินด้วยเท้าเปล่า จักทำอย่างไร

เด็กทั้งหลายเคยนอนในเรือนยอด มีบานหน้าต่างปิดมิดชิดเมื่อต้องมานอนในที่โคนไม้ จักทำอย่างไร เด็กทั้งหลายเคยนอนบนพรมที่ปูลาดอย่างวิจิตรบนบัลลังก์เมื่อต้องมานอนที่ลาดด้วยหญ้า จักทำอย่างไร เด็กทั้งหลายเคยลูบไล้ด้วยกฤษณาและจันทน์หอมเมื่อต้องมาแปดเปื้อนละอองธูป จักทำอย่างไร เด็กทั้งหลายเคยดำรงอยู่ในความสุขมีผู้ใช้เส้าจามรีและกำหางนกยูงพัดวิหิตต้องถูกเหือบและยุ้งกัต จักทำอย่างไร พระนางมีตรีราชบุตรีผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กายได้กราบทูลพระเจ้าสุริยวงศ์ขึ้นดังนี้ว่า ข้าแต่สมมติเทพขอพระองค์อย่าได้ทรงปริเวทนาการ และอย่าได้เสียพระทัยเลยหม่อมฉันทั้งหลายเป็นอย่างไร เด็กทั้งหลายก็จักเป็นอย่างนั้น

พระนางมีตรีผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กายครั้นกราบทูลดังนี้แล้วก็เสด็จจากไปพระนางผู้มีลักษณะโสภาทรงพาพระโอรสทั้งหลาย เสด็จไปตามทางที่พระเจ้ากรุงศรีที่เคยเสด็จไป ลำดับนั้น

พระเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ครั้งนี้ได้ทรงบริจาคทานแล้วก็ถวายบังคมพระบิดาและพระมารดา และทรงทำประทักษิณ ริมเสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่งอันเทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัวทรงพาพระโอรสและพระชายาเสด็จไปสู่เขาวงกต ลำดับนั้น พระเวสสันดรเสด็จไปในสถานที่ที่มีหมู่ชนเป็นอันมากอยู่ตรัสบอกกล่าว เราจะไปละนะขอหมุ่ญาติทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีโรคเกิด เชิญดูเถิดมีตรีที่ประทับของ

พระเจ้ากรุงศรีผู้ประเสริฐปรากฏเป็นรูปอันน่ารื่นรมย์ส่วนตำแหน่งของเราเป็นดังที่อยู่ของเปรตพราหมณ์ทั้งหลายได้ตามพระเวสสันดรนั้นไปพวกเขาได้ทูลขอม้ากับพระองค์ พระองค์ถูกขอแล้วจึงได้ทรงมอบม้า ๔ ตัวให้แก่พราหมณ์ทั้ง ๔ คน เชิญดูเถิดมีตรี ละมั่งทองปรากฏร่างงดงามเป็นดังม้าที่ได้รับการฝึกมาดีแล้ว นำเราไป ต่อมา พราหมณ์คนที่ ๕ ในป่านั้นได้มาทูลขอราชรถกับพระองค์ถูกขอแล้ว ก็ทรงพระราชทานราชรถนั้นให้แก่เขา

และพระองค์มิได้มีพระทัยท้อแท้เลย ลำดับนั้น พระเวสสันดรรับสั่งให้คนของพระองค์ลงแล้วทรงพาพระทัยมอภรมาพระที่นั่งให้แก่พราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์ไป มีตรี เธอจงอุ้มแม่กัณหาผู้เป็นน้องนี้ซึ่งเบากว่าส่วนพี่จักอุ้มพ่อชาติ เพราะเธอเป็นพี่คงจะหนักกว่า(พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) พระราชาทรงอุ้มพระกุมารส่วนพระนางมีตรีราชบุตรีทรงอุ้มทารก

ทรงยินดีร่วมกัน ทั้งตรัสปราศรัยคำอันไพเราะกับกันและกันดำเนินไปกัณฑ์ทานกัณฑ์จบ^{๒๒} ๒๐๐ พระคาถา

(๔) กัณฑ์ที่ ๔ วณประเวศน์

พระศาสดาตรัสเนื้อความที่พระเวสสันดรตรัสกับพระนางมัทรีว่า^{๒๓} ถ้ามนุษย์บางคนเดินไปตามทาง หรือเดินสวนทางมาเราจะได้ถามทางกับพวกเขาว่า เขาวงกตอยู่ที่ไหน พวกเขาพบเราในระหว่างทางนั้นต่างก็พากันคร่ำครวญอย่างน่าสงสารทุกซักระหม่อมตอบเราว่า เขาวงกตยังอยู่อีกไกล

พระศาสดาตรัสเนื้อความนี้ว่า ถ้าทารกทั้งหลายทอดพระเนตรเห็นต้นไม้ที่มีผลในป่าใหญ่ ต่างก็ทรงกันแสง เพราะเหตุแห่งผลไม้เหล่านั้น หมูไม่สูงใหญ่ดังจะเห็นทารกทรงพระกันแสงจึงโน้มกิ่งลงมาเอง จนใกล้จะถึงทารกทั้งหลาย พระนางมัทรีผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กายเห็นเหตุอัศจรรย์ไม่เคยมีมาซึ่งเป็นเหตุให้เกิดขนพองสยองเกล้านี้แล้ว จึงกล่าวสาธุการว่าเหตุอันน่าอัศจรรย์หนอ ไม่เคยมีมาในโลกเป็นเหตุให้เกิดขนพองสยองเกล้าด้วยเดชแห่งพระเวสสันดร ต้นไม้จึงโน้มกิ่งลงมา ทวยเทพทั้งหลายต่างก็ได้มาช่วยย่นทางเข้าให้กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์เสด็จถึงเจตราชได้โดยใช้เวลาเสด็จเพียงวันเดียวเพื่ออนุเคราะห์ทารกทั้งหลาย กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์นั้นทรงดำเนินไปเส้นทางไกลเสด็จถึงเจตราชซึ่งเป็นชนบทที่เจริญมั่งคั่งมีเนื้อและข้าวอย่างดีเป็นอันมาก(พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) ขวณครเจตราชเห็น

พระนางมัทรีผู้มีลักษณะสวยงามเสด็จมากก็ห้อมล้อมแห่แหนด้วยกล่าวกันว่าพระแม่เจ้าเป็นกษัตริย์สุขุมลชาติหนอดำเนินมาด้วยพระบาทเปล่า เคยทรงราชยานคานหามและราชรถวันนี้

พระนางมัทรีต้องดำเนินด้วยพระบาทเปล่าในป่า พระยาเจตราชและประชาชนทั้งหลายได้เห็นพระเวสสันดรต่างก็ทรงกันแสงเข้าไปเฝ้ากราบทูลถามว่าข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ทรงพระสำราญปราศจากโรคพาธหรือ พระองค์ไม่มีทุกข์หรือพระราชบิดาของพระองค์หาพระโรคพาธมิได้หรือชาวกรุงสีพีก็ไม่มีโรคหรือข้าแต่มหाराช พลนิกายของพระองค์อยู่ที่ไหนกระบวนรถของพระองค์อยู่ที่ไหน พระองค์ไม่มีม้าทรงไม่มีรถทรง ทรงดำเนินมาเส้นทางแสนไกลถูกพวกอมิตราย่ายหรือจึงเสด็จมาถึงที่นี่ (พระเวสสันดรตรัสว่า)^{๒๔}

สหายทั้งหลาย ข้าพเจ้ามีความสุขไม่มีโรคเบียดเบียนนี้ พระราชบิดาของข้าพเจ้าก็ทรงปราศจากพระโรคและชาวกรุงสีพีก็ไม่มีโรคเบียดเบียน เพราะข้าพเจ้าได้ให้พญาภุมขรมีงาดูจงอนไถ แก่แล้วก็สามารถรู้จักเขตแห่งการบดทั้งปวงเผือกผ่องประเสริฐสุด คลุมด้วยผ้ากัมพลเหลือง ชับมันอาจ่ายยัศตรูได้มีงาน่าชอบใจ เผือกผ่องดังภูเขาไกรลาสพร้อมทั้งพัทวาลวิชนี ทำไม พระเวสสันดรจึงได้พระราชทานพญาช้างราชพาหนะซึ่งเป็นยานชั้นเลิศเป็นทรัพย์อย่างประเสริฐพร้อมทั้งฉัตรชาวเครื่องลาดหม่อช้าง และคนเลี้ยงช้างแก่พวกพราหมณ์ เพราะเหตุนั้น ชาวกรุงสีพีจึงพากันโกรธเคืองข้าพเจ้าทั้งพระบิดาก็ทรงกริ้วขับไล่ข้าพเจ้าข้าพเจ้าจะไปเขาวงกต สหายทั้งหลายขอท่านทั้งหลายจงทราบโอกาสซึ่งเป็นที่อยู่ในป่าของข้าพเจ้าเกิด (พระยาเจตราชกราบทูลว่า) ข้าแต่มหाराช

^{๒๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๖๐-๔๗๕.

^{๒๓} ปุ๋ย แสงฉาย อนงคาราม, พระเจ้าสิบชาติ, หน้า ๔๓๕-๕๖๐.

^{๒๔} อ้างแล้ว.

พระองค์เสด็จมาดี มิได้เสด็จมาร้ายพระองค์ผู้ทรงเป็นใหญ่เสด็จมาถึงแล้วขอพระองค์ตรัสบอกพระประสงค์สิ่งที่มีอยู่ในเมืองนี้ ข้าแต่มหाराช ขอเชิญพระองค์เสวยสุธาโภชนาหารข้าวสาละ ผักดอง เหง้ามัน น้ำผึ้ง และเนื้อเถิดพระองค์เป็นแขกที่ข้าพระองค์ทั้งหลายสมควรต้อนรับ

พระเวสสันดรตรัสว่า สิ่งใดที่ท่านทั้งหลายให้แล้วขอสิ่งนั้นทั้งหมดจงเป็นอันเราได้รับไว้แล้วเถิดบรรณาการเป็นอันท่านทั้งหลาย ได้ทำแล้วทุกอย่างพระราชาทรงพิโรธข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไปยังเขาวงกตสหายทั้งหลาย

ขอท่านทั้งหลายจงทราบโอกาสซึ่งเป็นที่อยู่ในป่าของข้าพเจ้าเถิด(พระยาเจตราชกราบทูลว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพขอเชิญพระองค์เสด็จประทับ ณ เจตราชนี้ก่อนเถิด^{๒๕}

จนกว่าชาวเจตราชจักไปเฝ้า พระเจ้ากรุงสีพีเพื่อทูลขอถึงพระราชสำนัก เพื่อที่จะทูลขอ กับพระมหाराชผู้ผู้ครองรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสีพี ทรงอภัยโทษให้ชาวเจตราช ได้ที่พึ่งแล้วมีความปรีดา แห่แห่นวตล้อมพระองค์ไปข้าแต่พระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้เถิด

พระเวสสันดรตรัสว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้ขบใจเลยการไปทูลขอถึงพระราชสำนักเพื่อให้ พระราชาทรงอภัยโทษให้แม้แต่พระราชาก็ไม่ทรงเป็นใหญ่ในเรื่องนี้ เพราะถ้าชาวกรุงสีพีพร้อมทั้งพล นิกายและชาวนิคมโกรธเคืองยิ่งแล้วก็ปรารถนาจะกำจัดพระราชาเสียเพราะสาเหตุแห่งเรา^{๒๖}

พระยาเจตราชกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ผู้ครองรัฐให้เจริญถ้าเหตุการณ์นี้ในรัฐนั้นเป็นไป เช่นนี้ ขอพระองค์ทรงมีชาวเจตราชแวดล้อมเสด็จครองราชสมบัติในรัฐนี้เถิด รัฐนี้มั่งคั่งสมบูรณ์ ขนบที่มั่งคั่งกว้างใหญ่ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงตกลงพระทัยครองราชสมบัติเถิด พระเวสสันดรตรัสว่า ข้าพเจ้าไม่มีความพอใจ ไม่ตกลงใจที่จะครองราชสมบัติบุตรแห่งชาวเจตราช ทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้าผู้ถูกขับไล่จากแคว้นเถิด ชาวกรุงสีพี พลนิกาย และชาวนิคม คงไม่ยินดีว่าชาวเจตราชได้ราชาภิเษกข้าพเจ้าผู้ถูกขับไล่จากแคว้น แม้ความไม่เบิกบานใจจะพึงมีแก่ ท่านทั้งหลายเพราะเหตุแห่งข้าพเจ้าแน่นอนอนึ่ง ข้าพเจ้าไม่ชอบใจความบาดหมางใจและความ ทะเลาะกับชาวกรุงสีพีเลย มิใช่แต่เท่านั้น ความบาดหมางใจจะพึงรุนแรงขึ้นสงครามใหญ่ก็อาจจะมีได้ คนเป็นจำนวนมากก็จะฆ่าฟันกันเองเพราะเหตุแห่งข้าพเจ้าผู้เดียว สิ่งใดที่ท่านทั้งหลายให้แล้วขอสิ่ง นั้นทั้งหมดจงเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้วเถิดบรรณาการเป็นอันท่านทั้งหลายได้ทำแล้วทุกอย่าง^{๒๗}

พระราชาทรงพิโรธข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะไปยังเขาวงกตสหายทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลาย จงทราบโอกาสซึ่งเป็นที่อยู่ในป่าของข้าพเจ้าเถิด (ชาวเจตราชกราบทูลว่า) เชิญเถิด ราชฤๅษีทั้งหลาย ผู้ทรงบูชาไฟมีพระทัยตั้งมั่นประทับอยู่ ณ ประเทศใดข้าพพระพุทธเจ้าทั้งหลายจักกราบทูลประเทศนั้น ขอให้ทรงทราบเหมือนอย่างผู้ฉลาดในหนทางฉะนั้นเถิด ข้าแต่มหाराช โนน ภูเขาคันทมาทน์ที่เป็น ศิลาถ้วนซึ่งเป็นสถานที่ประทับอยู่ของพระองค์พร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายา

พระยาเจตราชทั้งหลายต่างก็ทรงกันแสงมีพระเนตรนองด้วยพระอัสสุชลกราบทูล พระเวสสันดรให้ทรงทราบว่า ข้าแต่มหाराชจากนี้ไป ขอเชิญพระองค์ทรงบายพระพักตร์ตรงไปทาง ทิศเหนือเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ต่อจากนั้นพระองค์จักทรงทอดพระเนตรเห็นภูเขา

^{๒๕} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๒๖} ประสิทธิ์ ศรีสมุทร, **วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๖),

หน้า ๗๑-๗๑.

^{๒๗} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

เวปุลละซึ่งดาราตาศไปด้วยหมู่ม้านานาพันธุ์มีเงาร่มเย็น นารีนรมย์ใจ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ พระองค์เสด็จเลยภูเขาเวปุลละนั้นไปจากนั้นก็ทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำเกตุมดีซึ่งเป็นแม่น้ำลึก ไหลมาจากชอกเขา เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงปลามากมายมีทำนน้ำราบเรียบดี มีน้ำมากพระองค์จะได้ สรงสนานและสววย ณ ที่นั้นปลูกปlob^{๒๘}

พระโอรสและพระชายาให้สำราญพระทัย ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ต่อจากนั้นไป พระองค์จักทอดพระเนตรเห็นต้นไทรที่มีผลหวาน มีร่มเงาเยือกเย็น เป็นที่รื่นรมย์ใจซึ่งเกิดอยู่บนยอด เขาอันนารีนรมย์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ถัดจากนั้นไปพระองค์จักทอดพระเนตรเห็นภูเขานาลิกะซึ่งเป็นศิลาล้วนคลาคล่ำไปด้วยฝูงนกนานาพันธุ์และหมู่กษิณรทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แห่งภูเขานาลิกะนั้นมีสระมุจลินท์ที่ดาราตาศไปด้วยดอกบุนนาคดอกกุหลาบขาว และดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม ขอเชิญพระองค์เสด็จเข้าไปยังไพรสณฑ์สวนสถานอันเขียวชอุ่มดั่งเมฆอยู่เป็นนิത്യ สะพรั่งไปด้วย ไม้ดอกและไม้ผลทั้ง ๒ เหมือนพญาราชสีห์ที่มุ่งเหยื่อ ในไพรสณฑ์นั้น มีฝูงนกมากมายส่งเสียงขันคูกร้องก้องไพเราะ ประสานเสียงกู่ร้องอยู่อิงมีบนต้นไม้ที่ผลิดอกออกช่อตามฤดูกาล พระองค์เสด็จดำเนิน ถึงชอกเขาซึ่งเป็นทางเดินลำบากและเป็นต้นของแม่น้ำทั้งหลาย จะได้ทอดพระเนตรเห็นสระโบกขรณี อันสะพรั่งไปด้วยไม้กุ่มและไม้รักฟ้า เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงปลามากมายมีทำนน้ำงาม ราบเรียบดี มีน้ำ มากเต็มเปี่ยมอยู่สม่ำเสมอ เป็นสระสี่เหลี่ยมมีน้ำอโรย ปราศจากกลิ่นเหม็น ทางด้านทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือแห่งสระโบกขรณีนั้นพระองค์ได้ทรงสร้างบรรณศาลาครั้นแล้วพึงทรงบำเพ็ญ เพียรเลี้ยงพระชนมชีพด้วยการเที่ยวแสวงหาผลลาหารอยู่เกิดกัณท์วันปเวสน์ จบ ๕๗ พระคาถา

(๕) กัณท์ที่ ๕ ชุชก

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า ได้มีพราหมณ์ชื่อชุชก^{๒๙} ซึ่งอยู่ ประจำในแคว้นกาลิงคะเขามีภรรยาสาวชื่ออมิตตดาปนา ถูกพวกหญิงในหมู่บ้านนั้นที่พากันไปตักน้ำ ที่ทำน้ำต่างแตกตื้นกันมารุมด่าอย่างอึงมี่ว่า มารดาของเจ้าคงเป็นศัตรูแน่นอนบิดาของเจ้าก็คง เป็นศัตรูแน่ จึงได้พากันยกเจ้าที่ยังเป็นสาวแรกรุ่นให้แก่พราหมณ์เฒ่าอย่างนี้ ไม่เกื้อกูลเลยหนอพวก ญาติของเจ้าแอบไปปรึกษากันลับ ๆ ยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวแรกรุ่นให้แก่พราหมณ์เฒ่าอย่างนี้ พวกญาติ ของเจ้าเป็นศัตรูหนอได้พากันแอบไปปรึกษากันลับ ๆ ยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวแรกรุ่นให้แก่พราหมณ์เฒ่า อย่างนี้ เป็นความชั่วจริงหนอที่พวกญาติของเจ้าได้แอบไปปรึกษากันลับ ๆ ยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวแรกรุ่น ให้แก่พราหมณ์เฒ่าอย่างนี้ เป็นความเลวทรามจริงหนอที่พวกญาติของเจ้าได้แอบไปปรึกษากันลับ ๆ ยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวแรกรุ่นให้แก่พราหมณ์เฒ่าอย่างนี้ เป็นที่น่าเสียใจหนอที่พวกญาติของเจ้าได้แอบไป ปรึกษากันลับ ๆ ยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวแรกรุ่นให้แก่พราหมณ์เฒ่าอย่างนี้ เจ้าคงไม่พอใจอยู่กับผัวแก่การ ที่เจ้าอยู่ในเรือนของ

พราหมณ์เฒ่าเจ้าตายเสียยังดีกว่าอยู่ แม่คนงามสุดสววย มารดาและบิดาของเจ้าคงหาชาย อื่นมาให้เป็นผัวเจ้าไม่ได้แน่จึงยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวแรกรุ่นให้แก่พราหมณ์เฒ่าอย่างนี้ ในดิถีที่ ๙ เจ้าคง จักบูชายัญไฉนติคังจักไม่ได้ทำการบูชาไฟมารดาและบิดาของเจ้าจึงยกเจ้าผู้ยังเป็นสาวแรกรุ่นให้แก่ พราหมณ์เฒ่าอย่างนี้ เจ้าคงสาปแช่งสมณะและพราหมณ์ผู้มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้าผู้มีศีล เป็น

^{๒๘} ลาวณีย์ ไกรเดช. เทศน์มหาชาติ ๘๐ พรรษา คีตมหาราชน. (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน คณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๕๐), หน้า ๕๖.

^{๒๙} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

พหูสูตในโลกแน่เจ้าจึงได้มาอยู่ในเรือนของพราหมณ์เฒ่าแต่ยังเป็นสาวแรกรุ่นอย่างนี้ การถูกงูกัดก็ไม่เป็นทุกข์การถูกแทงด้วยหอกก็ไม่เป็นทุกข์การได้เห็นผัวแก่นั่นแหละเป็นทุกข์หนักหนา การเล่นหัวกับผัวแก่ก็ไม่มี การรื่นรมย์กับผัวแก่ก็ไม่มีการเล่นปราศรัยกับผัวแก่ก็ไม่มี แม้แต่การซิกซิกก็ไม่งาม แต่เมื่อใด ผัวหนุ่มเมียสาวเล่นเฝ้าหยอกกันอยู่ในที่ลับเมื่อนั้น ความเศร้าโศกทุกอย่างที่เสียดแทงหัวใจนั้นก็หายไปสิ้น เจ้ายังเป็นสาวรูปงาม พวกชายหนุ่มปรารณายังนึกเจ้าจะไปอยู่อาศัยในตระกูลญาติเกิดคนแก่จกทำให้เจ้ารื่นรมย์ได้อย่างไร (นางอมิตตตปาณา กล่าวว่) พราหมณ์ ฉันจกไม่ไปตักน้ำที่ท่าน้ำเพื่อท่านต่อไปอีกเพราะพวกหญิงชาวบ้านมันรุมกันด่าฉัน เหตุที่ท่านเป็นคนแก่ (ชูชกปลอบว่) เธออย่าได้ทำการงานเพื่อฉันอย่าได้ตักน้ำมาเพื่อฉันฉันจกตักน้ำเอง^{๓๐}

แม่มหาจำเริญเธออย่าได้โกรธเคืองฉัน (นางอมิตตตปาณา ตอบว่) ฉันมิได้เกิดในตระกูลที่จะใช้สามีตักน้ำพราหมณ์ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ฉันจกไม่อยู่ในเรือนของท่าน พราหมณ์ ถ้าท่านจกไม่นำทาสหรือทาสีมาให้ฉันท่านจงทราบอย่างนี้ว่า ฉันจกไม่อยู่ในสำนักของท่าน (ชูชกกล่าวว่) พราหมณ์ ศิลปกรรมหรือทรัพย์และข้าวเปลือกของฉันไม่มีที่ไหนฉันจกนำทาสหรือทาสีให้แก่เธอผู้เจริญได้ฉันจกอุปถัมภ์บำรุงเธอ เธออย่าได้โกรธเคืองเลย (นางอมิตตตปาณา ตอบว่) มาเกิด ฉันจกบอกแก่ท่านตามที่ฉันได้ฟังมาโนนพระราชเวสสันดรประทับอยู่ที่เขาเวทก พราหมณ์ ท่านจงไปทูลขอทาสและทาสีกับพระองค์เกิด เมื่อท่านทูลขอแล้วพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์จักพระราชทานทาสและทาสีให้แก่ท่าน (ชูชกกล่าวว่) นางผู้เจริญ ฉันแก่แล้วเป็นคนทุพพลภาพทั้งหนทางก็แสนไกล เดินไปได้แสนยากเธออย่าได้พิโรธว่ อย่าได้เสียใจฉันจกอุปถัมภ์บำรุงเธอ เธออย่าได้โกรธเคืองเลย (นางอมิตตตปาณา พุดว่) คนขลาดยังไม่ทันถึงสนามรบยังไม่ทันได้รับก็ยอมแพ้ฉันใด พราหมณ์ ท่านยังไม่ทันได้ไปก็ยอมแพ้เสียแล้วฉันนั้นเหมือนกัน

พราหมณ์ ถ้าท่านจกไม่นำทาสหรือทาสีมาให้ฉันท่านจงทราบอย่างนี้ว่า ฉันจกไม่อยู่ในเรือนของท่านจกทำการที่ไม่พอใจให้แก่ท่าน ข้อนั้นจกเป็นทุกข์แก่ท่าน^{๓๑} ในคราวมหรสพซึ่งมีในต้นฤดูนักขัตฤกษ์ท่านจกได้เห็นฉันแต่งตัวสวยงามรื่นรมย์อยู่กับชายอื่น ข้อนั้นจกเป็นทุกข์แก่ท่านพราหมณ์ เมื่อท่านที่เป็นคนแก่รำพันอยู่เพราะไม่เห็นฉัน ร่างกายที่งอก็จกงอยิ่งขึ้นและผมที่หงอกก็จกหงอกมากขึ้น (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่) ลำดับนั้น พราหมณ์นั้นตกใจกลัวตกอยู่ในอำนาจของนางพราหมณ์ถูกคามราคะบีบคั้น ได้กล่าวกับนางพราหมณ์ว่ พราหมณ์ เธอจงทำเสปียงเดินทางให้ฉันทั้งขนมมา ขนมเทียน สัตตุก้อน สัตตุผงและข้าวผอก เธอจงจัดให้ดี ฉันจกนำพระกุมารทั้ง ๒ มาให้เป็นทาสพระกุมารทั้ง ๒ องค์กรนั้นเป็นผู้ไม่เกียจคร้านจักปรนนิบัติเธอทั้งกลางคืนและกลางวัน พราหมณ์ชูชกผู้เป็นเฝ้าพันธุ์ของพรหมครั้นกล่าวดังนี้แล้ว ก็สวมรองเท้า พร้าสั่งเสียต่อไปทำประทักษิณภรรยาแล้ว พราหมณ์นั้นสมาทานวัตร มีน้ำตานองหน้าหลีกไปยังนครอันเจริญรุ่งเรืองของชาวกรุงสีพีเที่ยวไปแสวงหาทาส

พราหมณ์ชูชกเมื่อเดินทางไปในเมืองนั้นแล้วได้ถามชนทั้งหลายผู้มาประชุมกันอยู่ที่นั่นว่พระราชเวสสันดรประทับอยู่ที่ไหนเราจะไปเฝ้าพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ได้ที่ไหน ชนเหล่านั้นผู้มาประชุมกัน ณ ที่นั้นได้ตอบพราหมณ์ชูชกนั้นไปว่พราหมณ์ พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ถูกพวกท่านเบียดเบียน เพราะทรงบริจาคทานมากเกินไปจึงถูกขับไล่ไปจากแคว้นของพระองค์บัดนี้

^{๓๐} ปุ๋ย แสงฉาย อนงคาราม, **พระเจ้าสิบชาติ**, หน้า ๔๓๕-๔๖๐.

^{๓๑} ชู.ชา.(ไทย) ๒๘/ ๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

ประทับอยู่ ณ เขาวงกต พราหมณ์ พระเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ถูกพวกท่านเบียดเบียน เพราะทรงบริจาคทานมาก^{๓๒}เกินไปจึงทรงพาพระโอรสและพระชายาไปประทับอยู่ ณ เขาวงกต พราหมณ์ชุกนั้นเป็นผู้มีความตั้งใจในกามภูกนางพราหมณ์มิตตตาดักเตือนจึงได้สวดยทุกข์เป็นอันมากในป่าที่มีสัตว์ร้ายพลุกพล่านเป็นที่อาศัยอยู่ของแรดและเสือเหลือง แก่ถือไม้เท้าสีเหมือนผลมะตูม เครื่องบูชาไฟ และเต้าน้ำเข้าไปสู่ป่าใหญ่ ในที่ที่จะได้ทราบข่าวพระเวสสันดรผู้ประทานสิ่งที่น่าใคร่เมื่อ แก่เข้าไปยังป่าใหญ่ ถูกฝูงสุนัขรุมล้อมกัดแสร้งเสียงหลง เดินผิดทางถอยห่างออกไปจากทาง ลำดับ นั้น พราหมณ์นั้นผู้โลภในโภคะ ไม่สำรวจเดินผิดทางที่จะไปยังเขาวงกต ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่าใครเล่าจะพึงบอกพระราชาบุตรพระนามว่าเวสสันดรผู้ประเสริฐสุดทรงชนะความตระหนี่ที่ใครๆ ให้แพ้ไม่ได้ประทานความปลอดภัยในเวลามีภัยแก่เราพระองค์ทรงเป็นที่พึ่งของพวกยากเหมือนธรรณี เป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายใครเล่าจะพึงบอกพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบดังธรรณีแก่เราได้ พระองค์ทรงเป็นที่เข้าเฝ้าของพวกยากเหมือนสาครเป็นที่ไหลรวมแห่งแม่น้ำทั้งหลายใครเล่าจะพึงบอกพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบดังทะเลแก่เราได้ ใครจะพึงบอกพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนห้วงน้ำมีท่าสวยงาม สะอาดมีน้ำเยือกเย็นเป็นที่รื่นรมย์ใจ ดารดาชไปด้วยดอกบุณฑริกสะพรั่งไปด้วยเกสรดอกบัวแก่เราได้ ใครเล่าจะพึงบอก

พระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนต้นโพธิ์ที่เกิดอยู่ริมทางมีร่มเงาเย็นเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พำนักอาศัยของคนเดินทางผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อนแก่เราได้ ใครเล่าจะพึงบอกพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนต้นไทรที่เกิดอยู่ริมทางมีร่มเงาเยือกเย็นเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจเป็นที่พำนักอาศัยของคนเดินทางผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อนแก่เราได้ ใครเล่าจะพึงบอก

พระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนต้นมะม่วงที่เกิดอยู่ริมทางที่มีร่มเงาเยือกเย็นเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจเป็นที่พำนักอาศัยของคนเดินทางผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อนแก่เราได้ใครเล่าจะพึงบอกพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนต้นสาละที่มีร่มเงาเยือกเย็นเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจเป็นที่พำนักอาศัยของคนเดินทางผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อนแก่เราได้ใครเล่าจะพึงบอกพระเวสสันดรมหาราชผู้เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ที่เกิดอยู่ริมทาง มีร่มเงาเยือกเย็นเป็นที่น่ารื่นรมย์ใจ เป็นที่พำนักอาศัยของคนเดินทางผู้เมื่อยล้าเหน็ดเหนื่อยมาในเวลาร้อนแก่เราได้ ก็เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่ เพื่อรำพันอยู่อย่างนี้ผู้ใดพึงบอกว่า

เรารู้จักผู้นี้จะพึงทำความเพลิดเพลินให้เกิดแก่เราได้ ก็เมื่อเราเข้าไปในป่าใหญ่ เพื่อรำพันอยู่อย่างนี้ผู้ใดพึงบอกสถานที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดรได้ว่า เรารู้จักผู้นี้พึงประสบบุญมิใช่น้อยด้วยคำคำเดียว นั้น (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) เจตบุตรพรานป่าได้ตอบพราหมณ์ชุกว่าพราหมณ์ พระเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ถูกพวกท่านรบกวนเพราะทรงบริจาคทานมากเกินไป จึงถูกขับไล่ออกจากแคว้นของพระองค์ไปประทับอยู่ที่เขาวงกต พราหมณ์ พระเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ถูกพวกท่านรบกวนเพราะทรงบริจาคทานมากเกินไป จึงทรงพาพระโอรสและพระชายาไปประทับอยู่ที่เขาวงกต ท่านเป็นคนโง่เขลา ทำสิ่งที่ไม่น่าทำจากแคว้นมาป่าใหญ่

เที่ยวแสวงหาพระราชาบุตรเหมือนนกยางเที่ยวเสาะหาปลาในน้ำ พราหมณ์ ณ ที่นี้ เรารู้จักไม่ให้ท่านมีชีวิตอยู่ได้ถูกศรที่เรายิงนี้แหล่จักดูตกินโลหิตของท่าน พราหมณ์ เราจะตัดศีรษะของท่าน

^{๓๒} พระราชพิธีตรึงปฏิภาณ (เจ้าคุณพิพิธ), มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๖๕-๖๙.

ฝ่าหัวใจพร้อมด้วยไส้พุง บุษายัญซื้อปิ่นถศกณะ ๑ พร้อมด้วยเนื้อของท่าน พราหมณ์ เราจะเชือด เอื้อนเอาหัวใจของท่านพร้อมด้วยเนื้อ มันชั้น และมันสมองของท่านยกขึ้นเป็นเครื่องบวงสรวง พราหมณ์ ข้อนั้นจักเป็นยัญที่เราบูชาดีแล้วบวงสรวงดีแล้ว ด้วยเนื้อของท่านและท่านจักนำพระชายา และพระโอรสทั้งหลายของพระราชบุตรไปไม่ได้ เจตบุตร ท่านจงฟังเราก่อน พราหมณ์ผู้เป็นทูตไม่ควร ถูกฆ่าเพราะฉะนั้น เขาจึงไม่ฆ่าทูต นี่เป็นธรรมเนียมเก่าแก่ ชาวกรุงศรีพิทุคนตกลงยินยอมแล้ว

พระบิดาก็ทรงพระประสงค์จะพบพระราชบุตรนั้นและพระมารดาของพระราชบุตรนั้นก็ ทรงทุกข์พลภาพคงไม่นานนัก พระเนตรทั้ง ๒ ของพระองค์ก็จักษุนมัว เจตบุตร ท่านจงฟังเราก่อนเรา เป็นทูตที่พวกชาวกรุงศรีพิทุนั้นส่งมาเราจักทูลเชิญพระราชบุตรเสด็จกลับถ้าท่านรู้ข้อได้บอกทางแก่เรา เกิด (พราณเจตบุตรกล่าวว่า) ท่านเป็นทูตที่โปรดปรานของพระเวสสันดรผู้เป็นที่รักของเราเราจะให้ รางวัลแก่ท่าน พราหมณ์เราจะให้น้ำเต้า และขาเนื้ออย่างดีแก่ท่านและเราจะบอกถึงสถานที่ประทับ อยู่ของพระเวสสันดรผู้ให้สิ่งที่น้ำใคร่แก่ท่านกัณฑ์ชูชก จบ ^{๓๓} ๗๙ พระคาถา

(๖) กัณฑ์ที่ ๖ จุลพล

พราณเจตบุตรกล่าวว่า ^{๓๔} มหาพราหมณ์ นั้นภูเขาคันธมาทย์ศิลาล้วนซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ ของพระเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายา พระองค์ทรงเพศนักบวชอันประเสริฐ ทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎาทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่นดินและทรงบูชาไฟอยู่ ทิวไม้เขียวนั้นมีผลหลากหลาย และภูผาสูงยอดเสียดเมฆเขียวชะอุ่มนั้นแลเป็นภูเขาที่เต็มไปด้วยดอก อัญชัน นั้นหมู่ไม้ตะแบก หูกวาง ไม้ตะเคียน ไม้รังไม้สะคร้อ และย่านทราย อ่อนไหวไปตามลมเหมือน มาณพติ่มสุราครั้งเดียวก็ชวนเซไปมาอยู่ท่านจะได้ยินเสียงนกนานาชนิดที่จับอยู่บนกิ่งไม้ ดุจทิพยสังคีต คือเหล่านกโพระดก นกคู้เหว่า ส่งเสียงขันคุกร้องเหมือนจะเรียกคนผู้กำลังเดินไปให้ หวนกลับมาและเหมือนจะเชิญชวนเหล่าชนผู้กำลังเดินผ่านมาให้ชื่นชมรื่นรมย์พักผ่อนให้สบายใจ ณ สถานที่ที่พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายประทับอยู่ พระองค์ทรงเพศเป็นบรรพชิตอัน ประเสริฐทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎาทรงนุ่งห่มหนังเสือ บรรทมเหนือแผ่นดินและทรง บูชาไฟอยู่ ในบริเวณอาศรมสถานนั้นมีไม้มะม่วงมะขวิด ชนุน ไม้รัง ชมพู สมอพิเภกสมอไทย มะขามป้อม โพธิ์ และพุทรา ทั้งมะพลับทอง ไทร มะขวิด มะขางหวานและมะเดื่อ มีผลสุกแดงปลั่งอยู่ ในที่ต่ำ๑๘๘๕ หมู่ไม้ที่มองเห็น ณ เชิงเขาปาเรวตะ ผลอ่อนผลจันทน์มีรสหวานเหมือนน้ำผึ้ง รวงผึ้ง ที่ปราศจากตัวผึ้งคนเอื้อมมือนำมาบริโภคได้เองในอาศรมนั้น ต้นมะม่วงบางต้นก็ผลิดอกออกช่อแย้ม บานบางต้นมีดอกและใบร่วงหล่น ผลิดอกดาษต้นบางผลดิบ บางผลสุก ผลมะม่วงทั้งดิบและสุกมีสี คล้ายหลังกบ อนึ่ง ในบริเวณอาศรมนั้นคนที่ยืนอยู่ใต้ต้นมะม่วงเหล่านั้นก็เก็บเอาผลมะม่วงสุกได้ผล มะม่วงทั้งดิบและสุกมีสีสวยงาม กลิ่นหอม และมีรสอร่อย สิ่งที่ว่ามาทั้งนี้เป็นที่น่าอัศจรรย์แก่ข้าพเจ้า เป็นอย่างยิ่งถึงกับข้าพเจ้าออกอุทานว่า

ที่ประทับอยู่ของ พระเวสสันดรนั้นเหมือนกับ ที่อยู่ของพวกเทวดาตมามยัง นักเปรียบ ด้วยพระอุทยานนั้นทวัน มีต้นตาล ต้นมะพร้าว และต้นอินทผลัมอยู่ในป่าใหญ่มีดอกสีหลากหลาย เหมือนพวงดอกไม้ที่เขาร้อยไว้บนต้นไม้ที่มีดอกบานสะพรั่งต้นไม้เหล่านั้น ย่อมปรากฏดังยอดธงชัย เหมือนดวงดาวประดับฟ้า ในบริเวณอาศรมนั้นมีหมู่ไม้นานาพันธุ์คือ ไม้โมกมัน โกฐสะค้านแคล้อย

^{๓๓} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/ ๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๓๔} พระราชนิพนธ์ (เจ้าคุณพิพิธ), หมายเหตุสันดรชาดก, หน้า ๘๓-๘๕.

บุณาคบุณาคเขา และไม้ซีก มีดอกบานสะพรั่ง อนึ่ง ในบริเวณอาศรมนั้นมีต้นราชพฤกษ์ มะเกลือ กฤษณา รักดำ ไทรใหญ่ หงอนไก่และประดู่ เป็นอันมาก มีดอกบานสะพรั่ง^{๓๕} ในบริเวณอาศรมนั้นมีไม้โมกหลวงไม้สน ไม้กระทุ่ม ไม้ซ้อ ไม้ตะแบก และไม้รังล้วนมีดอกบานสะพรั่ง เป็นพุ่มเหมือนลอมฟาง ในที่ไม่ไกลจากอาศรมนั้นมีสระโบกขรณี

ณ ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ดาราตาชไปด้วยดอกปทุมและดอกอุบลเหมือนสระโบกขรณีที่อยู่ในอุทยานนั้นทิวของเหล่าเทวดา อนึ่ง ณ ที่ใกล้สระโบกขรณีนี้นี้มีฝูงนกดูเหว่ามารสดอกไม้ ส่งเสียงร้องไพเราะจับใจทำให้ป่าใหญ่ดังอีกทีกกกก้อง รสหวานปานน้ำผึ้งพลั้วลงจากเกสรดอกไม้มาติดค้างอยู่บนใบบัว จึงเชื่อว่าน้ำผึ้งใบบัวอนึ่ง อาศรมนั้น เมื่อลมทิศใต้และทิศตะวันตกพัดมาก็เกลื่อนกลาดไปด้วยละอองเกสรดอกปทุม ในสระโบกขรณีนี้นี้มีกระจัดขนาดใหญ่ทั้งข้าวสาลีอ่อนบ้าง แก่บ้าง เหล่านั้นนั้นแหละล้มระเนระนาดอยู่บนพื้นดินและในสระโบกขรณีนี้น้ำใสสะอาดมองเห็นฝูงปลาเต่าและปูเป็นจำนวนมากที่กำลังว่ายไปมา เป็นกลุ่มรสที่ไหลออกจากเหง้าบัวและจากสายบัวมีรสหวานปานน้ำผึ้ง นมสด และเนยใสที่เจือปนด้วยน้ำมัน ไม้ป่านี้นั้นมีกลิ่นต่าง ๆ มีลมโชยพัดมาหอมฟุ้งลอบอบอวลเหมือนจะยังชนผู้มาถึงแล้วให้บันเทิงเบิกบานด้วย

กลิ่นและพวงดอกไม้หมู่ภุมรกีโณบินร่อนส่งเสียงกระหึ่มอยู่รายรอบเพราะกลิ่นหอมขอดอกไม้ อนึ่ง ที่ใกล้อาศรมนี้มีฝูงนกจำนวนมากที่มีสีต่าง ๆ กันต่างก็บันเทิงใจอยู่กับคู่ของตนคู่ร้องประชันเสียงกันและกัน ยังมีฝูงนกอีก ๔ ฝูง อาศัยอยู่ใกล้สระโบกขรณีคือ ฝูงนกนันทิกา ฝูงนกชีวปุตตา ฝูงนกปุตตาปิยาจโน ฝูงนกปิยปุตตาปิยานันทา ดอกไม้ทั้งหลาย ตั้งเรียงรายกันอยู่เหมือนพวงมาลัยที่เขาร้อยไว้หมู่ไม้เหล่านั้นย่อมปรากฏดังยอดธงชัย มีดอกสีต่างๆ กันดั่งนายช่างผู้ฉลาดได้เก็บมาเรียงร้อยไว้เป็นอย่างดีซึ่งเป็นสถานที่ที่พระราชาเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายประทับอยู่ พระองค์ทรงเทศเป็นนักบวชอันประเสริฐทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและฆาตรงุ่นงุ่นหนึ่งเสื่อ บรรทมเหนือพื้นดินและทรงบูชาไฟอยู่ (ชูชกกล่าวว่า) ก็ข้าวดัตตผู้กระคนด้วยน้ำผึ้งและข้าวดัตตผู้ก่อนที่มีรสหวานอร่อยของเรานี้ที่ นางอมิตตตาได้จัดแจงให้ เราจะแบ่งให้แก่เจ้า (พราณเจตบุตรกล่าวว่า) ท่านพราหมณ์^{๓๖}

ขอจงเอาไว้เป็นเสบียงทางของท่านเถิดข้าพเจ้าไม่ปรารถนาเสบียงทาง ท่านพราหมณ์ขอท่านจงรับเอาคืนไปจากที่นี่เถิด ขอท่านจงไปตามสบายเถิด ทางนี้เป็นทางเดินไปได้คนเดียว ตรงไปยังอาศรมแม้ปัจจุตฤษีผู้อยู่ในอาศรมนั้นเป็นผู้มีขีปนเชรอะมีศีระเขื่อนด้วยธูลี ทรงเทศเป็นนักบวชอันประเสริฐถือขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและฆาตรอยู่ เป็นผู้หนึ่งหนึ่งเสื่อ นอนเหนือพื้นดินและบูชาไฟเชิญท่านไปถามฤษีนั้นดูเถิด ฤษีจักบอกทางให้แก่ท่าน ชูชกผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์ ครั้นได้ฟังคำแนะนำนี้แล้วกระทำประทักษิณมีใจเบิกบาน อลาพราณเจตบุตรแล้วหลีกไปในทางที่ปัจจุตฤษีอยู่พรรณนากันท์จุลพน จบ^{๓๗} ๓๕ พระคาถา

^{๓๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๓๖} สุวณีย์ ขวนสนิท, “วิเคราะห์รายยาวมหาเวสสันดรชาดกทางวัฒนธรรมไทย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘).

^{๓๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

(๗) กัณฑ์ที่ ๗ มหาพน

พราหมณ์ชุกการทวาจะนั้นเมื่อเดินไปได้พบอัจจุตฤษี ครั้นพบแล้วได้ทักทายปราศรัยกับอัจจุตฤษีว่า พระคุณเจ้าไม่มีโรคเบียดเบียนหรือ สุขสำราญดีหรือเลี้ยงอัตภาพด้วยการแสวงหามูลผลาหารสวดกหรือมูลผลาหารก็มีมากหรือ^{๓๘} เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยหรือในป่าที่มีเนื้อร้ายพลุกพล่าน ไม่มีมาเบียดเบียนหรือ (อัจจุตฤษีกล่าวว่า) พราหมณ์ เราไม่มีโรคเบียดเบียน เราสุขสบายดีอนึ่ง เราเลี้ยงอัตภาพด้วยการแสวงหามูลผลาหารสวดกดีทั้งมูลผลาหารก็มีมาก

อนึ่ง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานก็มีน้อยในป่าที่มีเนื้อร้ายอยู่พลุกพล่าน ก็ไม่มีมาเบียดเบียนเราเลย หลายปีมาแล้ว เรามาอยู่อาศรมของเรายังไม่รู้จักอาพาธที่ไม่น่ารื่นรมย์ซึ่งจะเกิดขึ้นมหาพราหมณ์ ท่านมาดีแล้ว มิได้มาร้ายท่านผู้เจริญ ขอเชิญเข้าไปข้างในเชิญล้างเท้าทั้ง ๒ ของท่านเถิดผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะขาง ผลหมากเผ่ามีรสหวานปานน้ำผึ้ง เชิญท่านเลือกบริโภคแต่ผลดี ๆ เถิด น้ำดื่มเย็นสนิทที่เรานำมาจากชอกเขามหาพราหมณ์ ถ้าท่านต้องการ ก็เชิญดื่มเถิด (ชุกการกล่าวว่า) สิ่งใดที่พระคุณเจ้าให้แล้วสิ่งนั้นทั้งหมดเป็นอันข้าพเจ้ารับไว้แล้วบรรณาการพระคุณเจ้าได้ทำไว้อย่างแล้วข้าพเจ้ามาก็เพื่อจะเยี่ยมเยียนพระราชาเวสสันดรพระโอรสของพระเจ้ากรุงสยชัยซึ่งพลัดพรากจากชาวกรุงสีพีมาช้านานถ้าพระคุณเจ้าทราบสถานที่ประทับก็โปรดแจ้งแก่ข้าพเจ้าเถิด (อัจจุตฤษีกล่าวว่า) ท่านผู้เจริญ มาเพื่อต้องการบุญเพื่อเยี่ยมเยียนพระเวสสันดรเจ้ากรุงสีพีก็หาไม่เราเข้าใจว่าท่านปรารถนา (จะมาขอ) พระชายาผู้เคารพบนอบพระราชาไปเป็นภรรยาหรือมิฉะนั้น ท่านก็ปรารถนา (จะมาขอ) พระกัณหาชีนาไปเป็นทาสีและพระชาลีไปเป็นทาสหรือหาไม่ ก็มาเพื่อจะนำทั้งพระมารดาและพระโอรสทั้ง ๓ พระองค์ไปจากป่าท่านพราหมณ์ โภคะทั้งหลาย ทรัพย์สินและข้าวเปลือกของพระเวสสันดรนั้นไม่มี (ชุกการกล่าวว่า) ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านยังไม่สมควรจะโกรธเคืองเพราะข้าพเจ้ามิได้มาเพื่อขอการพบเห็นพระอริยะเป็นการติดการอยู่ร่วมกับ

พระอริยะเป็นสุขทุกเมื่อข้าพเจ้าไม่เคยได้พบพระเวสสันดรเจ้ากรุงสีพีผู้ทรงพลัดพรากจากชาวกรุงสีพีมานานข้าพเจ้ามาเพื่อเยี่ยมเยียนพระองค์ถ้าพระคุณเจ้ารู้จักสถานที่ประทับโปรดบอกแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด (อัจจุตฤษีกล่าวว่า) มหาพราหมณ์ นั้นภูเขาคันธมาศนศิลาล้วนซึ่งเป็นที่ประทับอยู่ของพระเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายา พระองค์ทรงเพศนักบวชอันประเสริฐทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎานุ่งห่มหนังสือ บรรทมเหนือพื้นดินและทรงบูชาไฟอยู่ ทิวไม้เขียวนั้นมีผลหลากหลายและภูผาสูงยอดเสียดเมฆเขียวชะอุ่มนั้นแลเป็นภูเขาที่เต็มไปด้วยดอกอัญชันนั้นหมู่ไม้ตะแบก หูกวาง ไม้ตะเคียนไม้รัง ไม้สะคร้อ และย่านทราย อ่อนไหวไปตามลมเหมือนमाणพดิมสุราครั้งเดียวก็ชวนเซไปมาอยู่

ท่านจะได้ยินเสียงนกนานาชนิดที่จับอยู่บนกิ่งไม้ดุจดั่งเสียงทิพยสังคีต คือ นกโพระดก นกคเหว่า ส่งเสียงขันคูกร้องบินขวักไขว่ไปมาจากต้นหนึ่งไปยังอีกต้นหนึ่ง ทั้งหมดนี้ที่ต้องลมพัดสะบัดกิ่งใบไหวพลั่วเสียดสีกันไปมาเหมือนจะเรียกคนผู้กำลังเดินผ่านไปให้หวนกลับมาและเหมือนจะเชิญชวนเหล่าชนผู้กำลังเดินผ่านมาให้ขึ้นชมรื่นรมย์พัก่อน ๑ สถานในที่

พระราชาเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายและพระชายาประทับอยู่ พระองค์ทรงเพศนักบวชอันประเสริฐทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและชฎานุ่งห่มหนังสือ บรรทมเหนือพื้นดิน

^{๓๘} พ.ชา.(ไทย) ๒๘/ ๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

และทรงบูชาไฟอยู่ ที่ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ใจ มีดอกกุ้มร่วงหล่นเรียราดพื้นแผ่นดินเขียวชะอุ่มไปด้วย
หญ้าแพรกณ ที่นั้น ไม่มีผงรุลีฟุ้งขึ้นเลย หญ้านั้นสีเขียวคล้ายสร้อยคอนกยูงอ่อนนุ่มเหมือนสัมผัสสาลี
หญ้าร่ายรอบยาวไม่เกิน ๔ นิ้ว ต้นมะม่วง ชมพู่มะขวิดและมะเดื่อมีผลสุกอยู่ในที่ต่ำ ๆ ป่านนั้นเป็น
สถานที่เพิ่มความรื่นรมย์มากขึ้นเพราะมีหมู่ไม้ที่ใช้บริโภคได้ มีน้ำใสสะอาดกลิ่นหอม สีเหมือนแก้ว
ไพฑูรย์เป็นที่อยู่อาศัยของฝูงปลาหลังไหลไปในป่านั้น ภูมิภาคเป็นที่น่าสนใจ ไม่ห่างไกลจาก
อาศรมนั้นมี

สระโบกขรณีธารดาซไปด้วยดอกปทุมและดอกอุบลเหมือนมีในอุทยานนั้นวันของพวก
เทวดา พรหมภณ ในสระโบกขรณินั้นมีอุบลอยู่ ๓ เหล่า คือ อุบลเขียว อุบลขาวและอุบลแดง
งามตระการตามากมาย ในสระนั้นมีดอกปทุมสีขาวดั่งผ้าไหมพัสดร์สระนั้นชื่อสระมุจลินท์ธารดาซไป
ด้วยอุบลขาว จงกลนี และผักทอดยอด อนึ่ง ในสระนี้มีปทุมชาติบานสะพรั่งปรากฏดังจะหาที่สุดมิได้
บ้างก็บานในฤดูคิมหันต์ บ้างก็บานในฤดูเหมันต์ปรากฏเหมือนลอยอยู่บนน้ำซึ่งลึกประมาณเพียงเข้า
ปทุมชาติงามตระการตาชูดอกสะพรั่งส่งกลิ่นอบอวลหม่อมรมกัโผบินร่อนเสียงดังกระหึ่มอยู่รายรอบ
เพราะกลิ่นหอมของดอกไม้ พรหมภณ ฌ ริมรอบขอบสระนี้มีต้นไม้ขึ้นมากมายเช่นต้นกระพุ่มต้น
แคฝอย และต้นทองหลาง ผลิดอกออกช่อบานสะพรั่ง ต้นปรู ไม้ฉาก ไม้ปาริชาติ ก็มีดอกบานสะพรั่ง
ต้นกาเกทิงมีอยู่ที่ ๒ ฟากฝั่งของสระมุจลินท์ ต้นชีก ต้นแคขาว บัวบกส่งกลิ่นฟุ้งไปต้นคนที่สอ ต้น
คนที่ ต้นเขมา และต้นประดู่ขึ้นอยู่ใกล้สระนั้น มีดอกบานสะพรั่ง ต้นมะค่าไก่ ไม้มะขาง ต้นแก้ว ต้น
มะรุมีการะเกด กรรณิการ และชบา ผลิดอกบานสะพรั่ง ต้นรูกฟ้า ต้นอินทนิล ต้นกระท้อน และต้น
ทองกวาวต่างก็ผลิดอกออกช่อและยอดแดงระเรื่อ ไม้มะรืน ตีนเป็น

กล้วย ต้นคำฝอย^{๓๙} นมแมวคนทา ประดู่ลาย และสลอด ผลิดอกบานสะพรั่ง ต้นมะไฟ
ต้นจั่ว ช้างนำว พุดขาว กล้วยนาโกฐเขมา และโกฐสอ ผลิดอกบานสะพรั่ง ฌ บริเวณสระนั้น มีต้นไม้ที่
มีทั้งอ่อนและแก่ต้นไม่คดงอ ผลิดอกแย้มบานตั้งอยู่ทั้ง ๒ ข้างอาศรมรอบเรือนไฟ อนึ่ง ที่ริมรอบขอบ
สระนี้ มีพรรณไม้เกิดขึ้นมากมายคือ ตะไคร้ ถั่วเขียว ถั่วราชมาส สาหร่าย และสันตะวา น้ำในสระนี้
ถูกลมร่ำเพยพัดเกิดเป็นระลอกคลื่นกระทบฝั่งมีหมู่แมลงโผบินเคล้าเกสรดอกไม้ที่แย้มบานสีเสียดเทศ
เต่าร้าง และผักทอดยอดมีอยู่มาก พรหมภณ ต้นไม้ทั้งหลายธารดาซไปด้วยกล้วยไม้ชนิดต่างๆ
กลิ่นของบุปผาชาติเหล่านั้นหอมอบอวลอยู่ได้ถึง ๗ วัน ไม่ระเหยหายไป บุปผาชาติทั้งหลายเกิดอยู่
เรียงราย ๒ ฟากฝั่งสระมุจลินท์ ล้วนแต่สวยงามป่านนี้ธารดาซไปด้วยต้นราชพฤกษ์ทำให้สวยงาม^{๔๐}

กลิ่นดอกราชพฤกษ์นั้นหอมอบอวลอยู่ได้ถึงกึ่งเดือน ไม่ระเหยหายดอกอัญชันเขียว
อัญชันขาว และกุ่มแดง มีดอกบานสะพรั่งป่านนี้ธารดาซไปด้วยอบเชยและแมงลัก เหมือนป่านนี้จะให้
คนบันเทิงใจด้วยดอกไม้และกิ่งไม้ที่มีกลิ่นหอมหม่อมรมกัโผบินร่อนเสียงดังกระหึ่มอยู่รายรอบเพราะ
กลิ่นหอมของดอกไม้ พรหมภณ ฌ ริมรอบขอบสระนั้น มีฟักแฟง แดงน้ำเต้า ๓ ชนิด คือ ชนิดหนึ่งมี
ผลเชื่องขนาดเท่าหม้ออีก ๒ ชนิดเหล่านั้นมีผลโตขนาดเท่าตะโพน อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีเมล็ดพันธุ์
ผักกาดเป็นจำนวนมาก ทั้งกระเทียมที่มีใบเขียวสดต้นเลาชะโงนตั้งอยู่เหมือนต้นตาลผักสามหาวเป็น

^{๓๙} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๔๐} พระวิสุทธิสมโพธิ (เจีย เขมโก). คัมภีร์ไบลาน ๑๓ ผูก มหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๒), หน้า ๓๐-๔๓.

จำนวนมากควรเด็ดดอกด้วยโคกกระออม นมตำเลีย เกาหย้านางเกาเซอเม ไม้โศก ต้นเทียน บอระเพ็ดไฟ ชิงช้าชาลี วานหางช้าง อังกาบ เกาพลู และมะลิซ้อน มีดอกแย้มบานต้นทองกวาวเครือ มีดอกบานสะพรั่งขึ้นอยู่ตาม^{๔๑}

ต้นไม้ ต้นก้างปลา กายาน คัดเค้า เซอเม มะลิเลื้อยมะลิธรรมดา ชบา บัวบก งดงาม ต้นแคฝอย ฝ้ายทะเล และกรณีการ์มีดอกเบ่งบานปรากฏดังซ้ายทองงดงาม ระเรื่อ เปรียบเหมือน เปลวเพลิง ดอกไม้ที่เกิดบนบกและเกิดในน้ำเหล่านั้นทั้งหมดต่างก็ปรากฏอยู่ในสระนั้นเพราะมีน้ำขัง อยู่มากน่ารื่นรมย์ ด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง ในสระโบกขรณีนนั้นมีปลาที่แหวกว่ายอยู่ในน้ำมากชนิดคือ ปลาตะเพียน ปลาช่อน ปลาดุกกระเช้ ปลามังกร ปลากา ณ ที่ใกล้สระนั้น มีเซอเมตัน เซอเม เครือกายานประยงค์ เนระพูสี หัวหมู สัตตบุษย์ สมุลแว้ง พิมเสน สามสิบ กฤษณา เกากระไถลิง เป็นจำนวนมากบัวบก โกรธขาว กระพุ่มเลือด ต้นหนาด ขมิ้น แก้มหอม หรดาล กำคุณ สมอพิเภก ไคร้เครือ การะบูร และกลิงคูก อนึ่ง ในป่านั้น มีสัตว์หลากหลายชนิด คือราชสีห์ เสือโคร่ง ยักษ์ฉิมมี หน้าดุจฟ้า ข้างพังข้างพลาย เนื้อทราย เนื้อพาน ละมั่ง และอีเห็น สุนัขจิ้งจอก หมาใน บ่าง กระรอก จามรี ชะนี ลิงลม ค่าง ลิง ลิงจุ่น ณ ที่ใกล้สระนั้น มีกวาง กระทิง หมี วัวป่า แรดหมู พังพอน และ งูเห่า เป็นจำนวนมาก กระบือ หมาใน สุนัขจิ้งจอก กิ้งก่า ตะกวด เขี้ยวเสือดาว และเสือเหลืองมีอยู่ โดยรอบด้านกระต่าย แร้ง ราชสีห์ และเสือปลาสกุลชนิดหลายชนิด คือ นกกวก นกยูง นกหงส์ขาว ไก่ฟ้า นกกะปูด ไก่ป่า นกหัสดีลิงค์ รำร้องคูขันหากันและกันนกยางโทน นกยางกรอก นกโพระดก นกต้อยตีวิด นกกระเรียนเหยี่ยวดำ เหยี่ยวแดง นกช่อนหอย นกพริก นกคืบแคนกแขวก นกกด นกกระเต็นใหญ่ นกนางแอ่น นกคุ้ม นกกระทา นกกระทง นกกระจอนนกกะจาบ นกกระเต็นน้อย นกกางเขน นกการเวก นกแอ่นลม นกเงือก นกออกสระมุจลินท์เกลื่อนกล่นไปด้วยฝูงนกนานาชนิดกู่ ร้องขานขึ้นด้วยเสียงต่าง ๆ กัน

อนึ่ง ณ ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกมากมายมีขนปีกงามวิจิตรมีเสียงไพเราะเสนาะโสตบันเทิงใจ อยู่กับคู่ของตนกู่ร้องประชันเสียงกันและกัน อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกส่งเสียงร้องไพเราะเป็นนิตย์มีตา งามประกอบด้วยเบ้าตาขาว มีฝูงนกที่มีขนปีกงามวิจิตร อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกส่งเสียงร้อง^{๔๒}

ไพเราะเป็นนิตย์มีหงอน มีสร้อยคอเขียว กู่ร้องประชันเสียงกันและกัน มีไก่เถื่อน ไก่ฟ้า นกเป็ด นกนางนวล เหยี่ยวดำเหยี่ยวนกเขา นกกาน้ำ นกแขกเต้า และนกสาลิกา อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีนกเป็นจำนวนมากเป็นพวกๆ คือ เหลือง แดง ขาว นกหัสดีลิงค์ พญาหงส์ทองนกกาน้ำ นกแขกเต้า นกเอี้ยง นกดูเหว่า นกอกขาว หงส์ขาวนกเงือก นกเค้าแมว ห่านนกยาง นกโพระดก นกต้อยตีวิด นกพิราบ หงส์แดง นกจักรพาก นกเป็ดน้ำนกหัสดีลิงค์ ส่งเสียงร้องที่นารื่นรมย์ใจนกล่าเหล่านั้นต่างก็ส่ง เสียงร้องกู่ก้องหากันและกันที่เชิงเขาทั้งเช้าและเย็นอยู่เป็นนิตย์ อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกจำนวนมาก ที่มีสีต่าง ๆ กันบันเทิงใจอยู่กับคู่ของตนกู่ร้องประชันเสียงกันและกัน อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกจำนวนมาก ที่มีสีต่าง ๆ กันทั้งหมดต่างก็ขึ้นคูกู่ร้องเสียงไพเราะอยู่ปากฝั่งทั้ง ๒ ของสระมุจลินท์ อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีฝูงนกการเวกต่างก็บันเทิงใจอยู่กับคู่ของตน กู่ร้องประชันเสียงกันและกัน อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ ฝูงนก การเวกทั้งหมดนั้นต่างก็กู่ร้องเสียงไพเราะอยู่ปากฝั่งทั้ง ๒ ข้างของสระมุจลินท์

^{๔๑} พ.ช. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๔๒} ประสิทธิ์ ศรีสมุทร,วรรณคดีเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา, หน้า ๗๑-๘๑.

ปานนั้นเคลื่อนกล่นไปด้วยเนื้อทราย เนื้อฟาน เป็นที่อยู่อาศัยของช้างพลายและช้างพัง คารดาชไปด้วยเถาว์ล้นนานาชนิดเป็นที่อาศัยอยู่ของฝูงชะมด อนึ่ง ที่ใกล้สระนี้ มีธัญญาชาติเป็นจำนวนมาก คือ ข้าวฟ่าง ลูกเดือยเป็นอันมากข้าวสาลีที่ไม่ต้องหุงด้วยไฟ และอ้อยมีใช้น้อยก็มีอยู่ในปานนั้น ทางนี้เป็นทางเดินไปได้คนเดียว อาจไปถึงอาศรมซึ่งเป็นสถานที่ที่พระเจ้าเวสสันดรพร้อมด้วยพระโอรสทั้งหลายประทับอยู่นั้นจะไม่ประสบความหิว ความกระหาย และความไม่ยินดี พระองค์ทรงเทศเป็นนักบวชอันประเสริฐทรงขอสอยผลไม้ เครื่องบูชาไฟและขุมนุ่นหมั่นหั่นเสื่อ บรรทมเหนือพื้นดินและบูชาไฟอยู่ ชุชกผู้เป็นเฝ้าพันธู์แห่งพราหมณ์ครั้งได้ฟังคำแนะนำนี้แล้ว กระทำประทักษิณมีใจเบิกบาน ออกล่าทานฤๅษีแล้วลี้กไปยังสถานที่ที่พระเจ้าเวสสันดรประทับอยู่พรรณนากันถ่มหาพนจบ^{๔๓} ๘๐ พระคาถา

(๘) กัณฑ์ที่ ๘ กุมาร

พระเวสสันดรตรัสว่า ลูกขึ้นยืนเถิดนะ พ่อชาลี การมาของพวกราชกุมารในวันนี้ปรากฏเหมือนที่พ่อเห็นพราหมณ์มาเมื่อครั้งก่อนๆ ความชื่นชมยินดีทำให้พ่อเกษมศานต์ (พระชาลี กราบทูลว่า) ข้าแต่พระบิดา แม่หม่อมฉันก็เห็นผู้นั้นปรากฏเหมือนพราหมณ์ ดูเหมือนคนเดินทางจักเป็นแขกของพวกเรา (ชุชกทูลถามว่า) พระองค์ไม่มีโรคเบียดเบียนหรือ ทรงสุขสำราญดีหรือเลี้ยงอัตภาพด้วยการแสวงหามูลผลาหารสะดวกหรือมูลผลาหารก็มีมากหรือ เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยหรือในป่าที่มีเนื้อร้ายพลุกพล่าน ไม่มีมาเบียดเบียนหรือ (พระเวสสันดรตรัสว่า) ท่านพราหมณ์เราทั้งหลายไม่มีโรคเบียดเบียนเป็นสุขสำราญดีอนึ่ง เราเลี้ยงอัตภาพด้วยการแสวงหามูลผลาหารสะดวกดีทั้งมูลผลาหารก็มีมาก อนึ่ง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานก็มีน้อยในป่าที่มีเนื้อร้ายอยู่พลุกพล่าน ก็ไม่มีมาเบียดเบียนเราเลย^{๔๔}

เมื่อเรามาอยู่ในป่ามีชีวิตอันห่อหุ้มเหงามตลอด ๗ เดือนเราเพิ่งจะเห็นท่านผู้เป็นพราหมณ์บูชาไฟทรงพรตอันประเสริฐ ถือไม้เท้ามีสติตั้งผลมะตูมและลักจั่นน้ำนี้ เป็นคนแรกท่านมหาพราหมณ์ท่านมาดีแล้ว มิได้มาร้ายท่านผู้เจริญ ขอเชิญเข้าไปข้างในเชิญล้างเท้าทั้ง ๒ ของท่านเถิด พราหมณ์ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะขางผลหมากเม่ามีรสหวานปานน้ำผึ้งเชิญท่านเลือกฉันทแต่ผลดี ๆ เกิดมหาพราหมณ์ แม่น้ำดื่มนี้ก็เย็นสนิท เรานำมาจากซอกเขาถ้าท่านต้องการก็เชิญดื่มเถิด อนึ่ง ท่านมาถึงป่าใหญ่ เพราะเหตุไรหรือเพราะปัจจัยอะไรเราถามแล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราชุชกกราบทูลว่า หวังน้ำดื่มเปี่ยมอยู่ตลอดเวลาไม่เหือดแห้งฉันใดพระองค์ก็ฉันนั้น หม่อมฉันมาเพื่อทูลขอขอพระองค์ผู้ให้หม่อมฉันทูลขอแล้วทรงพระกรุณาพระราชทานพระโอรสทั้งหลายเถิด

พระเวสสันดรตรัสว่า ท่านพราหมณ์ เรายอมให้ เรามีได้ห้วนไหวท่านจงเป็นใหญ่ นำลูกทั้ง ๒ ของเราไปเถิดพระนางมัทรีราชบุตรีไปป่าแต่เช้าจักกลับมาจากการแสวงหาผลไม้ในเวลาเย็น ท่านพราหมณ์ จงพักค้างคืนสักคืนหนึ่งเถิด พรุ่งนี้เช้าจึงค่อยไปเมื่อกุมารและกุมารีที่พระมารดาของเธอให้อาบน้ำดำเกล้าประดับประดาเรียบร้อยแล้ว พราหมณ์ จงพักค้างคืนสักคืนหนึ่งเถิด พรุ่งนี้เช้าจึงค่อยไปจงพากุมารและกุมารีที่ประดับตกแต่งด้วยกลิ่นหอมชนิดต่าง ๆ ไปในหนทางที่ปกคลุมไปด้วยดอกไม้ นานาชนิดเคลื่อนกล่นไปด้วยมูลผลาหารนานาประการ (ชุชกกราบทูลว่า) ข้าแต่พระองค์

^{๔๓} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/ ๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๔๔} วรนนท์ อักษรพงศ์. การใช้ราชาศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๕-๗๐.

ผู้ทรงเป็นจอมทัพข้าพระองค์ไม่ชอบใจที่จะพักอยู่ ข้าพระองค์ยินดีที่จะไปแม้อันตรายจะพึงมีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็จะไปให้ได้ เพราะว่า ธรรมดาสตรีเหล่านี้เป็นผู้ไม่สมควรแก่การขอมิปกติกระทำอันตราย หญิงทั้งหลายรู้นัดย่อมรับทุกสิ่งโดยข้างซ้าย เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทานด้วยพระศรัทธาพระองค์อย่าได้เห็นพระมารดาของพระปิโยรสนั้นเลยข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นจอมทัพพระมารดาของ^{๔๕}

พระปิโยรสทั้ง ๒ พระองค์นั้นจะพึงทำอันตรายได้ ข้าพระองค์จะไปให้ได้ ขอพระองค์ตรัสเรียกพระโอรสเหล่านั้นมาเถิดอย่าให้พระโอรสเหล่านั้นได้พบเห็นพระมารดาเลยเมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทานอยู่ด้วยศรัทธาบุญย่อมเจริญยิ่งขึ้นด้วยอาการฉะนี้ ขอพระองค์ตรัสเรียกพระโอรสเหล่านั้นมาเถิดอย่าให้พระโอรสเหล่านั้นได้พบเห็นพระมารดาเลยขอเดชะ พระองค์ทรงประทานทรัพย์คือพระโอรสทั้งหลายแก่ข้าพระองค์แล้วจักเสด็จไปสวรรค์ (พระเวสสันดรตรัสว่า) ถ้าท่านไม่ปรารถนาจะเห็นภริยาของเราผู้มีวัตรอันงามก็จงทูลถวายพระกุมารทั้ง ๒ คือพระชาลีและพระกัณหาชีนาแด่

พระเจ้ากรุงสุโขทัย ผู้เป็นพระอัยกา พระองค์ทอดพระเนตรเห็น พระราชกุมารเหล่านี้ ผู้มีพระสุระเสียงไพเราะ ตรัสพระวาจาว่ารักทรงปลื้มพระทัยปรีดาปราโมทย์จักพระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก (ชูชกกราบทูลว่า) ข้าแต่พระราชาบุตร ขอพระองค์โปรดทรงฟังข้าพระองค์ก่อนข้าพระองค์กลัวการที่จะถูกหาว่าฉกชิงเอาไป^{๔๖}

พระเจ้ากรุงสุโขทัยมหาราชจะพึงลงพระราชอาญาข้าพระองค์คือ จะทรงปรับสินไหมหรือให้ประหารชีวิตข้าพระองค์จะขาดทั้งทรัพย์และทาสและจะถูกนางพราหมณ์ผู้เป็นเฝ้าพันธุ์ของพราหมณ์ตีเตียนได้ (พระเวสสันดรตรัสว่า) พระมหาราชทรงตั้งอยู่ในธรรม ทรงเป็นผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิ ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารเหล่านี้ผู้มีพระสุระเสียงไพเราะ ตรัสพระวาจาว่ารักได้ปิติและโสมนัสแล้วจักพระราชทานทรัพย์แก่ท่านเป็นอันมาก (ชูชก กราบทูลว่า) ข้าพระองค์จักทำตามสิ่งที่พระองค์ทรงพร่ำสอนคงไม่ได้จักนำทารกทั้งหลายไปเป็นทาสรับใช้ของนางพราหมณ์เท่านั้น (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) ลำดับนั้น

พระกุมารทั้ง ๒ คือ พระชาลีและ พระกัณหาชีนา ได้สดับคำของชูชกผู้หยาบขาดกพระทัย จึงพากันเสด็จวิ่งหนีไปจากที่นั้น (พระเวสสันดรตรัสเรียก ๒ กุมารว่า) ชาลีลูกรัก มานี้เกิดเจ้าทั้ง ๒ จงช่วยกันบำเพ็ญบารมีของพ่อให้เต็มเถิดจงช่วยกันไสรจสรหงหทัยของพ่อให้เยือกเย็นเถิดจงเชื่อฟังคำของพ่อเถิด เจ้าทั้ง ๒ จงเป็นดุจยานนาวาของพ่ออันไม่โยกโคลงในสาครคือภพเกิด พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติจักช่วยสัตว์โลกพร้อมด้วยเทวโลกให้ข้ามด้วยแม่กัณหาลูกรัก มานี้เกิด ท่านบารมีเป็นที่รักของพ่อ เจ้าทั้ง ๒ จงช่วยกันไสรจสรหงหทัยของพ่อให้เยือกเย็นเถิดจงเชื่อฟังคำของพ่อเถิด เจ้าทั้ง ๒ จงเป็นดุจยานนาวาของพ่ออันไม่โยกโคลงในสาครคือภพเกิด พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติจักช่วยสัตว์โลกพร้อมด้วยเทวโลกให้ข้ามด้วย (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) ลำดับนั้น พระเวสสันดรผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิทรงพาพระกุมารทั้ง ๒ คือ พระชาลีและ พระกัณหาชีนามาได้พระราชทานให้แก่พราหมณ์แล้ว ลำดับนั้น พระเวสสันดรทรงพาพระกุมารทั้ง ๒ คือพระชาลีและพระกัณหาชีนาได้พระราชทานให้แก่พราหมณ์แล้วก็ทรงพระทัยขึ้นบานในปุตตทานอันอุดมครั้งนั้น เมื่อพระเวสสันดรได้พระราชทานพระกุมารทั้ง ๒ แล้ว ความบันลือลั่นน่าสะพรึงกลัวชนพอง

^{๔๕} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๔๖} อ่างแล้ว.

สยองเกล้า ได้เกิดขึ้นแผ่นดินก็สะท้านหวั่นไหว ครั้นนั้น พระเวสสันดรผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่ปี ทรงประกอบอัญชลี พระราชนานพระกุมารผู้เจริญด้วยความสุขให้เป็นทานแก่พราหมณ์ความบั่นลื้อ ถิ่นน่าสะพรึงกลัวชนพองสยองเกล้าได้เกิดขึ้นแล้ว ลำดับนั้น

พราหมณ์ผู้หยาบเข้ากัดเถาว์ลัยให้ขาดแล้วเอาเถาว์ลัยผูกพระหัตถ์ของพระกุมารทั้ง ๒ อุดกระชากลากไปด้วยเถาว์ลัย แต่นั้น พราหมณ์นั้นถือเอาเชือกและไม้เท้าทุบตีพระกุมารทั้ง ๒ นั้นไป ทั้งที่พระเจ้าเวสสันดรพระเจ้ากรุงสี่ปีทอดพระเนตรเห็นอยู่ ลำดับนั้น พระกุมารทั้งหลายพอลุด จากพราหมณ์ก็รีบวิ่งหนีไปพระชาลีมีพระเนตรทั้ง ๒ นองไปด้วยพระอัสนุชชะเง้อมองดูพระบิดา ทรงถวายบังคมพระยุคลบาทของพระบิดาพระวรกายสั่นระริกเหมือนใบโพธิ์ครั้นทรงถวายบังคม พระยุคลบาทของพระบิดาแล้วก็ได้กราบทูลดังนี้ว่า ข้าแต่พระบิดา พระมารดากำลังเสด็จออกไปป่า พระองค์ก็จะพระราชทานหม่อมฉันทั้ง ๒ เสียแล้วข้าแต่พระบิดา ขอพระองค์โปรดประทานหม่อมฉัน ทั้ง ๒ เมื่อหม่อมฉันทั้ง ๒ เห็นพระมารดากลับมาก่อน ข้าแต่พระบิดา พระมารดากำลังเสด็จออกไปป่า พระองค์ก็จะพระราชทานหม่อมฉันทั้ง ๒ เสียแล้วขอพระองค์โปรดพระราชทานหม่อมฉันทั้ง ๒ จนกว่า

พระมารดาของหม่อมฉันทั้ง ๒ จะได้เสด็จมาเมื่อนั้น พราหมณ์นี้จะขายหรือจะฆ่าก็จงทำตามความปรารถนาเถิด

พราหมณ์ผู้หยาบเข้านี้ประกอบด้วยบุรุษโทษ ๑๘ ประการ ๑ คือ^{๔๗} ๑. มีเท้าทุ ๒. มีเล็บ กุด ๓. มีปลีน้องหย่อนยาน ๔. มีริมฝีปากบนยาว ๕. มีน้ำลายไหล ๖. มีเขี้ยว ๗. มีจุมูกหัก ๘. มีพุง เหมือนหม้อ ๙. มีหลังค่อม ๑๐. มีตาเหล่ ๑๑. มีหนวดแดง ๑๒. มีผมเหลือง ๑๓. มีหนังย่นตกระ ๑๔. มีตาเหลือง ๑๕. มีกายคด ๑๖. มีขาโก่ง ๑๗. มีขนหยาบยาว ๑๘. นุ่งห่มหนังเสือ เป็นอมมนุษย์ ที่น่าสะพรึงกลัว เป็นมนุษย์หรือยักษ์ที่กินเนื้อและเลือดออกจากบ้านมาสู่ป่า มาทูลขอทรัพย์กับ พระองค์

พระเจ้าข้า(กัณหาชาลีกล่าวว่า) ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันทั้ง ๒ กำลังถูกปีศาจนำไปอยู่ เพราะเหตุไรหนอ พระองค์จึงทรงมองเมินอยู่พระทัยของเสด็จพ่อเห็นจะเหมือนหินหรือมิฉะนั้น ก็เหมือนแผ่นเหล็กที่ตรึงไว้ ๑ บุรุษโทษ ๑๘ ประการ คือ (๑) มีเท้าทุ หมายถึงมีเท้าแบนเป็นแผ่น (๒) มีเล็บกุด หมายถึงมีเล็บเน่า(๓) มีปลีน้องหย่อนยาน หมายถึงเนื้อปลีน้องหย่อนยานลงข้างล่าง (๔) มีริมฝีปากบนยาว หมายถึงริมฝีปากด้านบนยาวห้อยปิดริมฝีปากด้านล่าง (๕) มีน้ำลายไหล หมายถึงมีน้ำลายไหล(ตลอดเวลา) (๖) มีเขี้ยว หมายถึงมีเขี้ยวงอกขึ้นเหมือนเขี้ยวสุกร (๗) มีจุมูกหัก หมายถึงมีจุมูกทั้งหักทั้งคด (๘-๑๐ ความซัดแล้ว) (๑๑) มีหนวดแดง หมายถึงมีหนวดสีแดงเหมือน เส้นลวดทองแดง (๑๒) มีผมเหลืองหมายถึงมีผมงอกขึ้นมาเป็นสีทอง (๑๓) มีหนังย่นตกระ หมายถึงหนังตามตัวเต็มไปด้วยรอยย่นและเกลื่อนกล่นไปด้วยมูลแมลงวัน (๑๔) มีตาเหลือง หมายถึงมีลูก ตาเหลืองเหลืองเหมือนตาแมว (๑๕) มีกายคด หมายถึงมีที่คด ๓ แห่ง คือ สะเอว หลัง และคอ (๑๖) มีขาโก่ง หมายถึงมีเท้าเฉไปคนละทางข้อต่อกระดูกไม่สนิทกัน (เวลาเดิน) เสียงดังกุกะ กุกะ (๑๗) ความซัดแล้ว (๑๘) เป็นอมมนุษย์ หมายถึงไม่ใช่มนุษย์ คือ ผู้นั้นเป็นยักษ์จำแลงตัวเป็นมนุษย์ เทียวไป

^{๔๗} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

พระองค์ไม่ทรงรู้สึกว่ ห่อมฉันทั้ง ๒ ถูกพราหมณ์ผู้หยาบช้าเหลือเกิน ผู้แสวงหาทรัพย์ ผูกมัดแกเชียนตีห่อมฉันทั้ง ๒ เหมือนนายโคบาลเชียนตีโค ^{๔๘}

ขอให้้องกัณหาอยู่ ณ ที่นี้แหละเธอยังไม่รู้จักทุกข์ร้อนอะไร ๆ เธอจะคร่ำครวญเหมือน ลูกเนื้อที่ยังดืมนมพลัดจากฝูงไม่เห็นแม่ (พระกุมารคร่ำครวญถึงพระมารดาและพระบิดาว่า) ข้าพระองค์ไม่เป็นทุกข์เพราะความทุกข์เช่นนี้คนพึงได้รับเหมือนกันแต่ทุกข์ที่ห่อมฉันไม่เห็น พระมารดาเป็นทุกข์ที่ยิ่งกว่านี้ของห่อมฉัน ข้าพระองค์ไม่เป็นทุกข์เพราะความทุกข์เช่นนี้คนพึงได้รับ เหมือนกันแต่ทุกข์ที่ห่อมฉันไม่เห็นเสด็จพ่อเป็นทุกข์ที่ยิ่งกว่านี้ของห่อมฉัน พระมารดานั้นจักทรง ทนทุกข์ลำบากแน่เมื่อไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นพระกัณหาชินากุมารผู้มีดวงเนตรตรงงาม ก็จักทรง กันแสงพรำหาตลอดกาลนาน พระบิดานั้นจักทรงทนทุกข์ลำบากแน่เมื่อไม่ได้ทอดพระเนตรเห็น พระกัณหาชินากุมารผู้มีดวงเนตรตรงงาม ก็จักทรงกันแสงพรำหาตลอดกาลนาน

พระมารดานั้นจักทรงทนทุกข์ลำบากแน่เมื่อไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นพระกัณหาชินากุมาร ผู้มีดวงเนตรตรงงาม ก็จักทรงกันแสงพรำหาในอาศรมตลอดกาลนาน ^{๔๙} พระบิดานั้นจักทรงทนทุกข์ ลำบากแน่เมื่อไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นพระกัณหาชินากุมารผู้มีดวงเนตรตรงงาม ก็จักทรงกันแสงพรำหา ในอาศรมตลอดกาลนาน พระมารดานั้นจักทรงทนทุกข์ลำบากแน่จักทรงกันแสงพรำหาตลอดกาลนาน ทรงหวนระลึกถึงเราทั้ง ๒ ตลอดครั้งคืนหรือทั้งคืนแล้วจะทรงซบผอมตายไปเหมือนแม่น้ำน้อยในฤดู แล้งเหือดแห้งไป พระบิดานั้นจักทรงทนทุกข์ลำบากแน่จักทรงกันแสงพรำหาตลอดกาลนาน ทรงหวน ระลึกถึงเราทั้ง ๒ ตลอดครั้งคืนหรือทั้งคืนแล้วจะทรงซบผอมตายไปเหมือนแม่น้ำเงินเหือดแห้งไป รุกขชาติชนิดต่าง ๆ เหล่านี้คือ ต้นหว้า ต้นย่านทราย ที่มีกิ่งห้อยย้อยวันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้ง รุกขชาติต่าง ๆ เหล่านั้นไป รุกขชาติชนิดที่มีผลชนิดต่าง ๆ คือ ต้นโพธิ์ใบ ต้นขนุน ต้นไทรและต้น มะขวิด ที่เราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อนวันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งรุกขชาติเหล่านั้นไป

สวนเหล่านี้ก็ยังตั้งอยู่ นี่แม่น้ำที่เยือกเย็นเราทั้ง ๒ เคยลงเล่นมาก่อนวันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งสิ่งทั้ง ๒ นั้นไป บุปผชาติชนิดต่าง ๆ บนภูเขาลูกโน้นที่เราทั้ง ๒ เคยตัดทรงมาก่อนวันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งสิ่งเหล่านั้นไป ผลไม้ชนิดต่าง ๆ บนภูเขาลูกโน้นที่เราทั้ง ๒ เคยบริโภคมาก่อน วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งผลไม้เหล่านั้นไปสิ่งของเหล่านี้ คือ ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า และตุ๊กตาวัวที่ พระบิดาทรงป้อนไว้ให้เราทั้ง ๒ เล่นซึ่งเราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อนวันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งตุ๊กตา เหล่านั้นไป ^{๕๐}

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า พระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ถูก พราหมณ์ชุกนำไปอยู่ใต้กราบพูลพระบิดาดังนี้ว่าข้าแต่พระบิดา ขอให้พระองค์ทรงพระกรุณาตรัส บอก

พระมารดาว่า ลูกทั้ง ๒ ไม่มีโรคและขอพระองค์ทรงพระสำราญเถิด(ชาลิกกล่าวว่) ตุ๊กตา ช้าง ตุ๊กตาม้า และตุ๊กตาวัวเหล่านี้เป็นของห่อมฉันทั้ง ๒ขอให้พระองค์โปรดประทานตุ๊กตาเหล่านั้น แก่พระมารดาความเศร้าโศกของพระองค์จักหายไปเพราะตุ๊กตาเหล่านั้น ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า และ

^{๔๘} พระเทพโสภณ (ประยูร มีฤกษ์). *โลกทัศน์ของชาวพุทธ*. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลง กรราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๙๙.

^{๔๙} ขุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๕๐} อ่างแล้ว.

ตุ๊กตาหัวเหล่านี้เป็นของหม่อมฉันทั้ง ๒ พระมารดาได้ทอดพระเนตรเห็นตุ๊กตาเหล่านี้ก็จักทรงกำจัดความเศร้าโศกเสียได้ (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) ลำดับนั้น

พระเวสสันดรชัตติยราชทรงบำเพ็ญทานแล้วเสด็จเข้าไปสู่บรรณศาลาทรงกันแสงพิลาปว่า (พระเวสสันดรทรงคร่ำครวญว่า) วันนี้ ลูกน้อยทั้ง ๒ จะหิวข้าว กระจายน้ำอย่างไรหนอจักเดินทางไกล ร้องให้สะอึกสะอื้นครั้งในตอนเย็นเวลาบริโภคอาหารใครจะให้อาหารแก่ลูกทั้ง ๒ นั้น วันนี้ ลูกน้อยทั้ง ๒ จะหิวข้าว กระจายน้ำอย่างไรหนอจักเดินทางไกล ร้องให้สะอึกสะอื้นครั้งในตอนเย็นเวลาบริโภคอาหารลูกทั้ง ๒ เคยอ่อนมรีผู้เป็นมารดาว่า พระเจ้าแม่ลูกทั้ง ๒ หิวแล้ว ขอเสด็จแม่จงประทานแก่ลูกทั้ง ๒ เกิด ลูกทั้ง ๒ ไม่ได้สวมรองเท้าจะเดินทางด้วยเท้าเปล่าได้อย่างไรลูกทั้ง ๒ จะเมื่อยลามีบาปทั้ง ๒ ข้างฟกซ้ำใครจะจงมือลูกทั้ง ๒ นั้นเดินทาง ทำไมหนอ พราหมณ์นั้นช่างร้าย กางนังไม่ละอายเขี่ยนตีลูก ๆ ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อหน้าเรา แม้แต่คนที่ตกเป็นทาสเป็นทาสของเราหรือคนรับใช้อื่น ใครเล่าที่มีความละอายจักเขี่ยนตีคนที่แสนต่ำต้อยเช่นนั้นได้

เมื่อเรายังอยู่ พราหมณ์ช่างด่าช่างเขี่ยนลูกรักทั้ง ๒ ของเราผู้มองดูอยู่เหมือนปลาที่ติดอยู่ที่หน้าไซ หรือเราจักถือเอาธนู จักเหินบพระขรรค์ไว้ข้างซ้ายนำเอาลูกทั้ง ๒ ของเรามาเพราะว่าลูกทั้ง ๒ ถูกเขี่ยนตีเป็นทุกข์ทรมาน การที่กุมารทั้งหลายเดือดร้อนเป็นทุกข์แสนสาหัสไม่ควรเลยก็ใครเล่า ฐัธธมของสัตบุรุษทั้งหลายให้ทานแล้วย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง(ชาลิกกล่าวว่) ได้ยินว่า คนบางพวกในโลกนี้ได้พูดความจริงไว้อย่างนี้ว่าบุตรใดไม่มีมารดาของตนเอง บุตรนั้นก็เหมือนไม่มีบิดา มานี้ เกิด นอังกัณหา เราทั้ง ๒ จักตายด้วยกันจะมีชีวิตอยู่ไปก็เปล่าประโยชน์พระบิดาผู้ทรงเป็นจอมประชาชนได้ประทานเราทั้ง ๒ แก่ตาพราหมณ์ผู้

แสวงหาทรัพย์ ผู้หยาบช้าเหลือเกินแก่เขี่ยนตี หม่อมฉันทั้ง ๒ เหมือนนายโคบาล เขี่ยนตีโครุกขชาติชนิดต่าง ๆ เหล่านี้ คือ ต้นหว้าต้นย่านทรายมีกิ่งห้อยย้อย ที่เราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อน นอังกัณหา วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งรุกขชาติเหล่านั้นไป รุกขชาติที่มีผลต่างชนิด ๆ คือ ต้นโพธิ์ใบต้นขนุน ต้นไทร และต้นมะขวิด ที่เราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อนนอังกัณหา วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งรุกขชาติเหล่านั้นไป สวนเหล่านี้ก็ยังคงตั้งอยู่ นี่แม่น้ำที่เยือกเย็นเราทั้ง ๒ เคยลงเล่นมาก่อนนอังกัณหา วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งสิ่งทั้ง ๒ นั้นไป บุพผชาติชนิดต่าง ๆ บนภูเขาลูกโน้นที่เราทั้ง ๒ เคยตัดทรงมาก่อนนอังกัณหา วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งสิ่งเหล่านั้นไปผลไม้ชนิดต่าง ๆ บนภูเขาลูกโน้นที่เราทั้ง ๒ เคยบริโภคมาก่อน นอังกัณหา วันนี้เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งผลไม้เหล่านั้นไป สิ่งของเหล่านี้ คือ ตุ๊กตาช้าง ตุ๊กตาม้า และตุ๊กตาวัวที่พระบิดาทรงป้อนไว้ให้เราทั้ง ๒ เล่นซึ่งเราทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อน นอังกัณหา วันนี้ เราทั้ง ๒ จะต้องละทิ้งตุ๊กตาเหล่านั้นไป

พระกุมารทั้ง ๒ เหล่านั้น คือ พระชาลีและพระกัณหาชีนาถูกพราหมณ์ชุกนำไปอยู่พ้อพ้นออกจากมือพราหมณ์ ก็พากันวิ่งไปทางนั้น ๆ ลำดับนั้น พราหมณ์นั้นถือเอาเชือกและไม้เท้าทุบตีราชกุมารและกุมารีทั้ง ๒ นั้นแล้วนำไปทั้งที่พระเวสสันดรพระเจ้ากรุงสปีทอดพระเนตรเห็นอยู่

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า พระกัณหาชีนาได้กราบทูลพระบิดาว่า ข้าแต่พระบิดาพราหมณ์นี้เขี่ยนตีหม่อมฉันด้วยไม้เท้าเหมือนตีทาสผู้เกิดในเรือนเบี้ย

ข้าแต่พระบิดา ผู้นี้คงจะมีใช้พราหมณ์เป็นแน่เพราะพราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้มีธรรมแต่พราหมณ์คงจะเป็นยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์นำลูกทั้ง ๒ ไปเพื่อจะกินเป็นอาหาร พระเจ้าข้าลูกทั้ง ๒ ถูกพราหมณ์ผู้เป็นปีศาจนำไปข้าแต่พระบิดา ทำไมหนอ พระองค์จึงเมินเฉยอยู่เล่า

พระกัณหาชีนาได้เดินคร่ำครวญไปว่า เท้าของเราทั้ง ๒ นี้ยังเล็กนักเป็นทุกข์ ทั้งหนทางก็ไกลเดินไปได้แสนยาก เมื่อพระอาทิตย์คล้อยลงต่ำพราหมณ์ก็เร่งเราทั้ง ๒ ให้รีบเดิน เราทั้ง ๒ ขอโอศุครวญกราบไหว้เทพเจ้าทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่ ณ ภูเขา ลำเนาไพร สระน้ำและบ่อน้ำ ที่มีท่าสวยงามด้วยเศียรเกล้า ขอเทพเจ้าทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่ ณ ป่าหญ้า ลดาวัลย์ต้นไม้ที่เป็นโอสถ บนภูเขา และป่าไม้ขอให้ช่วยกราบทูลพระมารดาว่า เราทั้ง ๒ นี้ไม่มีโรคพราหมณ์นี้้นำเราทั้ง ๒ ไป อนึ่ง เทพเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย ขอให้ท่านทั้งหลายจงช่วยกราบทูลพระแม่เจ้ามัทรีผู้เป็นพระมารดาของเราทั้ง ๒ ว่าถ้าพระแม่เจ้าปรารถนาจะเสด็จติดตามมาก็ให้รีบเสด็จติดตามมาโดยเร็ว ทางนี้เป็นทางเดินไปได้คนเดียวตรงไปยังอาศรม

พระมารดา พึงเสด็จติดตามมาทางนั้น เท่านั้นก็จะทันได้เห็นเราทั้ง ๒ อย่างเร็วไว โอหนอ พระเจ้าแม่ผู้ทรงเพศเป็นตาปสีนทรนำมุลผลาหารมาจากป่าได้เห็นอาศรมอันว่างเปล่า พระองค์จักเป็นทุกข์ พระมารดาเสด็จเที่ยวไปแสวงหามูลผลาหารจนล่วงเวลาคงได้มามิใช่น้อย คงไม่ทราบที่เราทั้ง ๒ ถูกพราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์ผูกมัดพาไป ถูกพราหมณ์ผู้หยาบช้าเหลือเกิน ผู้แสวงหาทรัพย์ผูกมัดแกล้งเยียนตีหม่อมฉันทั้ง ๒ เหมือนนายโคบาลเยียนตีโคเอือกวันนี้นะ เราทั้ง ๒ จะได้เห็นพระมารดาเสด็จมาจากการแสวงหามูลผลาหารในเวลาเย็น

พระมารดาพึงประทานผลไม้ที่เจือด้วยน้ำผึ้งแก่พราหมณ์ครั้งนั้น พราหมณ์นี้หิวกระหายจะไม่พึงเร่งให้เราทั้ง ๒ เดิน เท้าทั้ง ๒ ของเราบวมหนอพราหมณ์ก็เร่งให้เราทั้ง ๒ รีบเดิน พระกุมารทั้งหลายทรงรักใคร่ในพระมารดาทรงกันแสงพิลาปอยู่ ณ ที่นั้นด้วยประการฉะนี้ กัณฑ์กุมาร จบ ^{๕๑} ๑๐๑ พระคาถา

(๙) กัณฑ์ที่ ๙ มัทรี

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า ^{๕๒} เทวดาเหล่านั้นได้ฟังพระกุมารทั้ง ๒ นั้นทรงพิลาปรำพันแล้ว จึงได้กล่าวกับเทพบุตรทั้ง ๓ ดังนี้ว่า “ท่านทั้ง ๓ จงแปลงเพศเป็นสัตว์ร้ายในป่าคือราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลือง อย่าให้พระนางมัทรีราชบุตรีเสด็จกลับมาจากการแสวงหามูลผลาหารในตอนเย็น และอย่าให้สัตว์ร้ายในป่าอันเป็นแคว้นของเราทั้งหลายรบกวนพระนางมัทรีราชบุตรีได้ ถ้าราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลืองพึงรบกวนพระนางผู้ทรงสิริโฉมพระชาติกุมารก็จะมีพระชนม์อยู่ไม่ได้เลยแล้วพระกัณหาชีนาจะมีพระชนม์อยู่ได้แต่ที่ไหน

พระนางผู้ทรงลักษณะอันสง่างามจะพึงสูญเสียทั้งพระภัสสราและพระลูกรักทั้ง ๒ ไปเท่านั้น” (พระนางมัทรีใคร่ครวญว่า) “เสียมของเราที่หล่นลง ตาข้างขวาก็เขม่นอยู่ริก ๆ ต้นไม้ทั้งหลายที่เคยมีผลก็กลับไม่มีผลและทุก ๆ ทิศก็มีตมน” เมื่อพระนางเสด็จกลับบ้ายพระพักตร์มาสู่อาศรมในเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต เหล่าสัตว์ร้ายก็มายืนขวางทาง (พระนางมัทรี ร่ำพินิจว่า) เมื่อพระอาทิตย์คล้อยต่ำลง และอาศรมก็ยังอยู่ไกลนักพระเจ้าพี่เวสสันดรและพระลูกรักทั้ง ๒ นั้นก็คอยบริโภคมูลผลาหารที่เราจักนำไปจากป่านี

พระจอมกษัตริย์นั้นประทับอยู่ในบรรณศาลาพระองค์เดียวคงจะทรงพลอบประโลมให้ลูกน้อยทั้ง ๒ ผู้หิวกระหายคอยทอดพระเนตรดูเราผู้ยังมาไม่ถึงให้ยินดีเป็นแน่แท้ ลูกน้อยเหล่านั้นของเราเป็นกำพร้าน่าสงสารในเวลาเย็นเป็นเวลากินเวลาตมก็จักคอยเหมือนลูกเนื้อที่กำลังตมเป็นแน่

^{๕๑} พ.ช. (ไทย) ๒๘/ ๒๒/ ๔๔๘-๔๕๙.

^{๕๒} พ.ช. (ไทย) ๒๘/ ๒๒/ ๕๒๒-๕๓๓.

แท้ ลูกน้อยเหล่านั้นของเราเป็นกำพร้าน่าสงสารในเวลาเย็นเป็นเวลากินเวลาตมก็จักคอยเหมือนลูกเนื้อที่กำลังกระหายน้ำเป็นแน่แท้ ลูกน้อยเหล่านั้นของเราเป็นกำพร้าน่าสงสารคงจะยืนคอยต้อนรับเราเหมือนลูกโคอ่อนคอยชะเง้อหาแม่เป็นแน่แท้ ลูกน้อยเหล่านั้นของเราเป็นกำพร้าน่าสงสารคงจะยืนคอยต้อนรับเราเหมือนลูกหงส์ที่ตกอยู่ในเปือกตมเป็นแน่แท้ ลูกน้อยเหล่านั้นของเราเป็นกำพร้าน่าสงสารคงจะยืนคอยต้อนรับเราอยู่ไม่ไกลจากอาศรม หนทางที่จะไปก็มีอยู่ทางเดียวและเป็นทางที่เดินไปได้คนเดียว โดยข้างหนึ่งเป็นสระน้ำอีกข้างหนึ่งเป็นบึง เรายังไม่เห็นทางอื่นที่จะไปสู่อาศรมได้^{๕๓}

ข้าแต่พญาเนื้อทั้งหลายผู้มีกำลังมากในป่าใหญ่ข้าพเจ้าขอนอบน้อมต่อท่านทั้งหลายท่านทั้งหลายกับข้าพเจ้าก็เป็นพี่น้องกันโดยธรรมข้าพเจ้าขออ้อนวอน ขอท่านทั้งหลายจงให้ทางแก่ข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าเป็นภรรยาของพระราชบุตรผู้มีสิริผู้ถูกขับไล่จากกรุงสีพีและข้าพเจ้ามิได้ดูหมิ่นพระสวามีพระองค์นั้นเลยเหมือนดังนางสีดาคอยประพุดตามพระราม ขอท่านทั้งหลายจงหลีกเลี่ยงให้ดิ้นแล้วกลับไปเยี่ยมลูกน้อยของท่านในเวลาออกหาอาหารในตอนเย็นส่วนดิ้นก็จะกลับไปเยี่ยมลูกน้อยทั้ง ๒ คือพระชาลีและพระกัณหาชีนา อนึ่ง มูลผลาหารนี้ก็มีอยู่มากและภักษาก็มีอยู่ไม่น้อย ดิฉันขอแบ่งให้พวกท่านกึ่งหนึ่งดิฉันอ้อนวอนแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงให้ทางแก่ดิฉันเถิด พระมารดาของเราทั้งหลายเป็นราชบุตรและพระบิดาของเราทั้งหลายก็เป็นพระราชบุตรท่านทั้งหลายกับดิฉันเป็นพี่น้องกันโดยธรรมดิฉันอ้อนวอนแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงให้ทางแก่ดิฉันเถิด พญาเนื้อร้ายทั้งหลายได้ฟังวาจาอันไพเราะซึ่งประกอบด้วยความกรุณย์เป็นอย่างมากของ

พระนางผู้ทรงพิลาปราพันอยู่จึงได้พากันหลีกออกจากทางไป ลูกน้อยทั้งหลายคงขมุกขมัวไปด้วยฝุ่นคงจะยืนคอยต้อนรับเราเหมือนลูกโคอ่อนยืนคอยชะเง้อหาแม่เป็นแน่แท้ ลูกน้อยทั้งหลายคงขมุกขมัวไปด้วยฝุ่นคงจะยืนคอยต้อนรับเราอยู่ตรงนี้เหมือนลูกหงส์ที่ตกอยู่ในเปือกตมเป็นแน่แท้

ลูกน้อยทั้งหลายคงขมุกขมัวไปด้วยฝุ่นคงจะยืนคอยต้อนรับเราอยู่ตรงนี้ ไม่ห่างไกลจากอาศรม ลูกน้อยเหล่านั้นเคยรำเริงวิ่งมาต้อนรับเราเหมือนจะทำให้หทัยของเราหวนไหวเหมือนลูกเนื้อเห็นแม่แล้วหูชนรำเริงวิ่งไปวิ่งมารอบแม่วันนี้ เรามิได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชีนานั้นเลย เราละลูกน้อยทั้งหลายไว้ออกไปหาผลไม้เหมือนแม่แพะและแม่เนื้อละลูกน้อย ไปหากินเหมือนปักษีละลูกน้อยไปจากรัง หรือเหมือนแม่ราชสีห์ผู้ต้องการอาหารละลูกน้อยไว้ออกไปหากินวันนี้ เราไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและ แม่กัณหาชีนานั้นเลย นี้อยู่เฝ้าวิ่งเล่นไปมาของลูกน้อยทั้ง ๒ ยังปรากฏอยู่เหมือนรอยเท้าช้างที่เชิงเขานี้กองทรายที่ลูกน้อยทั้ง ๒ ขนมาเล่นยังกระจัดกระจายอยู่ ณ ที่ใกล้อาศรมวันนี้ เราไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและ แม่กัณหาชีนานั้นเลย ลูกน้อยทั้งหลายเคยเลื่อนกล่นไปด้วยทรายและขมุกขมัวไปด้วยฝุ่น วิ่งเข้ามาล้อมเราอยู่รอบๆ เรามิได้เห็นทารกเหล่านั้น^{๕๔}

เมื่อก่อนลูกน้อยทั้งหลายเคยต้อนรับเราผู้กลับมาจากป่าแต่ที่ไกลวันนี้ เราไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและ แม่กัณหาชีนานั้นเลย ลูกน้อยทั้งหลายเคยไปคอยต้อนรับแม่ คอยมองดูเราแต่ที่ไกลเหมือนลูกแพะหรือลูกเนื้อคอยชะเง้อหาแม่เรามิได้เห็นทารกเหล่านั้นเลย

^{๕๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒/๔๔๘-๔๕๙.

^{๕๔} อ้างแล้ว.

ผลมะตูมสีเหลืองที่ตกอยู่นี้เป็นของเล่นของลูกน้อยทั้ง ๒ นั้นวันนี้ เราได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชินานั่นเลย ถันทั้ง ๒ ของเรานี้ยังเต็มไปด้วยน้ำนมและอกของเราเหมือนจะแตกดับวันนี้ เราได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและแม่ กัณหาชินานั่นเลย ใครเล่าจะคันชายพก ใครเล่าจะเหนียวถันทั้ง ๒ ของเรานี้ เราไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชินานั่นเลย เวลาเย็น ลูกน้อยทั้ง ๒ ขมุกขมัวไปด้วยฝุ่นเคียววิ่งเข้ามาเกาะที่ชายพกของเรานี้ เราได้เห็นทารกเหล่านั้นเลย เมื่อก่อน อาศรมนี้ปรากฏแก่เราเหมือนโรงมหรสพวันนี้ เมื่อเราไม่เห็นลูกน้อยเหล่านั้น อาศรมปรากฏเหมือนดังจะหมุนไป น้อย่างไร อาศรมจึงปรากฏกับเราดูเจิบสดจริงหนอแม่ผู้งาปากา ก็มิได้ส่งเสียงร้องทารกทั้งหลายของเราคงจะตายแน่ น้อย่างไร อาศรมจึงปรากฏแก่เราดูเจิบสดจริงหนอแม่ผู้งาก็มิได้ส่งเสียงร้องทารกทั้งหลายของเราคงจะตายแน่ น้อย่างไร

พระองค์จึงทรงนิ่งเฉยอยู่แม้เมื่อคืนใจหม่อมฉันก็เหมือนฝันไป แม่ผู้งากาาก็มิได้ส่งเสียงร้องทารกทั้งหลายของหม่อมฉันคงจะตายแน่ น้อย่างไร พระองค์จึงทรงนิ่งเฉยอยู่แม้เมื่อคืนใจหม่อมฉันก็เหมือนฝันไป แม่ผู้งาก็มิได้ส่งเสียงร้องทารกทั้งหลายของหม่อมฉันคงจะตายแน่

ข้าแต่พระลูกเจ้า เหล่าเนื้อร้ายในป่าอันเจิบสดได้กินทารกทั้งหลายของหม่อมฉันแล้ว หรือกระไรหนอหรือว่าใครนำทารกทั้งหลายของหม่อมฉันไป ทารกเหล่านั้นผู้กำลังพูดจាន่ารัก พระองค์ทรงส่งไปเป็นทูต หรือว่ายิงหลบล้อยหรือทารกเหล่านั้นของเราออกไปเล่นภายนอก เส้นผมลายมือ ลายเท้าของทารกเหล่านั้นมิได้ปรากฏเลยหรือนกทั้งหลายมาโฉบเฉี่ยวเอาไปหรือว่าใครนำทารกทั้งหลายของหม่อมฉันไป การที่หม่อมฉันมิได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือพ่อชาลีและแม่กัณหาชินาในวันนี้เป็นทุกข์ยิ่งกว่าการถูกขบไล่จากแคว้นเปรียบเหมือนผลที่ถูกลูกศรแทง การที่หม่อมฉันมิได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ และฝ่าพระบาทมิได้ตรัสกับหม่อมฉันนี้เป็นดุจลูกศรเสียบแทงหทัยของหม่อมฉัน ข้าสองหทัยของหม่อมฉันย่ำแย่หวั่นไหว ข้าแต่พระราชบุตร

ถ้าคืนวันนี้พระองค์มิได้ตรัสกับหม่อมฉันพรุ่งนี้เช้า พระองค์น่าจะได้ออดพระเนตรหม่อมฉันผู้ปราศจากชีวิตตายไปแล้ว

พระเวสสันดรตรัสว่า แม่มัทรีราชบุตรผู้มีรูปโฉมงดงาม ผู้มีขมัวไปแสวงหาผลอาหารแต่เช้าทำไมจึงกลับมาจนเย็น (พระนางมัทรีกราบทูลว่า) พระองค์ได้ทรงสดับแล้วมิใช่หรือซึ่งเสียงบันลือลั่นของราชสีห์และเสือโคร่งต่างก็มุ่งมาสู่สระนี้เพื่อจะดื่มน้ำ บุพพนิมิตได้เกิดมีแก่หม่อมฉันผู้กำลังเที่ยวอยู่ในป่าใหญ่คือ เสียมพลัดตกจากมือของหม่อมฉันและกระเช้าที่หาบอยู่ก็พลัดตกจากบ่าเวลานั้น หม่อมฉันหวาดกลัวเป็นกำลังจึงได้ทำอัญชลี นอบน้อมไปทั่วทุกทิศขอความสวัสดิพิรมิแต่ที่ นี้ด้วย ขอพระราชบุตรของเราอย่าได้ถูกราชสีห์หรือเสือเหลืองเบียดเบียนเลยหรือขอให้ทารกทั้งหลายอย่าได้ถูกหมีสุนัขป่า หรือเสือดาวรังควานเลย สัตว์ร้ายทั้ง ๓ ในป่า คือ ราชสีห์ เสือโคร่ง และเสือเหลืองได้มายืนขวางทางหม่อมฉันเพราะฉะนั้น หม่อมฉันจึงกลับมาถึงในเวลาเย็น

พระนางมัทรีทรงคร่ำครวญว่า เราเป็นผู้ไม่ประมาท หมั่นปฏิบัติพระสวามีบำรุงเลี้ยงลูกน้อยทั้งหลายทุกวันเหมือนมาณพปฏิบัติอาจารย์เรากล้าผมประพาศพรหมจรรย์ นุ่งห่มหนังสือ เที่ยวไปแสวงหาผลอาหารในป่ามาทุกวันคืนเพราะความรักเธอทั้งหลาย นะลูกน้อย ขมื่นเหลือง ผลมะตูมสุกแม่หามาแล้วและแม่ก็นำผลไม้สุกมา นี่เป็นของเล่นของลูกรักทั้ง ๒ นะลูก

ข้าแต่พระองค์ผู้จอมกษัตริย์ เฝ้าบัวพร้อมทั้งฝักหน่ออุบล และกระจำป ที่คลุกน้ำผึ้งขอเชิญพระองค์ทรงเสวยพร้อมพระโอรสทั้งหลายเถิด ขอพระองค์โปรดประทานดอกปทุมให้พ่อชาลี

ประทานดอกโกมุทให้กุมารีพระองค์จะได้ทอดพระเนตรพระกุมารทั้งหลายผู้ทรงประดับดอกไม้พอน
 รำอยู่ข้าแต่พระเจ้ากรุงสีพี ขอพระองค์โปรดตรัสเรียกพระโอรสทั้งหลายมาเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น
 จอมทัพ ต่อจากนั้นขอพระองค์ทรงสดับพระสุรเสียงอันไพเราะอ่อนหวานของแม่กัณหาชีนาผู้ซึ่งกำลัง
 เข้าสู่อาศรมเถิด เราทั้ง ๒ ถูกเนรเทศจากแคว้น เป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกันข้าแต่พระเจ้ากรุงสีพี

ถึงพระองค์ก็โปรดทอดพระเนตรลูกน้อยทั้ง ๒ คือ พ่อชาติและแม่กัณหาชีนาเถิด หม่อมฉัน
 คงได้สาปแช่งสมณะและพราหมณ์ผู้มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า มีศีล เป็นพหูสูตในโลกเป็นแฉ่ววันนี้
 หม่อมฉันจึงไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือ พ่อชาติและแม่กัณหาชีนา รุกขชาติชนิดต่าง ๆ เหล่านี้ คือ ต้นหว้า
 ต้นย่านทรายมีกิ่งห้อยย้อย ที่พระกุมารทั้ง ๒ เคยเล่นมาก่อนวันนี้ กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น
 รุกขชาติที่มีผลชนิดต่าง ๆ คือ ต้นโพธิ์ใบ ต้นขนุนต้นไทร และต้นมะขวิด เหล่านี้ที่กุมารทั้ง ๒ เคยมา
 วิ่งเล่นวันนี้ กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น

สวนเหล่านี้ก็ยังคงอยู่ นี่แม่น้ำที่เยือกเย็นที่กุมารทั้ง ๒ เคยมาเล่นกุมารทั้ง ๒ ไม่ปรากฏให้
 เห็นบุปผาชาติชนิดต่าง ๆ มีอยู่บนภูเขาเหล่านี้ที่กุมารทั้ง ๒ เคยทอดพระเนตรเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น
 ผลไม้ชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่บนภูเขาเหล่านี้ที่กุมารทั้ง ๒ เคยมาเสวยกุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น ตึกตา
 ช้าง ตึกตาม้า และตึกตาวัวเหล่านี้ที่กุมาร

เหล่านั้นเคยเล่นกุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็นตึกตาเนื้อทรายทองเล็ก ๆ ตึกตากระต่าย
 ตึกตานกเค้าตึกตาชะมดเหล่านี้เป็นอันมากที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่นกุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น ตึกตา
 หงส์ ตึกตานกกระเรียนตึกตานกยูงที่มีแววหางงามวิจิตรเหล่านี้ที่กุมารทั้ง ๒ เคยเล่นกุมารเหล่านั้น
 ไม่ปรากฏให้เห็น พุ่มไม้มีดอกบาสะพรั่งทุกฤดูกาลเหล่านี้ที่กุมารทั้ง ๒ เคยมาเล่นกุมารเหล่านั้นไม่
 ปรากฏให้เห็น สระโบกขรณีที่น่ารื่นรมย์เหล่านี้ มีนกจักรพาส่งเสียงกู่ขันดาราตไปด้วยดอกมณฑา
 ลก ปทุม และอุบลที่กุมารทั้ง ๒ เคยมาเล่น กุมารเหล่านั้นไม่ปรากฏให้เห็น พระองค์มิได้หักฟัน มิได้
 ตักน้ำ มิได้ติดไฟเพราะเหตุไรหนอ พระองค์จึงทรงหงอยเหงาซบเซาอยู่

เพราะคนรักกับคนรักยังรวมกันอยู่ความทุกข์ร้อนของหม่อมฉันย่อมหายไปวันนี้ หม่อม
 ฉันมิได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ คือ พ่อชาติและแม่กัณหาชีนา ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นลูกน้อยทั้ง
 ๒ ของฉันไม่ทราบว่าเป็นแน่ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ ของเราไม่ทราบว่าเป็นแน่
 ผู้ใดนำลูกน้อยเหล่านั้นไปแม่แต่ผู้ใดก็ได้ส่งเสียงร้องทรากรทั้งหลายของหม่อมฉันคงตายแล้วเป็นแน่
 ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ ของเราไม่ทราบว่าเป็นแน่ ผู้ใด
 นำลูกน้อยเหล่านั้นไปแม่แต่ผู้ใดก็ได้ส่งเสียงร้องทรากรทั้งหลายของหม่อมฉันคงตายแล้วเป็นแน่ พระ
 นางมัทรีทรงปริเวทนาพลางเที่ยวไปวิงวาทตามซอกเขาและป่าช้าในท้องเขาวงกตนั้นแล้วเสด็จมายัง
 อาศรมอีกทรงกันแสงอยู่ในสำนัก

พระราชสวามี พูลคร้าครวญว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมิได้เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ ของเรา
 และไม่ทราบว่าเป็นแน่ ผู้ใดนำลูกน้อยเหล่านั้นไปแม่แต่ผู้ใดก็ได้ส่งเสียงร้องทรากรทั้งหลายของหม่อมฉัน
 คงตายแล้วเป็นแน่ ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ ของเราและไม่ทราบว่าเป็นแน่ ผู้ใดนำลูก
 น้อยเหล่านั้นไปแม่แต่ผู้ใดก็ได้ส่งเสียงร้องทรากรทั้งหลายของหม่อมฉันคงตายแล้วเป็นแน่

ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่เห็นลูกน้อยทั้ง ๒ ของเราและไม่ทราบว่าเป็นแน่ ผู้ใดนำลูกน้อย
 เหล่านั้นไปทั้งที่เที่ยวไปหาที่โคนไม้ ภูเขา และถ้ำ พระนางมัทรีราชบุตรีผู้ทรงพระรูปโฉมงดงาม
 ผู้มีพระยศประคองพระพาหาครัครวญล่ำลง ณ พื้นดินแทบพระยุคลบาทของพระเวสสันดรนั้น
 นั้นเองด้วยประการฉะนี้ (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) พระเวสสันดรราช

ฤๅษีทรงชักน้ำประพรมพระนางมัทรีราชบุตรีผู้เสด็จมาเฝ้าพระองค์ (ทรงวิสัญญีล้มลงแทบพระยุคลบาทของพระองค์) ทรงทราบว่า

พระนางทรงฟื้นพระองค์ได้แล้วจึงได้ตรัสพระดำรัสกับพระนางว่า มัทรี เราไม่อยากจะบอกความทุกข์แก่เธอแต่แรกก่อนพราหมณ์แก่จากผู้ตักยามาสู่อาศรม เราได้ให้ลูกน้อยทั้ง ๒ แก่พราหมณ์นั้นไปมัทรี เธออย่าได้กลัวเลย เธอจงตั้งใจเถิดมัทรี เธออย่าเห็นลูกน้อยทั้ง ๒ เลย อย่าได้ร้องไห้ไปนักเลยเมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ ไม่มีโรคภัย ก็จักได้พบลูกน้อยทั้ง ๒ แน่ สัตบุรุษเห็นยากมาหาแล้วพึงให้บุตร ปศุสัตว์ธัญชาติ และทรัพย์อื่นใดในเรือนมัทรี ขอเธอจงอนุโมทนาปุตตทานอันสูงสุดของเราเถิด(พระนางมัทรีกราบทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันขออนุโมทนาปุตตทานอันสูงส่งของพระองค์ขอพระองค์พระราชนานุภาพปุตตทานอันสูงส่งแล้วทรงทำพระทัยให้ผ่องใสเกิดขอพระองค์จงทรงบำเพ็ญทานให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งชนในหมู่มนุษย์ผู้เป็นคนตระหนี่พระองค์ผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิได้ทรงบำเพ็ญทานแก่พราหมณ์แล้ว แผ่นดินก็บังลือลั่นแก่พระองค์กิตติศัพท์ของพระองค์บันลือไปถึงสวรรค์ชั้นไตรทิพย์สายฟ้าก็แลบแปลบปลาบอยู่โดยรอบดั่งสะพานปานประหนึ่งว่าภูเขาจะถล่มทลาย เทพเจ้าทั้ง ๒ หม่อมผู้สิงสถิตอยู่ ณ ภูเขานารทะต่างถวายอนุโมทนาแต่พระเวสสันดรนั้นว่าพระอินทร์ พระพรหม ท้าวพระชาติพระโสม ยมยักษ์ ท้าวเวสสุวรรณ มหาราชและเทพเจ้าเหล่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ทุกถ้วนหน้าต่างก็ถวายอนุโมทนาพระนางมัทรีราชบุตรีผู้ทรงรูปโฉมงดงามผู้มีพระยศก็ทรงอนุโมทนาปุตตทาน อันสูงสุดของพระเวสสันดรแล้วด้วยประการฉะนี้กันมัทรี จบ ^{๕๕} ๙๐ พระคาถา

(๑๐) กัณฑ์ที่ ๑๐ สักกบรรพ

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า ^{๕๖} ต่อจากนั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว ท้าวสักกเทวราช ทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์ได้ปรากฏแก่กษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์นั้นแต่เช้าตรู่ (พราหมณ์ทูลถามว่า) พระคุณเจ้าไม่มีโรคอาพาธเบียดเบียนหรือหนอทรงพระสำราญดีหรือพระคุณเจ้าเลี้ยงอัตภาพด้วยการแสวงหามูลผลาหารสะดวกหรือมูลผลาหารมีมากหรือ เหลือบ ยุง แลสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยหรือในป่าที่มีเนื้อร้ายอยู่พลุกพล่านไม่มีมาเบียดเบียนหรือ (พระเวสสันดรตอบว่า) ท่านพราหมณ์ เราไม่มีโรคมาเบียดเบียน เป็นสุขสำราญดีอนึ่ง เราเลี้ยงอัตภาพด้วยการแสวงหามูลผลาหารและมูลผลาหารก็มีอยู่มาก อนึ่ง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานก็มีน้อยในป่าที่มีเนื้อร้ายอยู่พลุกพล่าน ก็ไม่มีมาเบียดเบียนเราเลย

เมื่อพวกเราใช้ชีวิตเร้าไศกอยู่ในป่ามาตลอด ๗ เดือนเราย่อมเห็นท่านผู้เป็นพราหมณ์ผู้ทรงเพศอันประเสริฐบูชาไฟ ถือน้ำสวดมนต์ผลมะตูมสุกและลักจั่นน้ำนี้เป็นคนที่ ๒ มหาพราหมณ์ท่านมาดีแล้ว มิได้มาร้ายท่านผู้เจริญขอเชิญเข้าไปภายใน เชิญล้างเท้าของท่านเถิด พราหมณ์ผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะขางผลหมากเมาที่มีรสหวานปานน้ำผึ้งเชิญท่านเลือกบริโภคแต่ผลที่ดี ๆ เถิด มหาพราหมณ์ แม่น้ำตมนี้ก็เย็นสนิทเรานำมาจากชอกเขาถ้าท่านต้องการก็เชิญดื่มเถิดอนึ่ง ท่านมาถึงป่าใหญ่ เพราะเหตุไรหรือเพราะปัจจัยอะไรเราถามแล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เรา(พราหมณ์กราบทูลว่า) หวังน้ำยังเต็มเปี่ยมตลอดเวลาไม่เหือดแห้งฉันใดพระองค์ ทรงมีพระทัย

^{๕๕} พ.ช. (ไทย) ๒๘/ ๒๒/๕๒๒-๕๓๓.

^{๕๖} พ.ช. (ไทย) ๒๘/ ๒๒/๕๓๔-๕๓๙.

เต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาฉันนั้นข้าพระองค์ทูลขอแล้ว ขอพระองค์ทรงพระกรุณาพระราชทานพระชายา แก่ข้าพระองค์เถิด

พระเวสสันดรตรัสว่า ท่านพราหมณ์ ท่านขอสิ่งใด เราจะให้สิ่งนั้นเรามีได้ห้วนไหวเลย เราไม่ซ่อนสิ่งของที่มีอยู่ใจของเราในดีในทาน (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า)

พระเวสสันดรผู้ผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พิตรงุมพระหัตถ์ของพระนางมัทรี ทรงจับ เต้าน้ำหลังน้ำพระราชทานพระนางมัทรีให้เป็นทานแก่พราหมณ์ ขณะนั้น เมื่อพระมหากษัตริย์ทรง บริจาคพระนางมัทรีให้เป็นทานความน่าสะพรึงกลัวจนพองสยองเกล้าได้เกิดขึ้นแผ่นดินก็ห้วนไหว

พระนางมัทรีมิได้มีพระพักตร์เง้างอ มิได้ทรงเก้อเขินและมิได้ทรงกันแสง ทรงเพ่งดู พระสวามีโดยคุณิภาพโดยคิดว่า ท้าวเธอย่อมทรงทราบสิ่งที่ประเสริฐ

พระศาสดาตรัสพระดำรัสนี้ว่าเมื่อตถาคตเป็นพระเวสสันดรบริจาคพ่อชาลีและ แม่กัณหาชินาซึ่งเป็นธิดาและ พระมัทรีเทวีผู้มีวัตรอันดี ผู้ยำเกรงในพระสวามีมิได้คิดเสียตาย เลย เพราะเหตุแห่ง

พระโพธิญาณเท่านั้นบุตรทั้ง ๒ เป็นที่เกลียดชังของเราก็หามิได้พระนางมัทรีเทวีจะไม่ เป็นที่รักของเราก็หามิได้แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเราฉะนั้น เราจึงได้ให้ของซึ่งเป็นที่รัก

ต่อมา พระนางมัทรีกราบทูลว่า หม่อมฉันเป็นพระชายาของพระองค์ตั้งแต่ยังเป็นสาวรุ่น พระองค์ทรงเป็นพระสวามีผู้เป็นใหญ่ของหม่อมฉันพระองค์ทรงปรารถนาจะพระราชทานหม่อมฉันแก่ ผู้ใดก็ทรงพระราชทานแก่ผู้นั้นเกิดหรือทรงปรารถนาจะขายหรือจะฆ่า ก็ทรงขายหรือทรงฆ่าเถิด

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบ พระดำริของกษัตริย์ทั้ง ๒ นั้นจึงได้ตรัสตั้งน้ำว่า ข้าศึกทั้งมวล๑ทั้งที่เป็นของทิพย์และเป็นของมนุษย์ พระองค์ทรงชนะแล้ว แผ่นดินก็บันลือลั่นแก่พระองค์กิตติศัพท์ของพระองค์บันลือไปถึงสวรรค์ ชั้นไตรทิพย์สายฟ้าก็แลบแปลบปลาบอยู่โดยรอบดั่งสะท้อนปาดประหนึ่งว่าภูเขาล่มทลาย

เทพเจ้าทั้ง ๒ หมู่ผู้สิงสถิตอยู่ ณ ภูเขานารทะต่างถวายอนุโมทนาแต่พระเวสสันดรนั้นว่า พระอินทร์ พระพรหม ท้าวพระชาติพระโสม ยมยักษ์ ท้าวเวสสุวรรณมหาราชและทวยเทพทั้งมวล ต่างก็ถวายอนุโมทนาว่า พระองค์ทรงกระทำสิ่งที่ทำได้ยากแท้ สัตบุรุษทั้งหลายเมื่อจะให้ทานชื่อว่า ให้ได้ยาก๑เมื่อจะทำความดีก็ชื่อว่าทำได้ยาก๑กรรมของสัตบุรุษทั้งหลายพวกอสัตบุรุษรู้ได้ยาก เพราะฉะนั้น สัตบุรุษและอสัตบุรุษจึงมีคติที่ไปจากโลกนี้ต่างกัน คือพวกอสัตบุรุษย่อมไปสู่สุคติ พวกสัตบุรุษย่อมไปสู่สวรรค์ การที่พระองค์เสด็จมาประทับอยู่ในป่าได้พระราชทานพระกุมารทั้งหลาย และพระชายาให้เป็นทานนี้ชื่อว่าปทานอันประเสริฐ ไม่เป็นทานที่พาก้าวลงสู่อบายภูมิขอมหาทาน ของพระองค์จึงส่งผลในสวรรค์เถิด

ท้าวสักกะตรัสว่า ข้าพเจ้าขอถวายพระนางมัทรีพระชายาผู้มีความงามทั่วสรรพางค์กาย คืบแก่พระคุณเจ้าพระองค์เท่านั้นทรงเป็นผู้คู่ควรกับพระนางมัทรีและพระนางมัทรีก็เป็นผู้คู่ควรแก่

พระสวามี น้านมและสังข์ทั้ง ๒ มีสีเหมือนกันฉันใดพระองค์และพระนางมัทรีก็ทรง มีพระทัยเสมอเหมือนกันฉันนั้น ทั้ง ๒ พระองค์เป็นกษัตริย์ผู้สมบูรณ์ด้วยพระโคตรเป็นอุกโตสุชาติ๑ ทั้งฝ่ายพระมารดาและพระบิดาทรงถูกเนรเทศจากแคว้นมาอยู่ ณ อาศรมในป่านี้บุญทั้งหลาย ที่พระองค์กระทำมาแล้วฉันใดขอพระองค์ทรงให้ทาน กระทำบุญอยู่รำไปฉันนั้น ข้าแต่พระราชฤๅษี หม่อมฉันเป็นท้าวสักกะจอมเทพมาในสำนักของพระองค์ ขอพระองค์ทรงเลือกรับพรหม่อมฉันขอ

ถวายพร ๘ ประการแก่พระองค์ (พระเวสสันดรตรัสว่า) ข้าแต่ท้าวสักกะผู้ทรงเป็นใหญ่แห่งภูตทั้งปวง ถ้า

พระองค์จะประสาทพรแก่หม่อมฉันขอให้พระบิดาจงมารับหม่อมฉันขอพระบิดาทรงต้อนรับหม่อมฉันผู้ออกจากบ้านไปถึงเรือนของตนด้วยราชาสนี่เป็นพรประการที่ ๑ ขอให้หม่อมฉันไม่พึงขอบใจการฆ่าคนหนึ่ง แม้ผู้นั้นจะเป็นนักโทษถึงประหารชีวิตผู้กระทำความผิดอย่างร้ายแรงขอให้หม่อมฉันพึงได้ปลดปล่อยให้พ้นจากการถูกประหารชีวิตนี้เป็นพรประการที่ ๒ ขอให้ประชาชนทั้งหลายทั้งคนแก่ ทั้งเด็ก และคนปานกลางพึงเข้ามาอาศัยหม่อมฉันเลี้ยงชีวิตนี้เป็นพรประการที่ ๓ ขอให้หม่อมฉันอย่าพึงล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่นพอใจแต่ในภรรยาของตนไม่ไป

สู่อำนาจของหญิงทั้งหลายนี้เป็นพรประการที่ ๔ ข้าแต่ท้าวสักกะ ขอให้บุตรของหม่อมฉันผู้พลัดพรากไปนั้นพึงมีอายุยืนนาน จงครอบครองแผ่นดินโดยธรรมเถิดนี้เป็นพรประการที่ ๕ ต่อจากนั้น เมื่อราตรีสว่างแล้ว ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้วขอให้อาหารทิพย์พึงปรากฏนี้เป็นพรประการที่ ๖ เมื่อหม่อมฉันให้ท่านอยู่ ขออย่าให้ไทยธรรมหมดสิ้นไปเมื่อกำลังให้ ขอให้หม่อมฉันพึงทำให้ผ่องใส ครั้นให้แล้ว ขออย่าให้หม่อมฉันได้เดือดร้อนใจในภายหลังนี้เป็นพรประการที่ ๗ เมื่อพ้นจากอัทธภาพ

ไปขอให้หม่อมฉันไปสู่สวรรค์ อันเป็นการไปพิเศษครั้งจตุจากภพนั้นแล้ว ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกนี้เป็นพรประการที่ ๘ ครั้นได้สดับพระดำรัสของ

พระเวสสันดรแล้วท้าวสักกะจอมเทพได้ตรัสพระดำรัสตั้งว่าคงไม่นานนัก พระบิดาบังเกิดเกล้าของพระองค์ก็คงจะเสด็จมาเยี่ยมพระองค์ ครั้นตรัสพระดำรัสนี้แล้ว ท้าวมหาวนสุขสมบัติ เทวราชก็ได้พระราชทานพรแก่พระเวสสันดรแล้วเสด็จกลับไปสู่หมู่ชาวสวรรค์กัณฑ์สักกบรรพ จบ ^{๕๗} ๔๓ พระคาถา

(๑๑) กัณฑ์ที่ ๑๑ มหาราช

พระเจ้าสุทนต์ทอดพระเนตรเห็น ๒ กุมารจึงตรัสว่า^{๕๘} นั้นใครหนอ หน้างามยิ่งนัก ดังทองคำธรรมชาติที่นายช่างหล่อหลอมด้วยไฟ สีใสทุกปลั่งดังแท่งทองธรรมชาติที่ละลายคว้างอยู่ที่ปากเบ้า ทารกเหล่านี้มีอวัยวะคล้ายคลึงกันมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือคนหนึ่งเหมือนพ่อชาลีอีกคนเหมือนแม่กัณหาชينا ทารกเหล่านี้มีรูปเสมอกันเหมือนราชสีห์ออกจากถ้ำทองทารกเหล่านี้ปรากฏเหมือนหล่อหลอมด้วยทองคำธรรมชาติเลยทีเดียว ภารทวาชพราหมณ์ ท่านได้นำทารกเหล่านี้มาจากที่ไหนหนอวันนี้ ท่านได้มาถึงแคว้นของเราแล้วจะไปไหนต่อไป

ชูชกกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพทารกเหล่านี้มีผู้ให้แก่ข้าพระองค์ด้วยความพอใจตั้งแต่วันที่ไดทารกเหล่านี้มา วันนี้เป็นคืนที่ ๑๕(พระเจ้าสุทนต์ตรัสว่า) ด้วยวาจาไพเราะอะไรเล่า ท่านจึงได้ทารกเหล่านี้มาท่านควรทำให้เราเชื่อโดยวิธีที่ชอบใครให้บุตรหลานอันสูงส่งนั้นแก่ท่าน (ชูชก กราบทูลว่า) พระราชาผู้ทรงเป็นที่พึ่งของพวกราชที่มาจากทูลขอเป็นดังธรมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายคือ

พระเวสสันดรผู้เสด็จไปประทับอยู่ในป่าได้พระราชทานพระโอรสทั้งหลายแก่ข้าพระองค์ พระราชาผู้ทรงเป็นที่ต้องประสงค์ของพวกราชที่มาจากทูลขอเป็นดังสาครอันเป็นที่รองรับของแม่น้ำทั้งหลายที่หลั่งไหลมาคือ พระเวสสันดรผู้เสด็จไปประทับอยู่ในป่าได้พระราชทานพระโอรสทั้งหลายแก่ข้าพระองค์ (พวกอำมาตย์ติเตียนพระเวสสันดรว่า) ท่านผู้เจริญทั้งหลาย

^{๕๗} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๕๓๔-๕๓๕.

^{๕๘} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘ /๒๒/๕๔๐-๕๔๘.

พระราชามีศรัทธาทรงอยู่ครอบครองเรือน ทรงทำกรรมที่ไม่สมควรหอนพระเวสสันดร ถูกเนรเทศออกจากแคว้นไปอยู่ในป่าจะพึงพระราชทานพระโอรสทั้งหลายได้อย่างไรหนอ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวพระนครมีประมาณเท่าใดที่มาประชุมกันอยู่ในที่นี้ ขอทุกท่านจงช่วยกันพิจารณาดูเรื่องนี้ พระเวสสันดรประทับอยู่ในป่าได้พระราชทานพระโอรสทั้งหลายได้อย่างไร พระองค์จึงพระราชทานทาส ทาสี ม้า แม่ม้าอัสตรรถ และช้างกฤษณขรตัวประเสริฐไปเกิดทำไม จึงทรงพระราชทานทาสทั้งหลายเล่า (พระชาลิภุมมารกราบทูลว่า) ข้าแต่สมเด็จพะอัยกา ในเรือนของผู้ใดไม่มีทาสม้า แม่ม้า อัสตรรถ และช้างกฤษณขรตัวประเสริฐผู้นั้นจะพึงให้อะไร (พระเจ้าสุทนต์ตรัสว่า) บุตรน้อยทั้งหลาย ปุสสรเรณูทานแห่งบิดาของเจ้านั้นไม่ได้ดีเตียนเลย หทัยแห่งบิดาของเจ้าเป็นอย่างไรหนอจึงได้ให้เจ้าทั้ง ๒ แก่พราหมณ์ฉนิพก (พระชาลิภุมมารกราบทูลว่า) ข้าแต่พระอัยกาหาราช พระบิดาของหม่อมฉันพระราชทานพวกหม่อมฉันแก่พราหมณ์ฉนิพกแล้วได้ทรงสดับถ้อยคำรำพันพิลาปซึ่งน้องกัณหาได้กล่าวแล้ว ข้าแต่สมเด็จพะอัยกา พระหทัยของพระบิดานั้นเป็นทุกข์และเร่าร้อน มีดวงพระเนตรแดงดังดาวโรหิณีมีพระอัสสุชลหลังไหล น้องกัณหาชินาได้กราบทูลพระบิดาว่า “ข้าแต่พระบิดา พราหมณ์นี้เขียนดีหม่อมฉันด้วยไม้เท้าเหมือนดีทาสผู้เกิดในเรือนเบี้ย ข้าแต่พระบิดา ผู้นี้คงจะมีใช้พราหมณ์แน่ เพราะพราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้มีธรรมแต่พราหมณ์คงจะเป็นยักษ์แปลงเพศเป็นพราหมณ์นำลูกทั้ง ๒ ไปเพื่อจะกินเป็นอาหาร พระเจ้าข้าลูกทั้ง ๒ ถูกพราหมณ์ผู้เป็นปีศาจนำข้าแต่พระบิดา ทำไมหนอพระองค์จึงทรงเมินเฉยอยู่เล่า”

พระเจ้าสุทนต์ตรัสว่า มารดาของเจ้าทั้งหลาย เป็นพระราชบุตรบิดาเป็นราชบุตร เจ้าทั้งหลาย เคยขึ้นนั่งตักของปู่แต่บัดนี้ เพราะเหตุไร จึงยืนอยู่ห่างไกลหนอ (พระชาลิภุมมารกราบทูลว่า) พระมารดาของหม่อมฉันทั้งหลาย เป็นพระราชบุตรและพระบิดาก็เป็นพระราชบุตรแต่หม่อมฉันทั้งหลาย เป็นทาสของพราหมณ์เพราะฉะนั้น จึงยืนอยู่ห่างไกล

พระเจ้าข้า(พระเจ้าสุทนต์ตรัสว่า) เธอทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ไม่ชอบเลยหทัยของปู่กำลังเร่าร้อน ภายของปู่เหมือนอยู่บนเชิงตะกอนปู่มิได้รับความสุขบนราชอาสน์เลย เธอทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ไม่ชอบเลยอย่าได้เพิ่มความเศร้าโศกให้เกิดแก่ปู่เลยปู่จักไถ่เธอทั้งหลายด้วยทรัพย์ เธอทั้งหลายจักไม่เป็นทาส พ่อชาติ บิดาของเธอทั้งหลายได้ตราราคาพวกเธอไว้เท่าไร จึงให้พราหมณ์ขอให้เธอทั้งหลายจงบอกปู่ตามความจริงพนักงานทั้งหลายจงให้พราหมณ์รับเอาทรัพย์ไปไถ่ (พระชาลิภุมมารกราบทูลว่า) ข้าแต่พระอัยกา พระบิดาทรงตราราคาหม่อมฉันมีค่าเท่าราคาทองคำ ๑,๐๐๐ แห่งทรงตราราคา

น้องกัณหาชินาราชกัญญาด้วยสัตว์พาหนะมีช้างเป็นต้นอย่างละ ๑๐๐ แล้วจึงได้พระราชทานให้แก่พราหมณ์ (พระเจ้าสุทนต์ตรัสว่า) มหาตเล็ก เจ้าจงลุกขึ้น รีบไปนำทาสี ทาส โค ช้างและโคอุสกราชอย่างละ ๑๐๐ กับทองคำ ๑,๐๐๐ แห่งมาให้แก่พราหมณ์ เป็นค่าไถ่บุตรทั้งหลายลำดับนั้น พนักงานรีบไปนำทาสี ทาสา โค ช้างและโคอุสกราช อย่างละ ๑๐๐ มามอบให้แก่พราหมณ์เป็นค่าไถ่พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

กษัตริย์ทั้ง ๒ ทรงไถ่แล้วรับสั่งให้สรงสนานและให้เสวยพระกระยาหารเสร็จให้ประดับด้วยอาภรณ์ทั้งหลายแล้วสมเด็จพะอัยกาทรงอุ้มทารกองค์หนึ่งสมเด็จพะอัยยิกาทรงอุ้มองค์หนึ่ง

พระกุมารทั้ง ๒ ทรงสรงสนานพระเศียรแล้วทรงพระภูษาอันสะอาด ทรงประดับด้วยอาภรณ์ทั้งปวงแล้วพระราชามีพระอัยกาก็ทรงอุ้มพระชาลิขึ้นประทับบนพระเพลา พระกุมารทั้ง ๒ ทรงประดับกุนทลที่มีเสียงดังก้องนำรีนรมย์ใจทรงประดับดอกไม้และเครื่องอสังการทั้งปวงแล้ว

พระราชาทรงอุ้มพระชาลิกุมารขึ้นประทับบนพระเพลาแล้วได้ตรัสถามดังนี้ว่า พ่อชาลี พระบิดาและพระมารดาทั้ง ๒ ของเธอไม่มีโรคดอกหรือ เลี้ยงอัตภาพด้วยการแสวงหาอาหารหรือ มูลผลาหารมีมากหรือ เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยหรือในป่าที่มีเนื้อร้ายพลุกพล่านช้าแต่สมมติเทพ

พระบิดาและพระมารดาของหม่อมฉันทั้ง ๒ พระองค์นั้นไม่มีโรคเลี้ยงอัตภาพด้วยการแสวงหาอาหาร และมูลผลาหารก็มีมาก อนึ่ง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานก็มีน้อยในป่าที่มีสัตว์ร้ายพลุกพล่าน ก็ไม่มีมาเบียดเบียนซึ่งพระบิดาและพระมารดาทั้ง ๒ พระองค์นั้นเลย พระมารดาของหม่อมฉันทรงชูดรากบัว เหง้าบัวทรงสอยผลพุทรา ผลรูกฟ้า และผลมะตูมนำมาเลี้ยงพระบิดาและหม่อมฉันทั้ง ๒ พระมารดานั้นทรงนำมูลผลาหารใดมาจากป่าพระบิดาและหม่อมฉันทั้ง ๒ มารวมกันเสวยมูลผลาหารนั้นในทุกคืนวัน พระมารดาของหม่อมฉันทั้ง ๒ เป็นกษัตริย์สุขุมลชาติต้องมาเที่ยวแสวงหาผลไม้ มีพระฉวีวรรณผอมเหลืองเพราะลมและแดด เหมือนดอกปทุมที่ถูกขยำด้วยมือ เมื่อพระมารดาเสด็จเที่ยวไปในป่าใหญ่ซึ่งเป็นป่าที่มีสัตว์ร้ายพลุกพล่านเป็นที่อยู่อาศัยของแรดและเสือเหลืองพระเกสาของพระองค์ก็ร่วงหล่นพระมารดาทรงขมวดพระเมาลีทรงไว้ซึ่งเหงื่อไคล พระกัจฉะทรงพระภูษาหนังเสือบรรทมเหนือแผ่นดินและทรงบูชาไฟ บุตรทั้งหลายเกิดมาแล้วเป็นที่รักของมนุษย์ในโลกพระอัยกาของเราทั้งหลายไม่เกิดพระสีนหาในพระโอรสเป็นแน่

พระเจ้าสุยชัยตรัสว่า หลานรัก จริงทีเดียวก่อนที่ปู่ให้เนรเทศซึ่งพระบิดาของเจ้าผู้ไม่มีโทษเพราะคำพูดของชาวกรุงสีพีนั้นชื่อว่าปู่ได้ทำการชั่วร้ายและชื่อว่าปู่ได้ทำการที่ทำลายความเจริญแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งของปู่มีอยู่ในนครนี้ก็ตีทรัพย์และธัญชาติใด ๆ มีอยู่ก็ตีขอให้พระเจ้าเวสสันดรจงมาเป็นเจ้าปกครองสิ่งนั้น ๆ ในกรุงสีพีเกิด

พระชาลิกุมารกราบทูลว่า ขอเดชะสมมติเทพ พระบิดาของหม่อมฉันเป็นผู้สูงสุดแห่งชาวกรุงสีพีที่คงจักไม่เสด็จมาเพราะคำของหม่อมฉันขอให้พระองค์ผู้สมมติเทพเสด็จไปทรงอภิเษกพระบิดาของหม่อมฉันด้วยโกศะทั้งหลายด้วยพระองค์เองเถิด (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) ลำดับนั้น

พระเจ้ากรุงสุยชัยจึงได้รับสั่งเสนาบดีว่ากองทัพ คือ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ กองพลราบจงเตรียมอาวุธให้พร้อมขบวนนิคม พรหมณ์ และพวกบุโรหิตจงตามเราไป ต่อจากนั้นเหล่าทหาร ๖๐,๐๐๐ นายผู้ส่งงามผูกสอด (อาวุธ) แล้ว ประดับด้วยผ้าสีต่าง ๆ กันจึงพากันรีบตามมาโดยเร็ว เหล่าทหารผู้ผูกสอด (อาวุธ) แล้วประดับประดาด้วยเสื้อผ้าสีต่าง ๆ กัน คือพวกหนึ่งแต่งด้วย

ผ้าสีเขียว พวกหนึ่งแต่งสีเหลืองพวกหนึ่งแต่งสีแดง พวกหนึ่งแต่งสีขาวจึงรีบตามมา ภูเขาคันธมาทน์มีกลิ่นหอมถูกหิมะปกคลุมดาดดาไปด้วยพฤษชาตินานาชนิดเป็นที่อาศัยอยู่ของฝูงสัตว์เป็นอันมาก และมีต้นไม้ที่เป็นทิพย์โอสถสว่างไสวและฟุ้งตลบไปทั่วทิศฉนั้นโดยขอเหล่าทหารผู้ผูกสอด (อาวุธ) แล้วจึงรีบตามมาและจงรุ่งเรืองมีเกียรติยศฟุ้งขจรไปทั่วทิศฉนั้นนั้นเกิด

ต่อจากนั้น จงจัดเทียมช้างที่สูงใหญ่ ๑๔,๐๐๐ เชือกมีสายรัดประคับทองมีเครื่องประดับและเครื่องปกคลุมศีรษะที่สำเร็จแล้วด้วยทอง มีนายควานช้างถือโตมรและขอขึ้นขี่คอประจำ เตรียมพร้อมสรรพประดับตกแต่งสวยงาม จงรีบตามมา ต่อจากนั้น จงจัดม้าสินธพชาติอาชาไนย ๑๔,๐๐๐ ตัว ที่มีฝีเท้าเร็ว พร้อมด้วยนายสารถีผู้ประดับด้วยเครื่องอถรรพ์การถือแสร้งและดาบสั้น ผูกสอด (อาวุธ)

ขึ้นที่ประจำหลัง ต่อจากนั้น จึงจัดเทียมกระบวนรถ ๑๔,๐๐๐ คันที่มีเหล็กหุ้มกงล้ออย่างแน่นหนา เรือนรถขิดด้วยทอง จงยกธงขึ้นปักไว้บนรถคันนั้น ๆ

พวกนายขมังธนูผู้ยิงได้แม่นยำ คล่องแคล่วชำนาญในรถทั้งหลาย จงเตรียมโล่ เกราะ และแล่นธนูไว้ให้พร้อมทหารเหล่านี้จงตระเตรียมให้พร้อมแล้วรีบตามมา ขอจงให้ไพร่ขาวดอก ดอกไม้มาลัย ของหอม และเครื่องลูบไล้เกิดและจงให้จัดตั้งเครื่องบูชาอันมีค่าตามทางที่ พระเจ้าเวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา ในบ้านแต่ละหมู่บ้าน จงให้ตั้งหม้อสุราและเมรยไว้หมู่ ละ ๑๐๐ หม้อที่หนทางที่พระเจ้าเวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา จงให้ตั้งมังสาหาร ขนม ขนม แดงกาขนมกุ่มมาส ที่ปรุงด้วยเนื้อปลาไว้ใกล้ทางที่พระเจ้าเวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา จงให้ ตั้งเนยใส น้ำมัน นมสัสม นมสดขนมแบ่ง ข้าวฟ่าง และสุราเป็นจำนวนมากไว้ใกล้ทางที่

พระเจ้าเวสสันดรโอรสของเราจักเสด็จมา ให้มีพนักงานพิเศษทั้งครัวหวานและครัวคาว จัดตั้งไว้เพื่อประชาชนทั่วไปให้มีรสพ้อนราขบร้องทุก ๆ อย่างเพลงปรบมือ กลองยาว คนขับ เสภาและคนผู้บรรเทาความเศร้าโศก พวกมโหรีจึงเล่นดนตรีตีตีพิณพร้อมทั้งตีกลองน้อยกลองใหญ่ เป่าสังข์ ตีกลองหน้าเดียว ตีตะโพน แกว่งบัณเฑาะว์ เป่าสังข์ ตีตะจะเข้และตีกลองใหญ่ กลองเล็ก

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า กองทัพของกรุงสรีเพ็ญเป็นกองทัพ ใหญ่ที่จัดเป็นกระบวนตั้งไว้เสร็จแล้วมีพระชาลิราชกุมารเป็นผู้นำทาง ได้ยาตราไปยังเขาวงกต ข้างพลายอายุ ๖๐ ปี มีสายรัดประคប់ทองผูกตกแต่งไว้ บันลือก้องโกญจนาทกระหึ่มอยู่ข้างวารณะ กีบันลือโกญจนาทกระหึ่มอยู่ เหล่าม้าอาชาไนยก็แผดเสียงแหลมดังลั่นเสียงกงล้อดังกึกก้อง ฝุ่นละออง พุ้งตลบถึงนภาอากาศกองทัพของชาวกรุงสรีเพ็ญก็จัดกระบวนตั้งไว้ดีแล้ว กองทัพนั้นเป็นกองทัพใหญ่ จัดเป็นกระบวนตั้งไว้สามารถทำลายล้างอริราชศัตรูได้มีพระชาลิราชกุมารเป็นผู้นำทาง ได้ยาตราไปยัง เขาวงกต

พระเจ้ากรุงสฤษัพร้อมด้วยข้าราชการบริพารเหล่านั้นเสด็จเข้าไปยังป่าใหญ่มีกิ่งไม้มากมาย และน้ำมากดาดดาไปด้วยต้นไม้น้ำดอกและไม้ผลทั้ง ๒ อย่าง ในป่าใหญ่นั้น มีนกมากมายหลายสีมี เสียงกล่อมไพเราะ เกาะอยู่บนต้นไม้ที่ผลิดอกตามฤดูกาลร้องประสานเสียง เสียงระเบงเป็นคู่ๆ พระเจ้ากรุงสฤษัพร้อมด้วยราบริพารเหล่านั้นเสด็จพระราชดำเนินไปสู่ทางไกลล่วงเลยหลายวัน หลายคือจึงบรรลุถึงประเทศที่พระเจ้าเวสสันดรประทับอยู่กันทมหาราช จป^{๕๙} ๖๙ พระคาถา

(๑๒) กัณฑ์ที่ ๑๒ ฉกษัตริย์

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า^{๖๐} พระเวสสันดรได้ทรงสดับเสียง กึกก้องแห่งกองทัพเหล่านั้นก็ตกพระทัยกลัว เสด็จขึ้นภูเข ทรวงหวาดหวั่นพริ้งพริ้งทอดพระเนตร ดูกองทัพ ตรัสว่า เชิญดูเถิดมัทรี เสียงกึกก้องเช่นใดในป่าม้าอาชาไนยส่งเสียงแผดร้องก้องสนั่น ปรากฏยอดธงไหว ๆ นายพรานเหล่านี้ได้ชิงข้ายล้อมฝูงเนื้อในป่าไล่ต้อนให้ตกลงในหลุมแล้ว ไล่ทิ่มแทงด้วยหอกอันคมคัดเลือกเอาเนื้อเหล่านั้นตัวอ้วนๆ ฉันทใด เราทั้ง ๒ ก็ฉันทนั้น เป็นผู้ไม่มีโทษถูก ขบไล่จากแคว้นมาอยู่ในป่าจึงตกอยู่ในเงื้อมมือของพวกศัตรูเป็นแน่จงดูเถิดคนผู้ฆ่าคนที่ไม่มีความกลัว

พระนางมัทรีกราบทูลว่า พวกศัตรูอย่าเฝ้าพระองค์ไม่ได้เปรียบเหมือนไฟอย่าเฝ้าหวงน้ำไม่ได้ ฉะนั้นขอพระองค์จงทรงระลึกถึงข้อนั้นนั่นแหละแต่นี้ไปจะพึงมีแต่ความสวัสดิ

^{๕๙} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๕๔๐-๕๔๘.

^{๖๐} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๒๒/๕๔๙-๕๕๓.

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า ลำดับนั้น พระเจ้าเวสสันดร ได้เสด็จลงจากภูเขาประทับนั่งในบรรณศาลา ทรงตั้งพระทัยให้หนักแน่น พระบิดารับสั่งให้ถอยรถกลับ ให้วางกำลังกองทัพไว้แล้วเสด็จเข้าไปหาพระโอรสผู้ประทับอยู่ในป่าเพียงลำพัง เสด็จลงจากคอกช้างพระที่นั่ง ทรงฉะวียงพระอังสาประนมพระหัตถ์ แวดล้อมแห่แหนด้วยหมู่อำมาตย์เสด็จไปเพื่ออภิเษกพระโอรส ณ ที่นั้น ท้าวเธอได้ทอดพระเนตรเห็นพระโอรสทรงเพศเป็นบรรพชิตประทับนั่งเข้าฌานอยู่ในบรรณศาลาเป็นสมาธิแน่นแน่ว ไม่มีภัยแต่ที่ไหน

พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นพระบิดาผู้มีความรักในบุตรกำลังเสด็จมาได้ทรงต้อนรับถวายอภิเษก ฝ่ายพระนางมัทรีทรงชบพระเศียรถวายอภิเษกแทบพระยุคลบาทของพระสัสสุระ(พ่อผัว)กราบทูลว่าข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันมัทรีสะใภ้ของพระองค์ขอถวายบังคม

พระยุคลบาทพระเจ้ากรุงสุยชัยทรงสวมกอด ๒ กษัตริย์ ใช้ฝ่าพระหัตถ์ลูบพระปฤษฎางค์อยู่ไปมา ณ อาศรมนั้น (ตรัสว่า) ลูกรัก พวกเจ้าไม่มีโรคเบียดเบียน เป็นสุขสำราญดีหรือเลื่องอติภาพ ด้วยการแสวงหามูลผลอาหารสะดวกหรือมูลผลอาหารมีมากอยู่หรือ เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีน้อยหรือในป่าที่มีเนื้อร้ายพลุกพล่าน ไม่มาเบียดเบียนหรือ

พระเวสสันดรกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พวกหม่อมฉันเป็นอยู่ตามมีตามได้หม่อมฉันทั้งหลายเป็นอยู่อย่างผิดเคืองชีวิตเป็นอยู่ได้ด้วยการเที่ยวแสวงหา ข้าแต่มหाराช นายสารถิทรมานม้าให้หมดฤทธิ์ฉันใดหม่อมฉันทั้งหลายก็ถูกทรมานให้หมดฤทธิ์ฉันนั้นความหมดฤทธิ์ย่อมทรมานหม่อมฉันทั้งหลาย ข้าแต่มหाराช^{๖๑}

เมื่อหม่อมฉันทั้งหลายถูกเนรเทศมามีชีวิตอยู่อย่างหงอยเหงานในป่าหม่อมฉันทั้งหลายมีเนื้อหนังชุปซิดผอมลงเพราะไม่ได้พบพระบิดาและพระมารดา ข้าแต่มหाराช ทายาทผู้มีมโนธังขังไม่สมบูรณ์ของหม่อมฉันผู้ประเสริฐแห่งชาวกรุงสี่ทิศคือพ่อชาลีและแม่กัณหาชينا ทั้ง ๒ องค์ยังตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ผู้หยาบขำมันเขี้ยวตีพ่อชาลีและแม่กัณหาชيناทั้ง ๒ นั้นเหมือนเขี้ยวตีโค ถ้าพระองค์ทรงทราบหรือทรงได้สดับข่าวลูกทั้ง ๒ ของพระราชบุตรนั้นขอได้ทรงกรุณาธิบดีรับบอกแก่หม่อมฉันทั้งหลายด้วยเถิดเหมือนหมอริบพยาบาลคนผู้ถูกงูกัด (พระเจ้าสุยชัยตรัสว่า) कुमारทั้ง ๒ คือ พ่อชาลีและแม่กัณหาชيناพ่อได้ให้ทรัพย์แก่พราหมณ์แล้วไถ่ถอนมาลูกรัก ลูกอย่าได้กลัวเลยจงเบาใจเถิด (พระเวสสันดรทูลถามว่า) ข้าแต่พระบิดา พระองค์ไม่มีโรคเบียดเบียนหรือทรงพระสำราญดีหรือพระจักขุของพระมารดาของข้าพระองค์ยังไม่เสื่อมหรือ

พระเจ้าสุยชัยตรัสว่า ลูกรัก พ่อสบายดี ไม่มีโรคเบียดเบียนหนึ่ง จักขุแม่ของเจ้าก็ไม่เสื่อม (พระเวสสันดรทูลถามว่า) ราชพาหนะของพระองค์ที่เขายเทียมแล้วยังมั่นคงหรือราชพาหนะยังนำภาระไปได้หรือชนบทเจริญดีอยู่หรือ ฝนไม่แห้งแล้งหรือ(พระเจ้าสุยชัยตอบว่า) ราชพาหนะของเราที่เทียมแล้วยังมั่นคงราชพาหนะยังนำภาระไปได้ชนบทก็เจริญดี และฝนก็ไม่แห้ง เมื่อกษัตริย์ทั้ง ๓ เหล่านั้นกำลังทรงสนทนากันอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ พระมารดาผู้เป็นราชบุตรไม่ทรงฉลองพระบาท เสด็จไปปรากฏที่ช่องภูเขา พระเวสสันดรและพระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นพระมารดาผู้มีความรักในพระโอรสกำลังเสด็จมาจึงทรงต้อนรับถวายอภิเษก ฝ่ายพระนางมัทรีทรงชบพระเศียรเกล้าถวายอภิเษกแทบพระยุคลบาทของพระสัสสุ(แม่ผัว)กราบทูลว่าข้าแต่สมเด็จพะอัยยิกา หม่อมฉันมัทรี

^{๖๑} อ่างแล้ว.

สะใภ้ของพระองค์ขอถวายบังคมพระยุคลบาท ส่วนบุตรน้อยทั้งหลายเสด็จมาแต่ที่ไกลโดยสวัสดิภาพ ทอดพระเนตรเห็น

พระนางมัทรี ก็ทรงคร่ำครวญวิ่งเข้าไปหาอุปัชฌาย์เหมือนลูกโคอ่อนคอยชะเง้อหาแม่เป็นแน่ ฝ่ายพระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นบุตรน้อยทั้งหลายผู้เสด็จมาแต่ที่ไกลโดยสวัสดิภาพทั้งสิ้นระริวไปทั่วพระวรกายเหมือนแม่दनน้ำนมก็หลั่งไหล เมื่อพระญาติทั้งหลายมาพร้อมกันแล้วขณะนั้น ก็ได้เกิดเสียงดังอีกทีก็กึกก้องภูเขาทั้งหลายก็มีเสียงดังลั่นแผ่นดินสะเทือนหวั่นไหว[๒๓๙๗] ฝนตกลงยังทอธารให้หลั่งไหลไปขณะที่พระเจ้าเวสสันดรได้สมาคมกับพระญาติทั้งหลาย ในกาลที่กษัตริย์ทั้งหลายคือ พระราชา พระเทวี พระโอรสพระสุณิสา และพระนัดดาทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันแล้ว ก็ได้เกิดอัศจรรย์น่าขนพองสยองเกล้า ประชาชนราษฎร์ทั้งปวงมาพร้อมใจกันประนมมือถวายบังคมพระมหากษัตริย์ร้องไห้วอนพระเวสสันดรและพระนางมัทรีในป่าอันน่าสะพรึงกลัวว่า ขอพระองค์ทรงเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งข้าพระองค์ทั้งหลายขอพระองค์ทั้ง ๒ ทรงพระกรุณาเสวยราชสมบัติเป็นพระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งข้าพระองค์ทั้งหลายเถิดกัณฑ์ฉกษัตริย์ จบ^{๖๒} ๓๖ พระคาถา

(๑๓) กัณฑ์ที่ ๑๓ นครกัณฑ์

พระเวสสันดรตรัสว่า พระบิดา ชาวชนบท และชาวนิคมนได้พร้อมใจกันเนรเทศหม่อมฉันผู้ครองราชสมบัติโดยธรรมจากแคว้น (พระเจ้าสุทนต์ตรัสว่า) ลูกรัก จจริงทีเดียว การที่พ่อให้เนรเทศซึ่งลูกผู้ไม่มีความผิดออกไปจากแคว้นตามคำของชาวกรุงสี่พันนั้นชื่อว่าพ่อได้ทำกรรมชั่วร้ายและชื่อว่าพ่อได้ทำกรรมที่ทำลายความเจริญแล้ว ขึ้นชื่อว่าบุตรควรช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ของมารดาบิดาและพี่น้องที่เกิดขึ้นเพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ด้วยชีวิตของตน (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า) ลำดับนั้น พระเจ้าเวสสันดรได้ทรงชำระล้างธุลีและสิ่งโสโครกครั้นทรงชำระล้างธุลีและสิ่งโสโครกแล้วได้ทรงเพศเป็นพระราชา^{๖๓}

พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ทรงสนานพระเศียรแล้วทรงพัสดราภรณ์อันสะอาด ทรงประดับด้วยอาภรณ์ทุกอย่างสอดพระแสงขรรค์ที่ทำให้ราชปัจจามิตรเดือดร้อนเกรงขามเสด็จขึ้นทรงพญาปัจจนาค ครั้นนั้น เหล่าทหาร ๖๐,๐๐๐ นายผู้สง่างามต่างก็ชื่นชมยินดี แวดล้อมพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นจอมทัพ ลำดับนั้น เหล่าพระสนมกำนัลในของพระเจ้ากรุงสี่พิมาประชุมพร้อมกัน ทูลเชิญพระนางมัทรีให้ทรงสนานแล้วถวายพระพรว่า ขอพระเวสสันดรจงทรงอภิบาลรักษาพระเจ้าแม่พ่อชาติและแม่กัณหาชيناทั้ง ๒ พระองค์หนึ่ง ขอพระเจ้ากรุงสุทนต์มหาราชจงทรงอภิรักษ์พระแม่เจ้าเทอญ พระเวสสันดรบรมกษัตริย์และพระนางมัทรีกลับมาดำรงในสิริราชสมบัติตามเดิมแล้วทรงระลึกถึงความลำบากของตนในกาลก่อนจึงรับสั่งให้นางกลอนนันทิเกร์ไปตีประกาศที่คุ้มครองเขาวงกตอันน่ารื่นรมย์

พระนางมัทรีผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะได้ปัจจัย ๑ นี้แล้วทรงระลึกถึงความลำบากของตนในกาลก่อนครั้นได้พบพระโอรสทั้งหลายก็มีพระทัยปลาบปลื้มโสมนัส ก็พระนางมัทรีผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะได้ปัจจัยนี้แล้วทรงระลึกถึงความลำบากของตนในกาลก่อนมีพระทัยชื่นชมยินดีปรีดาพร้อม กับพระโอรสทั้งหลาย ลูกรักทั้ง ๒ เมื่อก่อนแม่ได้บำเพ็ญวัตรนั้นนอนเหนือแผ่นดินเป็นนิตยน์นี้เป็นวัตรของแม่ เพราะแม่รักเจ้าทั้งหลาย วัตรของแม่สำเร็จในวันนี้ เพราะได้พบพวกเจ้าลูกรักทั้ง ๒

^{๖๒} อ่างแล้ว.

^{๖๓} อ่างแล้ว.

ขอความโสมนัสที่เกิดจากแม่ก็ดีจากพระบิดาก็ดี จงคุ้มครองลูกอนึ่ง ขอพระเจ้ากรุงสยามหาราช
จงทรงอภิรักษ์ความโสมนัสนั้น บุญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งที่แม่และพระบิดาของลูกทำแล้วมีอยู่ด้วย
บุญกุศลทั้งหมดนั้น ขอลูกจงเป็นผู้ไม่แก้ม้วย พระนางมัทรีทรงดงามด้วยพระภูษาอย่างใด
พระนางมุสดีสัสสุเทวีก็ทรงจัดพระภูษาอย่างนั้นคือ พระภูษากัปปาสิกพัสตร์ โกไสยพัสตร์ โขมพัสตร์
และโกทุมพรพัสตร์ ส่งไปประทานแก่พระนางมัทรีราชสุณิสา พระนางมัทรีทรงดงามด้วย
เครื่องประดับอย่างใดพระนางมุสดีสัสสุเทวีก็ทรงจัดเครื่องประดับอย่างนั้น คือ

พระอำมรงค์สุพรรณรัตน์ สร้อยพระคอนพรัตน์ส่งไปประทานแก่ พระนางมัทรีราชสุณิสา
พระนางมัทรีทรงดงามด้วยเครื่องประดับอย่างใดพระนางมุสดีสัสสุเทวีก็ทรงจัดเครื่องประดับอย่าง
นั้นคือ พระวลัยสำหรับประดับข้อพระบาทพระคุณพลสำหรับพระกรรม สายรัดพระองค์ผิงแก้วมณี
เพชรส่งไปประทานแก่พระนางมัทรีราชสุณิสา พระนางมัทรีทรงดงามด้วยเครื่องประดับอย่างใด
พระนางมุสดีสัสสุเทวีก็ทรงจัดเครื่องประดับอย่างนั้นคือ ดอกไม้กรองเครื่องประดับพระเมาลี
เครื่องประดับพระนลาตและเครื่องประดับผิงแก้วมณีสีต่าง ๆ กันส่งไปประทานแก่พระนางมัทรี
ราชสุณิสา พระนางมัทรีทรงดงามด้วยเครื่องประดับอย่างใดพระนางมุสดีสัสสุเทวีก็
ทรงจัดเครื่องประดับอย่างนั้นคือ เครื่องประดับพระถัน เครื่องประดับพระอังสาสะอึ่งเพชร
และ ฉลองพระบาทส่งไปประทานแก่พระนางมัทรีราชสุณิสา พระนางมัทรีราชบุตรทรงตรวจ
ดูเครื่องประดับที่ร้อยด้วยด้ายและไม่ร้อยด้วยด้ายพระนางมัทรีราชบุตรทรงตรวจดูและประดับตกแต่ง
แล้วทรงดงามดั่งนางเทพกัญญาในพระอุทยานนั้นวัน^{๖๔}

พระนางมัทรีราชบุตรทรงสนานพระเศียรทรงพัสดราภรณ์อันสะอาด ประดับด้วยเครื่อง
อลังการทุกอย่างทรงดงามดั่งนางเทพอัปสรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระนางมัทรีราชบุตรทรงมีริม
พระโอษฐ์งามทรงดงามดั่งต้นกล้วยสีทองที่เกิดในสวนจิตรลดาถูกลมพัดไปมาพระนางมัทรีราชบุตร
มีพระโอษฐ์แดงดุจผลไทรและผลตำลึงสุกงอมดั่งกินนรีมีขนปีกงามวิจิตร บินร่อนอยู่ในอากาศ
เหล่าพนักงานตกแต่งตรุณหัตถ์อันเป็นช่างพระที่นั่งตัวประเสริฐ อดทนต่อหอกชดและลูกศรมีงาเรียว
งามดุจงอนรล มีกำลังกล้าหาญเสร็จแล้วให้นำมาประเทียบเกยคอยต้อนรับพระนางมัทรีนั้น

พระนางมัทรีนั้นเสด็จขึ้นประทับบนหลังตรุณหัตถ์อันเป็นช่างพระที่นั่งตัวประเสริฐ อดทน
ต่อหอกชดและลูกศรมีงาเรียวงามดุจงอนรล มีกำลังกล้าหาญ ฝูงเนื้อประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้ง
ปวงที่เขาวงกตนี้ฝูงเนื้อประมาณเท่านั้นไม่เบียดเบียนกันและกันด้วยเดชของพระเวสสันดร ฝูงนก
ประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวงที่เขาวงกตนี้ฝูงนกประมาณเท่านั้นไม่เบียดเบียนกันและกันด้วยเดช
ของพระเวสสันดร ฝูงเนื้อประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวงที่เขาวงกตนี้ฝูงเนื้อประมาณเท่านั้นมา
ประชุมในที่เดียวกันในเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสืพิจจะเสด็จกลับ ฝูงนก
ประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวงที่เขาวงกตนี้ฝูงนกประมาณเท่านั้นมาประชุมในที่เดียวกันในเมื่อ
พระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสืพิจ^{๖๕}

จะเสด็จกลับ ฝูงเนื้อประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวงที่เขาวงกตนี้ฝูงเนื้อประมาณ
เท่านั้นมิได้ส่งเสียงร้องไพเราะเหมือนในกาลก่อนในเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญ
แก่ชาวกรุงสืพิจจะเสด็จกลับ ฝูงนกประมาณเท่าใดที่มีอยู่ในป่าทั้งปวงที่เขาวงกตนี้ฝูงนกประมาณ

^{๖๔} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/ ๒๒/๕๕๔-๕๖๐.

^{๖๕} อ่างแล้ว.

เท่านั้นมิได้ส่งเสียงร้องไห้อะเหมือนในกาลก่อนในเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีจะเสด็จกลับ ราชมรรควิถีที่จะเสด็จพระราชดำเนินนั้นประชากรช่วยกันประดับตกแต่งงามตระการตาลาดด้วยดอกไม้ ตั้งแต่กรุงเชตุจรจนถึงที่ประทับของพระเวสสันดร ลำดับนั้นเหล่าทหาร ๖๐,๐๐๐ นายผู้แต่งเครื่องพร้อมสรรพ งามสง่าน่าดูต่างพากันติดตามแวดล้อมอยู่โดยรอบ

เมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีเสด็จกลับ พวกพระสนมกำนัลในทั้งหมด พระกุมาร แพศย์ และพวกพราหมณ์ต่างพากันติดตามพระเวสสันดรแวดล้อมอยู่โดยรอบในเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีเสด็จกลับ กองพลช้าง กองพลม้า กองพลรถ และกองพลราบต่างพากันตามเสด็จแวดล้อมโดยรอบในเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีเสด็จกลับ ชาวชนบทและชาวนิคมมาประชุมพร้อมกันแล้วต่างพร้อมใจกันมาประชุมแวดล้อมอยู่โดยรอบในเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีเสด็จกลับ เหล่าทหารกล้าต่างก็สวมหมวก สวมเกราะถือดาบ ถือโล่หั้นเดินนำหน้าในเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีเสด็จกลับ กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์นั้นเสด็จเข้าสู่พระนครที่รื่นรมย์ซึ่งมีป้อมปราการและประตูเป็นอันมากประกอบด้วยข้าวน้ำอุดมและการฟ้อนรำและขับร้องทั้ง ๒ ประการ

ชาวชนบทและชาวนิคมต่างชื่นชมโสมนัสยินดีพร้อมใจกันมาประชุม ในเมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีเสด็จถึงพระนครโดยลำดับแล้ว เมื่อพระเวสสันดรผู้ทรงพระราชทานทรัพย์เสด็จมาถึงแล้วชาวชนบทและชาวนิคมต่างก็โบกผ้าสะบัดไปมาพระองค์รับสั่งให้นำกลองนันทิเกร์ไปตีประกาศในพระนครและรับสั่งให้ประกาศปลดปล่อยสัตว์ทั้งปวงจากเครื่องพันธนาการ ขณะที่พระเวสสันดรผู้ทรงผดุงรัฐให้เจริญแก่ชาวกรุงสี่พีเสด็จเข้า

พระนครท้าวสักกเทวราชก็ทรงบันดาลให้ฝนทองตกลงมา ต่อมา พระเจ้าเวสสันดรผู้เป็นกษัตริย์ ผู้มีปัญญาทรงบำเพ็ญทานแล้ว หลังจากสวรรคตแล้วพระองค์ก็เสด็จเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์ด้วยประการฉะนี้ กัณฑ์นครกัณฑ์ จบ ^{๖๖} ๔๘ พระคาถา

๒.๒ มหาเวสสันดรที่ปรากฏในหนังสือ

อนึ่ง พระราชวิจิตรปฏิภาณ (เจ้าคุณพิพิธ) และ ปุ้ย แสงฉาย อนงคาราม ได้กล่าวถึงเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรโพธิสัตว์ไว้ในหนังสือพระเจ้าสิบชาติไว้ทั้งหมด ๑๓ กัณฑ์ โดยสังเขป ดังนี้

(๑) กัณฑ์ทศพร

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ได้พบธรรมอันวิเศษแล้วพระพุทธองค์ได้เสด็จโปรดปัญจวัคคีย์ ผู้ที่เคยปรนนิบัติพระองค์อยู่ในช่วงแรกของการบรรพชาได้ทรงเทศนาพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรโปรดปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้ง ๕ ต่อจากนั้นพระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ที่ ^{๖๗}

พระเวฬุมาวิหาร กรุงราชคฤห์จนสิ้นฤดูฝนแล้ว พระกาฬุทายีเถระได้เป็นผู้นำในการเสด็จพระพุทธองค์พร้อมพระอรหันต์อีกสองหมื่นรูปไปตามระยะทางไกลถึง ๖๐ โยชน์ ใช้เวลา

^{๖๖} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/ ๒๒/๕๕๔-๕๖๐.

^{๖๗} ปุ้ย แสงฉาย อนงคาราม, พระเจ้าสิบชาติ, หน้า ๔๓๕-๕๖๐.

เดินทาง ๖๐ วัน ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ในวันเพ็ญเดือน ๖ และประทับพำนักอยู่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำ ความทราบถึงพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา พระบรมวงศ์ศากยราช ทุกพระองค์ต่างมีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง พวกกันตริสสั่งให้ตกแต่งนิโครธมหาวิหาร ต่างแต่งพระองค์ถือเครื่องสักการะบูชาเตรียม ถวายการต้อนรับ เมื่อพระองค์เสด็จประทับพระที่นั่งเรือนานที่พระพุทธบิดามีรับสั่งให้ไปรับ ณ ฝั่งแม่น้ำเข้ามายังนิโครธาราม เมื่อไปถึงได้เสด็จขึ้นไปประทับบนพระที่นั่ง พระบรมญาติเมื่อได้เห็นพระพุทธองค์ผู้มีรูปงามบริสุทธิ มีพระชนมายุรุ่นเดียวกับบุตรธิดา เห็นว่าไม่สมควรกราบไหว้ จึงชวนกันนั่งอยู่เบื้องหลัง คงมีเฉพาะพระราชมารหม่มๆทั้งนั้นที่ถวายความเคารพ

พระพุทธองค์เห็นดังนั้น จึงทรงแสดงบารมีอภิหารเข้าสู่ฌาน แล้วลอยพระองค์ขึ้นอยู่เหนือบรมญาติพร้อมเปล่งพระฉัพพรรณรังสีรุ่งเรืองสว่างรอบพระองค์ เป็นที่อัศจรรย์ พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา ทรงเห็นดังนั้นจึงยกพระกรขึ้นนมัสการ และตรัสสรรเสริญ พระพุทธองค์ว่า ในครั้งที่พระพุทธองค์ยังทรงพระเยาว์ที่เลี้ยงนางนมได้เชิญเสด็จพระพุทธองค์เข้าไปนมัสการภูิลดาบส ได้แสดงอภิหารลอยพระองค์ขึ้นเหนือเศียรเกล้าชฎิลดาบส ครั้นนั้นพระพุทธบิดาได้ยกพระประณตไปแล้วครั้งหนึ่ง ครั้งที่สองเมื่อพี่เลี้ยงเชิญเสด็จพระพุทธองค์ไปใน

พิธีอุปสมบทจรตพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ ท้องสนามหลวง โดยให้ประทับอยู่ใต้ร่มไม้หว่า ในครั้งนั้น เมื่อตะวันตกาย เงามิไม่ได้บ่ายไปตามตะวัน แต่เงาไม่กลับทำหน้าที่ประดุจกลดกัน พระองค์ไว้มิให้ถูกตะวัน

พระพุทธบิดาได้ยกพระประณตเป็นคำบสอง และครั้งนี้เป็นคำบสามทำให้พระบรมญาติ ศากยราชทุกพระองค์พร้อมกันถวายนมัสการ และเมื่อพระพุทธองค์เลื่อนลอยพระองค์ทรงประทับบนพระที่นั่ง ก็บังเกิดฝนโบกขรพรรษตกลงสู่พื้นดิน น้ำฝนสีแดงใสบริสุทธิ์ไหลตามทาง หากมนุษย์ผู้ใดไม่ต้องการน้ำฝนสีแดงถูกกายก็จะเป็นไปตามปรารถนา ความมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ พระบรมญาติต่างตรัสว่าเป็นด้วยอนุภาพของพระบรมศาสดา แล้วนมัสการลากลับพระราชวัง

ฝ่ายอรหันต์ทั้งสองหมื่นรูป ต่างสนทนากันในความมหัศจรรย์ที่เกิดขึ้นพระพุทธองค์ จึงตรัสว่า ฝนสวรรค์โบกขรพรรษนี้ได้เคยมีแต่กาลก่อน แล้วจึงทรงตรัสเทศนาอดีตนิทาน ตามภิกษุ ทูลอาราธนาว่า (โดยตรัสเป็นพระคาถา กลอนตัน ๑,๐๐๐ คาถา จบในวันเดียว)

ในอดีตล่วงมาแล้ว ยังมีบรมกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเจ้าสิริราช เกลิงถวัลยราช สมบัติในกรุงสิพีราช พระองค์มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่งชื่อว่า สญชัยราชกุมารซึ่งเมื่อเจริญวัยขึ้น สมเด็จพระราชบิดามอบสิริราชสมบัติครอบครองเมืองสิพีราช แล้วอภิเษกกับพระมยุสสีราชธิดา แห่งจุทามัทราช

โดยประวัตินางมยุสสีแต่ปางหลัง นับถอยหลังไปเก้าสิบเอ็ดกัลป์ กาลครั้งนั้น นางเป็นธิดาของกษัตริย์เมืองพันธุมดี กษัตริย์ผู้ครองเมืองขึ้นของเมืองพันธุมดีพระองค์หนึ่ง ได้ส่งดอกไม้ทอง และจันทนสารแก่นจันทร์แดงมาถวายพระเจ้าพันธุมราช พระเจ้าพันธุมราชได้พระราชทานจันทนสาร (แก่นจันทร์) แก่พระมยุสสี พระธิดาผู้พี่ และให้ดอกไม้ทองแก่พระธิดาผู้น้อง พระธิดาผู้พี่ได้บดแก่นจันทร์เป็นเครื่องลูบไล้ใส่ในผอบทอง ส่วนพระธิดาผู้น้องนำดอกไม้ทองไปให้นายช่างประดิษฐ์กรองเครื่องประดับพระอุระทั้งสองพากันไปเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านามว่าวิปัสสิณเขมมฤคทายวัน โดยพระธิดาผู้พี่ได้ตั้งปณิธานอธิฐานว่า ผลการถวายสักการบูชาด้วยผงบจรณ์แก่นจันทร์นี้ ขอให้นางเป็นพุทธมาดาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล ส่วนพระธิดาผู้น้องเมื่อได้ถวาย

ดอกไม้ทรงเครื่องประดับพระอุระบูชาสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว ได้ตั้งปณิธานความปรารถนาว่า
 ขอลายลักษณ์แห่งบุบผาชาติได้ปรากฏบนอุระของนางในกาลข้างหน้าและขอให้บรรลุความสิ้นกิเลส
 ธิตาผู้พี่ได้เกิดเป็นพระสุธัมมา พระธิดาพระเจ้ากสิราช และเมื่อสิ้นชีพแล้วได้ไปบังเกิด
 ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

พระนางมุสตีเป็นอัครมเหสีของสมเด็จพระจอมรินทรา และเมื่อจะต้องลงมาเกิดในมนุษย์โลก
 พระอินทร์โปรดให้นางมุสตีเลือกขอพรได้สิบประการ ซึ่งพระนางมุสตีได้ทูลขอพร ๑๐ ประการ ดังนี้

- ๑) ขอให้ได้ไปเกิดในปราสาทแห่งพระเจ้าสิริราช
- ๒) ขอให้เนตรทั้งสองมีสีดำ ดังตาของเนื้อทรายที่มีอายุ ๑ ปี
- ๓) ขอให้ขนคิ้วเขียวดงาม ดังสร้อยคอนกยูง
- ๔) ขอให้ได้ชื่อมุสตี
- ๕) ขอให้มิพระโอรสทรงพระเกียรติยิ่งกว่ากษัตริย์ในสากล
- ๖) ขอให้ทรงมีพระครรรค์ อย่าให้ครรรค์ปรากฏนูน เช่นสตรีทั่วไป
- ๗) เมื่อทรงครรรค์ขออย่าให้ปทุมกันทั้งสองปรากฏเป็นสีดำอย่าได้คล้อยเคลื่อนลดลง
- ๘) ขอให้เส้นเกศาสีดำกลับ ประดุจสีปีกแมลงค่อมทอง
- ๙) ขอให้ผิวละเอียดเป็นนวลละอองดังทองคำธรรมชาติ
- ๑๐) ขอให้อำนาจได้ปลดปล่อยนักโทษประหาร

(๒) กัณท์หิมพานต์

พระนางมุสตีทรงจุติจากสวรรค์ลงมาเป็นพระราชธิดาของพระเจ้านันทราช ครั้นทรงเจริญ
 พระชนมายุครบ ๑๖ พรรษา ได้อภิเษกเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสยชัยแห่งเมืองสีพี
 ครั้นกาลเวลาผ่านไปโดยลำดับ พระนางทรงตั้งครรรค์ พระนางได้เสด็จประพาสพระนครและได้
 ประสูติพระราชโอรสที่ตรอกพ่อค้า พระประยูรญาติจึงถวายพระนามว่า “เวสสันดร” พอพระกุมาร
 ประสูติก็ทูลขอทรัพย์จากพระมารดาเพื่อบริจาคทาน และในวันเดียวกันนั้นได้มีนางข้างตระกูล
 ฉันทันต์เชือกหนึ่งนำลูกข้างเผือกมาไว้ในโรงช้างต้น ส่วนตนเองกลับไปสู่ป่าดังเดิม ลูกข้างนั้นเป็น
 ข้างเผือกขาวบริสุทธิ์ดั่งมณีด้วยมงคลลักษณะอันเลิศยิ่งขับขับไปในที่แห่งแล้งก็จะบังเกิดฝนตกชุ่มฉ่ำ
 ข้าวปลาบริบูรณ์ประชาชนให้ชื่อว่า “ปัจฉินาเคนทร์”

ครั้นพระเวสสันดรทรงมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระราชบิดาทรงมอบราชสมบัติ
 พร้อมกับให้อภิเษกกับพระนางมัทรี ราชธิดาของกษัตริย์มัทราชเป็นพระมเหสี เมื่อพระเวสสันดรได้
 ครองกรุงสีพี ทรงให้สร้างศาลาบริจาคทานแก่ยากคนไข้ใจทุกทั่วหน้า ต่อมาพระนางมัทรี
 ได้ประสูติกาลเป็นพระราชโอรส เมื่อประสูติทรงใช้ตาข่ายมารองรับ ทรงพระนามว่า “ชาลี” และมี
 พระราชธิดาอีกพระองค์หนึ่ง พระนามว่า “กัณหา”

กล่าวถึงเมืองกลิงคราษฎร์เกิดข้าวยากหมากแพงฝนไม่ตกตามฤดูกาล ประชาชนอดอยาก
 เป็นอันมาก พระเจ้ากลิงคราษฎร์จึงส่งพราหมณ์ ๘ คน ไปทูลขอช้างปัจฉินาเคนทร์ พระเวสสันดรก็
 มอบให้ตามความประสงค์ ส่วนประชาชนชาวสีพีไม่ยินยอม เพราะช้างปัจฉินาเคนทร์เป็นช้างมงคล
 ของบ้านเมือง จึงพากันขับไล่พระเจ้ากรุงสยชัยจึงตกลงเนรเทศให้ออกจากเมืองไปอยู่เขาวงกต
 แต่ก่อนจะออกจากเมืองไป พระเวสสันดรขอบริจาคทาน คือ สัตตสตกมหาทาน (คือทานหมวดละ
 ๗๐๐) แล้วพระเวสสันดร พระมัทรี ชาลี กัณหา ก็เสด็จออกจากเมืองมุ่งหน้าสู่เขาวงกต

(๓) กัณฑ์ทานกัณฑ์

พระนางมุสดี ผู้เป็นพระราชมารดา เมื่อทราบข่าวพระเวสสันดรถูกพระราชสามีเนรเทศออกจากเมือง พระนางทรงกรรแสงเสียใจประจวบดวงหทัยแตกสลายนึกรน้อยใจและชุ่นเคืองชาวเมืองที่สร้างความวุ่นวาย พระนางรีบร้อนแต่งพระองค์ไปยังตำหนักพระเวสสันดร เพียงได้ยินเสียงระโอรสนางก็ร้องไห้ และเมื่อทอดพระเนตรเห็นพระนางมัทรีศรีสะเกไ้เศร้าโศกร้องไห้ก็ยิ่งอาลัย สวมกอด

พระนางมัทรีด้วยพระหัตถ์ซ้าย ถูบหลังพระโอรสด้วยพระหัตถ์ขวา พรางรำพึงถึงผลที่พระลูกรักต้องได้รับทั้งที่มีเจตนาดี ต้องการช่วยเหลือจากผู้ยากไร้ ปกครองบ้านเมืองด้วยความรู้ความเชี่ยวชาญ บ้านเมืองมั่งคั่ง ประชาชนมีความสุขทุกหนทุกแห่งหน ก็ด้วยบุญบารมีของพระลูกรัก ไม่ควรที่ประชาชนจะกราบทูลพระบิดาให้ขับไล่ พระนางพลอบแล้วก็กลับไปเข้าเฝ้าพระเจ้าสุทนต์เพื่อขอร้องโทษ ด้วยถ้อยคำวาทาให้ทรงหวนคิด ได้แก่^{๖๘}

๑) พระโอรสเป็นกษัตริย์ที่รุ่งเรืองที่สุดและถึงแม้จะเนรเทศให้ออกจากเมืองไป ก็เชื่อว่าพญาช้างปัจจัยนาเคนทร์จะได้คืนกลับสู่เมือง

๒) การเนรเทศพระโอรส เปรียบเสมือนเสียกำแล้วซ้ำเสียกอบ

๓) ช้างต้นนั้นยังมีบุญบารมีสามารถจะหามาได้อีก แต่จะหาพระลูกรักดังดวงใจนั้นหายาก

๔) เสนาน้อยใหญ่ที่มีอยู่นั้น เมื่อมีบุญเขาก็จะวิ่งมาหาให้รับใช้ เมื่อเพลิงพล้ำเขาก็จะช่วยกันกระหน่ำซ้ำเติม

๕) ขอให้ฆ่าพระนาง (มุสดี) แล้วจึงค่อยเนรเทศพระเวสสันดร (โอรส) ในภายหลัง พระนางมุสดีจะพูดอย่างไร พระราชสามีก็มีใต้อภัยให้พระโอรส จึงลากลับไปยังตำหนักพระโอรสด้วยความเศร้าโศกเสียพระทัย พร่ำรำพันถึงความสุขสบายที่พระโอรสเคยมีได้รำพันถึงสภาพความยากลำบากที่พระโอรสจะต้องพบในป่าหิมพานต์รำพันไปทรงกรรแสงไป จนกระทั่งนางสนมกำนัลที่ได้ยินต่างก็ร้องไห้ตามไปด้วย

ครั้นรุ่งเช้า พระเวสสันดรเสด็จออกเพื่อจ่ายแจกทานแก่ประชาชน ยากจเข็ญใจอีกครั้งหนึ่งสัตตสดกมหาทาน คือเป็นการให้ ช้าง ม้า โคนม พร้อมเครื่องประดับราชรถ สารถิ และนางสนมอย่างละเจ็ดร้อย เมื่อเสร็จสิ้นการแจกมหาทานแล้วพระเวสสันดรมีดวงใจที่ผ่องแผ้วขึ้นบาน เสด็จตรงไปยังประสาทพระราชบิดา เพื่อถวายบังคมลา และกล่าวฝากให้ทรงช่วยดูแลพระราชมารดา

เมื่อได้ฟังพระโอรสกราบทูลดังนั้น พระเจ้าสุทนต์มีพระราชประสงค์ให้นางมัทรีไปประทับอยู่ในวัง จึงกล่าวกับพระนางมัทรีศรีสะเกไ้ถึงความยากลำบากความน่ากลัวของสัตว์ร้ายในป่า รวมทั้งบรรดาภูติผีในป่า และชักชวนให้พระนางมัทรีและโอรสธิดาเปลี่ยนใจไม่ตามเสด็จพระเวสสันดร ซึ่งนางมัทรีได้กราบทูลพระบิดาให้ทราบในความคิดของนาง ดังนี้

๑) เมื่อสามีตกทุกข์ได้ยากและไม่ตามไปปรนนิบัติรับใช้ จะทำให้เป็นที่ติฉินนินทาของชาวบ้านชาวเมือง

^{๖๘} ปุ๋ย แสงฉาย อนุคาราม, พระเจ้าสิบชาติ. หน้า ๔๓๕-๕๖๐.

๒) หากไม่ไปด้วยกับสามี จะเสมือนตกพุ่มม่าย ยากที่จะวางตัว ไม่ว่าจะอยู่อย่างขมุกขมัวอมแมม หรืออยู่อย่างแต่งตัวมีจริตก็ตาม ก็จะต้องถูกถ้อยคำค่อนข้างแคะ นังนอนก็ไม่หลับสนิท ด้วยหวนหาอาลัยในรสรัก

๓) พระเวสสันดรเป็นสามีที่ดี ไม่เคยว่านางให้อภัยศ มีความโอบอ้อมอารีในไม่สามารถทิ้งพระสามีให้อยู่กลางป่าโดยไม่มีนางได้

๔) ขอบารมีพระเจ้าสุทนต์ เป็นกลดป้องกันภัยในป่า และขอจงประสาทพระพรให้ด้วยไม่ว่าพระเจ้าสุทนต์จะกล่าวถ้อยคำ เชิงน้อยยกน้อยใจอย่างไรก็ตาม พระนางมัทรีก็ยังยืนยงในความตั้งใจที่จะพาพระโอรสและพระธิดาติดตามไปอยู่ด้วยกับพระเวสสันดร

พระนางผู้สดีจึงทรงตรัสสอนพระเวสสันดรและพระนางมัทรี

๑) ให้ช่วยกันถนอมเลี้ยงชาติและกัณหา ผลัดกันนังนอนรักษาลูก อย่าละเลย

๒) ให้บำเพ็ญพรตตามวิสัยเพศบรรพชา

๓) ให้อุตสาหะปกป้องครองกัน ปราศจากโรคภัยเบียดเบียน และขอให้เป็นสุขสโมสร ครั้นได้เวลารุ่งเช้า พระเวสสันดรตรัสสั่งให้พนักงานเบิกแก้วแหวนเงินทองให้บรรทุกใส่ในราชรถแก้ว ทั้งสี่พระองค์ทรงขึ้นแล้วแต่งพระองค์ เสด็จลงจากพระตำหนักจันทร์ สวสนมกำนัลในต่างร้องให้ด้วยความอาลัย สีกษัตริย์ประทับราชรถทองออกประตู่วัง โปรยแก้วแหวนเงินทองให้เป็นทานแก่ยาคจที่ นั่งอยู่ตามถนนหลวงอยู่เนืองแน่น แล้วมาทรงได้ชักราชรถหันกลับไปเมืองสีพี พระเวสสันดรชี้ชวนให้พระนางมัทรีมองพระราชวัง พระตำหนักที่ประทับของพระราชบิดา พระราชมารดา และพระตำหนักพระองค์เอง สิ้นแล้ว พระองค์ก็ชักพิชัยรถแก้วหันกลับเดินทางต่อไป

ทันใดนั้น พราหมณ์ชราสี่คนได้ตามมาร้องขอม้า พระเวสสันดรได้พระราชทานม้าให้ตามประสงค์ เทพเจ้าทั้งสี่จึงเนรมิตกายเป็นละมั่งทองเข้ารองแอกแบกรถไว้ ต่อมาพราหมณ์เชื้อใจได้เข้ามาทูลขอรถ พระเวสสันดรก็มอบให้ เทพเจ้าละมั่งทองก็อันตรธานหายไป พระเวสสันดรจึงอุ้มโอรสชาติ พระมัทรีอุ้มธิดาแก้วกัณหา เสด็จพระราชดำเนินไปตามทางเขาวงกต

(๔) กัณฑ์วนประเวศน์

กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์ เมื่อจากเมือง คือพระเวสสันดรทรงอุ้มพระชาติ ส่วนพระนางมัทรีอุ้มพระราชธิดาแก้วกัณหา พากันเดินไปเดินไปตามทางเพื่อให้ถึงเขาวงกต ซึ่งพระองค์ไม่รู้จักจึงถามไถ่ผู้คนที่เดินสวนทาง และได้รับคำตอบว่าเขาวงกตนั้นอยู่ไกล ข้าเส้นทางยังเดินกันดารนัก ทั้งสี่พระองค์เดินทางตามป่าและด้วยบารมีของพระเวสสันดรบรรดาไม้ผลต่างน้อมกิ่งลงมาให้พระเวสสันดรได้ปัดป้อนพระลูกรักทั้งสองเป็นที่อัศจรรย์ พระองค์เดินทางรอนแรมมาได้ถึงสามสิบโยชน์ ในเวลาเดียวไม่ทันพลบค่ำ ด้วยฝูงเทพที่อาศัยอยู่ในป่าได้ช่วยกันย่นระยะทาง บรรลุถึงศาลานอกประตูเมืองเจตราชู และพักอาศัยอยู่ที่นั่น พระนางมัทรีนวดพื้นพระบาทของพระเวสสันดร แล้วประทับอยู่นอกศาลาด้วยหวังจะให้ชาวเมืองเจตราชูได้เห็นแล้วรู้ว่าพระเวสสันดรได้เสด็จมาประทับแรมที่นั่น^{๖๔}

ชาวเมืองเจตราชูเห็นพระนางมัทรีซึ่งมีลักษณะงดงาม ต้องเสด็จเดินทางมาด้วยพระบาท จึงพากันเข้ามาถาม พระนางมัทรีตรัสเล่าให้ทราบข้อความ เป็นที่อนาถนักผู้ชนจึงนำความไปกราบ

^{๖๔} อ้างแล้ว.

ทูลพระยาเจตราษฎ์ครองเมือง เมื่อพระเวสสันดรได้ตรัสเล่าสาเหตุของการที่ต้องจากเมืองสีพีมา และบอกเป้าหมายที่กำหนดจะไปให้ถึงเขาวงกตขอให้ช่วยชี้ทางให้ด้วย พระยาเจตราษฎ์พยายามอ่อนน้อมให้พระเวสสันดรกลับพระนครสีพีราช โดยจะไปขอพระเจ้าสุทนต์ให้พระราชทานอภัยโทษ อีกทั้งพระเวสสันดรไม่ทรงรับข้อเสนอ ที่อันเชิญพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเมืองเจตราษฎ์ ด้วยเหตุผลว่าพระองค์ จะเป็นชนวนให้ชาวเมืองทั้งสองเมืองเกิดความเคັนเคื่องและประทุษร้ายต่อกันพระเวสสันดรขอเพียงให้ชี้ทางไปเขาวงกตให้แก่พระองค์เท่านั้น ในคตินั้นพระยาเจตราษฎ์ได้จัดแจงตกแต่งศาลาให้เป็นที่พักพิงของกษัตริย์ทั้งสี่เป็นที่สุภาพสำราญ ครั้นรุ่งเช้า พระเจ้าเจตราษฎ์ได้ทูลเชิญทั้งสี่พระองค์เสด็จทรงน้ำชำระร่างกาย ถวายพระกระยาหารรสโอชาเป็นที่สำราญพระทัย แล้วเชิญเสด็จจาก

นครเจตราษฎ์ เดินทางต่อไปอีกห้าสิโยชน์ถึงแนวประตูป่าหิมพานต์ พระยาเจตราษฎ์ได้แนะนำให้พระเวสสันดรรู้จักทางไปยังเขาวงกต ที่ต้องผ่านขุนเขาใหญ่สูงเสมอเมฆ มองเห็นหุบเหวห้วย แสงขอศิลาคุระยับตัดกันดั่งประดับด้วยแก้ว พลุกพล่านสูงไสว มีทั้งรุกขชาติและสุคนธชาติ เป็นพืชนานักของกนิษฐ คนธรรพ์ และหมู่สัตว์ สกุนต กงส์ และนกยูง พระองค์จะได้ทรงผ่านสระโบกขรณี ที่มีน้ำใส สิบบริสุทธิ สะอาด และเดินทางเข้าสู่ป่าประหลาด ซึ่งควรสร้างพระอาศรมในสถานนั้น

ต่อจากนั้น พระยาเจตราษฎ์ได้เรียกพรานป่าเจตบุตรผู้รักษาประตูป่าหิมพานต์ให้เข้ามาทูลทักท้วงมิให้ผู้ใดเข้าออกในบริเวณป่า ถ้าเห็นความผิดปกติให้ฆ่าคนนั้นเสีย และสั่งเสียให้พรานเจตบุตรเป็นผู้นำทางกษัตริย์ทั้งสี่ผ่านเข้าไปในป่าหิมพานต์ ประมาณสิบห้าโยชน์ถึงขุนเขาคันธมาถน์หยุดพักบรรทมระงับร้อน และเดินทางต่อไปถึงแม่น้ำเกตุมาติ ลงสรงน้ำเป็นที่สำราญพระทัย พรานเจตบุตรถวายเนื้อกับน้ำผึ้งรสโอชาพระเวสสันดรพระราชทานปันทองปิกพระโมลีแก่พรานเจตบุตร

ท้าวสุชมบัติ (พระอินทร์) มีเทวบัญชาให้พระเวสสุกรรมมาเนรมิตพระอาศรมไว้ในวังระหว่างเขาวงกต แล้วบันดาลให้สัตว์ร้ายย้ายห่างออกไปสามโยชน์ คงเหลือเฉพาะแต่บรรดาสัตว์ที่ส่งเสียงเสนาะให้ร้องประสานเสียงถวายใกล้พระอาศรม แล้วบันดาลให้รอบอาศรมรื่นรมย์ไปด้วยดงดอกไม้หอมขจร เมื่อพระเวสสันดรเสร็จมาถึงทิพยอาศรม ทอดพระเนตรเห็นอักษรที่จารึกไว้ก็ทรงทราบทันทีว่าพระอินทร์สร้างถวายแล้ว พระเวสสันดรจึงอธิษฐานบวชเป็นดาบส พระนางมัทรีผนวชเป็นดาบสินีพระลูกน้อยก็ทรงบรรพชาด้วยเช่นกัน พระนางมัทรีขออาสาหน้าที่เก็บผลรุกขชาติมาปฏิบัติซึ่ง

พระเวสสันดรอนุญาต แต่ขอเงื่อนไขว่ายามเย็นอย่าค่ำแล้ว พระนางอย่าได้มาสู่อาศรม พระเวสสันดรจึงทรงเจริญจิตพรหมเมตตามาได้อย่างมีความสุขส่วนพระนางมัทรีปฏิบัติหน้าที่จัดหาน้ำใช้น้ำฉัน ไม้สัฟิน กวาดพระอาศรมในช่วงเช้า แล้วจึงเข้าป่าเก็บผลไม้ถวายเป็นอาหาร ก่อนจะส่งพระน้องแก้วกัณฑ์ให้เล่นอยู่ใกล้ที่ แล้วเวียนส่งพระพี่ชายให้ระวังดูแลน้อง ตกเย็นจึงกับมายังพระอาศรมให้พระลูกเสวยนม สรงน้ำ แล้วจึงเข้านอน สีกษัตริย์ดำรงชีพด้วยผลไม้ครองเพศบรรพชา ณ เขาวงกตกำหนดได้เจ็ดเดือน

(๕) กัณฑ์ชูชก

เมื่อพระเวสสันดรและพระนางมัทรี สองกษัตริย์ผู้ครองเมืองสีพีราช พร้อมโอรสชาติและพระธิดาแก้วกัณฑ์ ได้บำเพ็ญพรต ณ เขาวงกต นานนับได้เจ็ดเดือนกล่าวถึงพราหมณ์ผู้เฒ่ายาก เชิญใจใญ่ญาติผู้หนึ่ง อาศัยอยู่ ณ บ้านทุนวิธ ติดกับเมืองกลิงคราษฎ์บุรี เลี้ยงชีพด้วยการขอทาน และด้วยความกระหมัดกระหม่อมเก็บสะสมเงินไว้ที่ละน้อย รวมกันได้ถึงร้อยกษาปณ์ จะเก็บไว้กับตัวก็กลัว

โจรภัย จึงนำไปฝากไว้กับเพื่อนรักที่รักใคร่ชอบพอกันมานาน โดยสัญญาว่าจะตอบแทนการเฝ้าเก็บรักษาเงินนี้ให้ในภายหลัง และด้วยความโลภต้องการมีเงินมากขึ้นจึงได้รอนแรมขอลานต่อไป เป็นที่น่าประหลาดใจอย่างยิ่งที่เข้าไปที่ไหนก็ขอได้ ยิ่งเที่ยวก็ยิ่งได้ ยิ่งไปก็ยิ่งเพลิน เกินกว่ากำหนดวันกลับที่บอกไว้กับเพื่อนพราหมณ์เฒ่าสองคนผิวเมื่อยผู้รับฝากทองไว้^{๗๐}

พราหมณ์เฒ่าสองคนผิวเมื่อยผู้รับฝากเงินของชูชก เห็นว่าพราหมณ์เฒ่าชูชกหายไปหลายปี มิได้กลับมาอาจล้มหายตายจากไปแล้ว และด้วยความเห็นแก่ได้ จึงนำทองมาใช้จ่ายเลี้ยงชีพจนหมด ครั้นเมื่อเฒ่าชราชูชกกลับมาปรากฏตัวเพื่อขอรับทองคำคืน พราหมณ์เฒ่าสองคนผิวเมื่อยจึงขม่อ้นผ่นทะยอยใช้คืน เฒ่าชูชกไม่ยอม จึงได้มอบนางอมิตตดาผู้เป็นลูกสาวให้เป็นสิทธิ์ขาดแก่ชูชก โดยไม่มีข้อแม้หรือเงื่อนไขว่าพราหมณ์เฒ่าชูชกจะนำไปเลี้ยงในฐานะใด ความไม่ดีของพ่อแม่ในครั้งนี้ทำให้ลูกต้องพลอยรับทุกข์ตกเป็นเมียของเฒ่าชูชก

ส่วนอมิตตดา นางผู้มีความกตัญญูต่อพ่อแม่ คิดเพียงว่าตนเป็นทาส คิดแต่ว่าเป็นการแก้ทุกข์ให้กับพ่อแม่ ไม่คิดว่าเป็นสาวได้ตัวแก่ จึงเฝ้าปรนนิบัติเฒ่าชูชกให้มีความสุขอยู่ทุกคืนวัน ผลที่เกิดขึ้นก็คือบรรดาพราหมณ์หนุ่มทั้งหลายในหมู่บ้านต่างพากันโกรธซึ่งภรรยาตนไม่ได้ปฏิบัติ หน้าที่ภรรยาเยี่ยงนางอมิตตดา ต่างพากันดาทุบตีภรรยาเป็นโกลาหล ฝ่ายภรรยาต่างก็สอพลอสื่อความต่อกันทุกคร้วเรือน ครั้นได้ความแล้วก็นัดหมายกันมาดักรอตัวทอนางอมิตตดาที่ท่าดักน้ำ อันเป็นสถานที่ที่นางอมิตตดาจะต้องมาดักน้ำทุกวัน

นางอมิตตดาเมื่อถูกตำราว่ากระทบบกระเทียบ เยาะเย้ย ถากถาง ให้เจ็บใจ และถูกทุบตีให้เจ็บกาย นางหิวหม้อเปล่ากระเดียดร้องให้กลับบ้านด้วยความอับอาย ที่ซ้ำร้ายคือประกาศกับพราหมณ์เฒ่าว่าจะไม่ทำอะไรทั้งสิ้น ครั้นพราหมณ์เฒ่าสามิสัญญาว่าจะทำหน้าที่แทนทุกประการ

นางอมิตตดาไม่ยอมไม่ยอมด้วยความผิดประเพณีที่เคยปฏิบัติ เพียงขอให้พราหมณ์เฒ่าเร่งหาข้าทาสบริวารให้มารับใช้ ในช่วงนี้เองเทพยดาผู้เป็นทูลกระหม่อมจึงบันดาลดลใจให้นางอมิตตดาให้รู้แจ้งเหตุ การที่พระเวสสันดรจะทรงเพิ่มพูนทานบารมีที่ยอดยากยิ่งคือปุตตทาน นางอมิตตดาเล่าเรื่องการบริจาคทานของพระเวสสันดรให้พราหมณ์เฒ่าชูชกฟังโดยละเอียด พร้อมทั้งชูปังคป์ ไอ้โลมปฏิโลมชูชกให้เดินทางไปขอพระราชทานพระชาลีและพระแก้วกัณหามาเป็นทาสรับใช้

เมื่อเฒ่าชูชกยอมตกปากรับคำแล้ว จึงทำหน้าที่ของ อมิตตดาที่จะต้องเตรียมเสบียงอาหารเมื่อเดินทางไกล ส่วนเฒ่าชูชกก็ทำหน้าที่ซ่อมแซมเคหาที่ชำรุดไป ให้แข็งแรงเพื่อความปลอดภัยของอมิตตดาซึ่งจะต้องอยู่เพียงผู้เดียวเสร็จแล้วจึงส่งสอนางอมิตตดาให้ครองตนอยู่ในความสงบเสงี่ยม อยู่กับเฝ้าเฝ้ากับเรือน ไม่พูดจาล้อเล่นกับชายด้วยความประมาท สั่งแล้วตัดใจ ประดิษฐ์ประดับกายเป็นชีปะขาวดาบส ลงจากเรือนด้วยความเศร้าโศก หันหน้าหันหลังละล้าละลัง เหมือนรู้ว่าจะไม่ได้อีกกลับมา มุ่งหน้าเดินทางสู่เมืองสีพีราชู เวียนถามถึงที่พำนักของพระเวสสันดร ชาวเมืองรู้เชิงความเป็นคนซื่อของพราหมณ์เฒ่าชูชก จึงพากันไล่ติดตามผู้เฒ่าชูชก ฝายเทพยดาดลใจให้พราหมณ์เฒ่าชูชกวิ่งหนีเข้าสู่พงไพร ล่วงถึงแดนพรานไพรเจตบุตร สุนัขนายเจตบุตรวิ่งไล่เห่ากระโชก ชูชกวิ่งหนีป็นขึ้นไปอยู่บนคบไม้ พลงร้องให้รำพันมุ่นม่นที่จะไปพบพระเวสสันดรให้จงได้

^{๗๐} อ่างแล้ว.

พรานเจตบุตรได้ยืมคร่ำครวญอยู่ จึงร้องขู่ว่าจะฆ่าด้วยวาจาขู่ตะคอกให้หวาดกลัว แต่พราหมณ์เฒ่าชูชกกับใช้เล่ห์กล แจ้งพรานเจตบุตรให้ทราบว่าทุกวันนี้ชาวเมืองสีพีราษฎรคลายความอาฆาตแค้น รู้แล้วเวสสันดรไม่มีผิด จะให้คืนกลับเข้าเมือง ทั้งพระเจ้าสุทนต์พระราชบิดาก็คลายความโกรธให้อภัยโทษแล้ว พระราชมารดาผู้สืบทอดแต่ความเศร้าโศกเสียใจ จึงมีรับสั่งให้พราหมณ์เฒ่าชูชกเป็นทูต ถูกราชสาสน์มายังพระเวสสันดร เพื่อเชิญเสด็จสละราชย์ให้ลาพระต และหาพรานเจตบุตรได้ช่วยชี้ทางไปยังอาศรมแล้ว จะนำความไปกราบบังคมทูลเพื่อพระราชทานรางวัลต่อไปพรานเจตบุตรได้ฟังก็เชื่อว่า

ชูชกเป็นทูตช่วยพรางพราหมณ์ชูชกให้ลงจากคาคบไม้พราหมณ์เฒ่าร่างร้ายได้หยิบกลักพริกกลักงาขึ้นอ้างว่าเป็นกลักใส่สาสน์ตรา พรานเจตบุตรคิดว่าจริง ยกขึ้นทูนหัวแล้วปูผ้ากราบพร้อมกับเล่าเส้นทางที่จะหาพระเวสสันดรให้พราหมณ์เฒ่าฟังโดยละเอียดรุ่งเช้าจึงชี้ทางให้ชูชกเดินทางไปยังเขาวงกต

(๖) กณฑ์จุลพน

พรานเจตบุตรผู้ที่ได้รับคำสั่งจากพระเจ้าเจตราช ให้ทำหน้าที่ยามตรวจตระเวนประตูป่า ไม่รู้เล่ห์กลลวงของพราหมณ์เฒ่าชูชก และไม่มีความเคลือบแคลงสงสัย ได้จัดอาหารเนื้ออย่างพร้อมน้ำผึ้งให้เป็นเสบียง พร้อมชี้ทางไปยังอาศรมที่พักของพระเวสสันดรและพรรณนาความงดงามของภูเขาหิมพานต์และสถานที่ที่จะเดินทางลัดเลี้ยวผ่านไปได้แก่ธรรมชาติที่งดงามด้วยพรรณพฤกษต่างๆ ผลไม้ที่บริโภคนได้ ไม้ดอกงามตระการตา ความงดงามของสระโบกขรณี ที่เต็มไปด้วยสัตว์น้ำและนกนานาชนิด พราหมณ์เฒ่าชูชกมีความดีใจ และบอกกล่าวที่จะแบ่งปันข้าวตูก้อนกวนด้วยน้ำผึ้งหวานพิเศษฝีมือของนางอมิตตดาให้แก่พรานเจตบุตร แต่พรานเจตบุตรมิได้รับ ทั้งนี้ได้ชี้ให้พราหมณ์เฒ่าเดินทางไปพบพระอัจจุตฤาษีซึ่งมีสัญลักษณ์คือฟันขาว สงสัยอย่างไรก็ให้ถามทางกับพระฤาษีนั้น ชูชกจึงเดินทางไปตามที่พรานเจตบุตรบอก

(๗) กณฑ์มหาพน

พราหมณ์เฒ่าชูชกได้เดินทางผ่านสถานที่สำคัญตามที่พรานเจตบุตรแจ้งไว้ และได้พบอัจจุตฤาษี ยอดโยคีผู้ก่อกองไฟกระทำพิธีบูชาโยถุง จึงไต่ถามทุกข์สุขเภทภัย ซึ่งได้รับคำเชิญให้หยุดพักชำระเท้าให้สะอาด กินผลไม้ ฉันทน้ำให้เป็นที่ยสบายใจเสียก่อน เมื่อพราหมณ์เฒ่าถามถึงหนทางไปสู่อาศรมพระเวสสันดร พระอัจจุตฤาษีคาดคะเนว่า พราหมณ์เฒ่าจะมาขอพระราชทานพระนางมัทรีหรือพระลูกธิดาหรือพระแก้วกัณหา จึงกล่าวบริภาษพ้อว่าพระเวสสันดรเธอมาสร้างแสงบุญเพิ่มบารมีถึงในป่า จะเห็นหน้ากันก็แต่เพียงสี่พระองค์ เหตุใดจึงต้องติดตามมาขอบริจาคทานจากพระองค์อีก พราหมณ์เฒ่าโกหกว่าตนรู้จักพระเวสสันดรมาก่อน ตนเพียงต้องการมาพบเยียมเยียน เพื่อเป็นสวัสดิมงคลเท่านั้น และขอให้พระอัจจุตฤาษีชี้ทางไปยังอาศรมให้

พระอัจจุตฤาษีได้ฟังคำก็เชื่อถือน และขอให้พราหมณ์เฒ่าหยุดพักผ่อนก่อน ให้รับประทานผลไม้ป่า ต่อรุ่งเช้าจึงนำพราหมณ์มาชี้ทาง บรรยายด้วยโวหารให้เห็นภาพของขุนเขาลำเนาไพรและสระมัจฉาทินสฤ ที่เล่นสงสนานของฝูงกษิณร เต็มไปด้วยบัวหลากหลายชนิด มีพรรณไม้มารอบสระที่

งดงามยิ่งนัก ทั้งนี้ยังได้บรรยายถึง สัตว์ในหิมพานต์ที่มีอยู่มากมายได้แก่ ราชสีห์ , บัณเฑาะฐุมฤคินทร์ เสือ, ช้าง, ทราย, กวาง, ละมั่ง, ระมาด, ชะมด, หมี, หมู, กระต่าย, กระเจิง, จามรี ฯลฯ อีกทั้งสักขีตรีย์ทรงพรตเป็นดาบสราชธานี พราหมณ์เฝ้ารับคำพระอัญญาฤๅษี แล้วร้องสาธุการสรรเสริญ แล้วดุ่มเดินไปตามทางด้วยความหวังเปี่ยมหัวใจ^{๗๑}

(๘) กัณฑ์กุมาร

พราหมณ์ชราชุกเดินทางมาใกล้อาศรมสถาน ที่เจริญพรตามพรหมวิหารของสักขีตรีย์ตามคำบอกเล่าของอัญญาฤๅษี มองเห็นช่อฟ้าอยู่ลิบๆพราหมณ์เฝ้ารำพึงนึกว่าเวลานี้เป็นเวลาเย็นพระนางมัทรีคงกลับจากการเก็บผลไม้ในป่า พราหมณ์เฝ้านึกถึงคำโบราณว่า^{๗๒}

“ข้าข้าได้พร้าสองเล่มงาม ค่วนได้ด้วยสามผลามักพลิกแพลง”

“ธรรมดาว่าสตรีนี้เป็นเกาะแก่งกิดกระแสนุศล มีมัจฉริยะมีตนคือตัวมาร ยามเมื่อสามีจะทำทานมักทำลาย ด้วยแยบคายเข้าค่อนตึง เข้าหักท้วงให้ทอดทิ้งเสียศรัทธาผล”

หากจะรีบร้อนเข้าไปขอ พระนางมัทรีจะไม่ยอมยกปิยบุตรให้ทาน ซึ่งจะทำให้เสียการทั้งสองฝ่าย คือ

๑) พระเวสสันดร ผู้ทรงสร้างทานบารมี จะเสียผลแห่งศรัทธา

๒) พราหมณ์ชราชุกผู้ยากจนก็จะคว้าน้ำเหลว

ดังนั้น จะคอยถึงเช้าวันรุ่งขึ้นให้พระนางมัทรีได้เวลาออกไปเก็บผลไม้เสียก่อนแล้วจึงค่อยเข้าไปทูลขอพระชาติและพระแก้วกัณหา

ฝ่ายพระนางมัทรีมีนางร้ายบอกเหตุในขณะบรรทม และฝันว่ามีชายร่างกำยำดูร้ายพังประตูเข้ามาตัดแขนขาดกระเด็นทั้งซ้ายและขวาพระเนตรทั้งสอง และพระหทัยถูกควักออกจากร่างเมื่อสีกพระองค์ตื่นขึ้น พระนางรีบไปยังอาศรมพระเวสสันดรเพื่อขอให้ทนายฝัน พระเวสสันดรแจ้งโดย

ญาณว่าพระลูกแก้วทั้งสองจะถูกพรากไปไกล และหากทนายตามความจริงไฉนและพระนางมัทรีจะยินยอม พระเวสสันดรจึงบอกแต่เพียงความฝันนั้นเกิดจากธาตุวิปริต

รุ่งเช้า พระนางมัทรีเฝ้าแต่ความพระโอรสพระธิดาไม่ให้ไปเล่นไกลพระราชบิดาฝากพระเวสสันดรให้เรียกหาลูกทั้งสองให้อยู่ใกล้ๆแล้วพระนางเสด็จออกไปเก็บผลไม้ในป่า เพื่อนำกลับมาเป็นอาหารของกษัตริย์ทั้งสามพระองค์^{๗๓}

ครั้นอรุณรุ่ง พราหมณ์เฝ้าเดินมุ่งหน้ามายังทิพยอาศรม มองเห็นพระเวสสันดรเสด็จออกนั่งหน้าอาศรม พระโพธิสัตว์มองเห็นพราหมณ์ชรา จึงเรียกพระชาติให้ไปเชิญพราหมณ์มาเข้าเฝ้าด้วยใจยินดีที่จะได้บริจาคมหาทาน ฝ่ายพราหมณ์เฝ้าชุกเมื่อเข้าไปเฝ้า ก็เริ่มต้นด้วยการกล่าวสัมโมทนียกถา ชักเอาแม่น้ำทั้งห้าเข้ามาหว่านล้อมด้วยคำยอ แล้วจึงย้อนกลับมาขอบริจาคมหาทานขอรับพระราชทานพระชาติและพระกัณหาไปเป็นทาสี พระเวสสันดรเอ่ยปากยกให้ แต่ขอให้พระนางมัทรีกลับมาได้พบลูกก่อน พราหมณ์เฝ้าชุกได้แย้งด้วยวาจา ขอต่อร้องจึงมีอยู่ว่า ให้พราหมณ์เฝ้าชุกเข้าไปเมืองสีพีราชู เข้าเฝ้าพระเจ้าสุยชัยพร้อมสองกุมาร เพื่อขอรับพระราชทานเงินทอง

^{๗๑} อ่างแล้ว.

^{๗๒} อ่างแล้ว.

^{๗๓} พระราชนิพนธ์ปฏิญาณ (เจ้าคุณพิพิธ), มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๙๕-๑๐๓.

เครื่องใช้ไม้สอยและเครื่องบริโภคน้ำ แต่พราหมณ์เฒ่าไม่ยินยอมจะขอพาสองกุมารไปให้นางอมิตตดา
ในทันที

สองกุมารได้ยื่นถ้อยคำสนทนาระหว่างบิดากับพราหมณ์เฒ่า จึงพากันถอยหลังหนีลงไปใน
สระบัว ใช้ใบบัวบังศีรษะไม่ให้เห็น พระเวสสันดรรู้แท้ในพระทัยว่าลูกทั้งสองคนหลบหนี ณ ที่ใดที่หนึ่ง
ครั้งสังเกตเห็นรอยเท้าถอยหลังลงสระก็ทราบว่สองกุมารแอบอยู่ในสระนั้น จึงสร้างความเข้าใจใน
ทานบารมี ได้ตรัสเปรียบชาติกัณหาเหมือนสำเภาทอง พระองค์เป็นผู้บังคับสำเภา จะชนสัตว์โลกให้
ข้ามมหาสมุทรคือโอชะ ๔ ไปสู่ฝั่งมหาอมตนิพพาน^{๗๔} เมื่อลูกรักทั้งสองขึ้นมาจากสระแล้ว จึงมอบให้
พราหมณ์เฒ่า โดยตรัสบอกชาติกัณหาว่าถ้ต้องการพ้นจากความเป็นทาส

- ชาลี ต้องไถ่ตนเองด้วยทองพันตำลึง
- กัณหา ต้องไถ่ตนเองด้วยสิ่งละร้อย

คือ โคอุสุภราช, ทาสชาย, ทาสหญิง, รถ, ช้าง, ม้า ทองคำร้อยตำลึงพราหมณ์เฒ่าซุก
มัดพระชาลีและพระแก้วกัณหา เขี่ยนตี ลากจูงไปเป็นที่นาเวทนา พระเวสสันดรชมโทษและความ
เศร้าโศกด้วยพระอุเบกขา ส่วนพระชาลีและพระแก้วกัณหา สวดอ้อนวอนขอเทพยดาทั้งหลายได้ช่วย
บอกข่าวให้พระมารดาทราบว่าพราหมณ์เฒ่าพาลูกรักทั้งสองออกพ้นประตูป่าไปแล้ว

(๙) กัณฑ์มัทรี

พระเวสสันดรยกสองพระลูกรักให้กับพราหมณ์เฒ่า เป็นเหตุให้พระลูกเจ้ากำพร้า
ถูกพรากจากพระมารดาตั้งแต่อายุยังน้อย ถูกเขี่ยนตี ข่มขู่ให้เดินทางไกลแสนลำบาก เทพยดาทุก
สถานพินาศต่างเศร้าสลด พากันปรารภว่าหากพระนางมัทรีกลับมาทันเวลามีทันพลบ เมื่อทราบว่า
พราหมณ์เฒ่าเป็นผู้พาไป นางก็จะอาลัยและติดตามไปไม่เห็นแก่ชีวิต จอมเทพยดาจึงบัญชาให้เทพ
อันดับ ทั้งสามพระองค์ แปลงเป็นพญาราชสีห์ พระยาเสือโคล่ง และพระยาเสือเหลือง ไปนอน
ขวางทางไม่ให้

พระนางมัทรีกลับพระอาศรม ฝ่ายพระนางมัทรีเป็นทุกข์ถึงพระโอรสพระธิดา เก็บผลไม้
ไม่ได้ตามปกติ ครั้นรีบกลับ สามสัตว์ก็มานอนสกัดหน้า ไม่สามารถเดินหลบไปได้ พระนางได้กล่าว
อ้อนวอนขอความเมตตาจากสัตว์ทั้งสามให้หลีกทาง

ส่วนเทพยดาทั้งสามองค์เมื่อได้ยินเสียงพระนางมัทรีอ้อนวอนขอทางด้วยน้ำตานอง
พระพักตร์ เทพยดาจึงพากันหลีกทางให้ พระนางเดินพลางร้องไห้พลางเดินอย่างรีบเร่งมาจนถึง
บริเวณหน้าอาศรม ก็ไม่พบลูกรักทั้งสอง พระนางนึกถึงวันเก่าๆที่ผ่านมา พระชาลีและพระกัณหาต่าง
พากันวิ่งมารับพระมารดา พากันเลือกผลไม้ มีแต่เสียงหัวเราะรื่นเริง พระนางเรียกหาจนทั่วก็ไม่พบ
จึงไปทูลถามพระราชาสามิถีสถามอย่างไรก็ไม่ได้รับคำตอบ พระนางได้แต่คร่ำครวญด้วยความโศก
สลด

พระเวสสันดรใช้อุบายกล่าวบริภาษพระนางมัทรีด้วยถ้อยคำแสดงความหึงหวง
หวาดระแวงว่า พระนางอดอารมณ์แห่งกามมิได้คงจะมีความปรารถนาในรสรัก จึงอาจจะลักลอบ
เล่นชู้กับฤาษี นักสิทธิ์ วิทยากร เพื่อหักโศกของพระนางให้เสื่อมสิ้น พระนางได้ยินคำบริภาษก็เจ็บใจ
กราบทูลให้ทราบถึงสาเหตุที่เกิดขึ้นทั้งหมด และตรัสโต้ตอบ ด้วยความน้อยใจในสิ่งที่กระทำไปด้วย

^{๗๔} อ่างแล้ว,

ความจงรักภักดี แต่พระเวสสันดรกลับมองเห็นเป็นอย่างอื่น ซึ่งท้าวเธอก็มิได้ปราศรัยตอบแต่ประการใด

พระนางมัทรีถวายบังคมลาออกจากพระอาศรม เทียวเสาะหาพระลูกรักทั้งสองทุกหนทุกแห่งก็ไม่พบ พระนางมองไปที่ใดก็เห็นภาพของพระลูกรักทั้งสองเคยวิ่งเล่น ห้อยโหนโยนชิงช้า วิ่งไล่ปัดดา แม้ที่สระโบกขรณีที่เคยเล่น น้ำเคยเปี่ยมขอบก็ไม่ได้เห็น พระนางเสด็จตามมา ร้องเรียก ตั้งแต่ยามเย็นจนรุ่งเช้าก็มิได้พบ พระนางได้แต่คร่ำครวญจนสลบ ณ หน้าอาศรมเบื้องหน้าพระเวสสันดร

พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพระนางมัทรีแน่นิ่งสลบไป คิดว่านางตายแต่เมื่อพิจารณาโดยถ่วงถ่วงแล้ว เห็นว่าพระนางเพียงสลบไปเพราะความอ่อนเพลียและอาลัยในพระลูกรักทั้งสอง จึงยกพระเศียรพระนางขึ้นวางบนตัก แล้ววกเอาวารีมาสงลงที่อุระพระมัทรีหวังให้ฟื้นคนชีวิ

พระนางมัทรีเมื่อฟื้นคืนสติ จึงเลื่อนองค์ลงจากตักพระราชสามี ถ้ามถึงพระโอรสพระธิดา พระเวสสันดรตอบได้ยกให้เป็นทานแก่พราหมณ์เฒ่าไปแล้วตั้งแต่เมื่อวาน ซึ่งหากเราทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ เราทั้งคู่จะได้พบพระลูกรักทั้งสอง อนึ่ง ถ้าแม้ไม่มีบุคคลใดปรารภนาถาเนื้อหนึ่งมั่งสาโลหิต ดวงหทัยและนัยเนตรของพระองค์ พระองค์ก็ไมย่อท้อที่จะให้ทาน ขอให้พระนางมัทรีมีศรัทธาร่วมอนุโมทนา ด้วย

พระนางมัทรีเอ๋ยถวายอนุโมทนาที่พระราชสามีทรงกระทำ บำเพ็ญซึ่งบุญบุตรทานบารมีเป็นผลให้พระนางเธอขึ้นบานบริสุทธ์ เทพยดาทุกชั้นฟ้าต่างแซ่ซ้อง โปรยปรายทิพยบุปผาลงมาทำสักการบูชาแก่พระนางมัทรีผู้ทรงกระทำอนุโมทนาทาน

(๑๐) กัณฑ์สกกบรพ

พระเวสสันดรพระนางมัทรี สองกษัตริย์ต่างมีความยินดีที่ได้กระทำปิยบุตรทาน มีความปลื้มใจมากยิ่งขึ้น ฝ่ายระอินทร์ (ท้าวสหัสสนัย) ทรงคิดคำนึงว่าเมื่อวานนี้พระเวสสันดรสละพระราชโอรสธิดาทั้งคู่แก่เฒ่าชุก ได้เกิดเหตุมหัศจรรย์บันดาลให้ฟ้าดินส่งเสียงกัมปนาท หากแม้ว่ามีชายหินผู้หนึ่งเสาะแสวงหาทางมาถึงอาศรม เข้าทูลขอพระนางมัทรีผู้ทรงศีล พระเวสสันดรก็จะกระทำกริยาบริจาค จะเสวยทุกขลำบากด้วยด้วยไร้ผู้ปฏิบัติ พระองค์จะหมั่นหมองครองทุกข์ ไม่สามารถไปถึงที่สุดแห่งพระบรมโพธิญาณได้ ควรที่พระองค์จะแปลงเพศเป็นพราหมณ์ชราเข้าไปทูลขอพระนางมัทรีแล้วทูลถวายพระนางไว้ให้ปฏิบัติพระเวสสันดร และจะขอคำปฏิญาณไม่ให้พระเวสสันดรสละนางให้แก่ผู้ใดได้อีก

ครั้นรุ่งเช้า พระอินทร์แปลงเพศเป็นพราหมณ์ชรา เข้ากราบกรานพระดาบสและดาสนี ทั้งสองกษัตริย์ ซึ่งประทับนั่งหน้ามูขอาศรม ถ้ามถึงความเป็นอยู่และทุกข์สุขทั้งสองพระองค์ตรัสตอบขอบใจและเชิญพราหมณ์ชราเข้าไปพักในอาศรม เชิญชวนให้ล้างเท้า อาบน้ำ ฉันทน้ำใสสะอาด แล้วบริโภคผลไม้ล้วนของป่า แล้วถ้ามถึงความประสงค์ที่มาพบพระอินทร์ในร่างพราหมณ์ชรา จึงทูลขอพระนางมัทรีไปปฏิบัติตนในฐานะเป็นคู่ครอง

พระเวสสันดรเมื่อได้ฟังพราหมณ์เฒ่าขอบริจาคกริยาเป็นทาน มีความเบิกบาน ตั้งสติดำรงต่อพระโพธิญาณ โดยไมย่อท้อ ไม่หวั่นไหว กุมพระกรพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์ ในขณะที่นั้นได้เกิดมหัศจรรย์พื้นดินสะเทือนเลื่อนลั่น อนุโมทนาในกริยาทานบารมีอันเป็นทานที่หาของพระโพธิสัตว์

พระนางมัทรีมิได้หวั่นไหวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น กลับมีพระพักตร์ผ่องใสบริสุทธ์และคิดว่า ถ้าหากพระเวสสันดรทรงประสาทพระนางให้พราหมณ์ชรา เพื่อแลกเอาพระโพธิญาณพระนางมัทรี

กราบทูลพระราชสาส์มด้วยความกตัญญูทูลเวท ว่าพระนางยินยอมในศรัทธาในกุศลเจตนาของพระเวสสันดร

พราหมณ์ชรารูปการได้คืนพระนางมัทรีไว้ปฏิบัติพระเวสสันดร พร้อมทั้งกราบทูลให้ทราบความจริง แล้วแปลงกายกลับเป็นพระสุโขทัย (พระอินทร์) เหวะทะยานขึ้นเหนือท้องฟ้ากลับไปยังยอดเขาพระสุเมรุ พระเวสสันดร ขอพรจากพระอินทร์ ๘ ประการ ดังนี้

- ๑) ขอให้พระบิดาระงับโทษ และยกไพร่พลมารับพระองค์กลับพระนคร
- ๒) เมื่อพระองค์กลับเข้าสู่เมืองสีพีราช ขอให้ปลดปล่อยนักโทษที่จองจำทั้งหมด
- ๓) ขอให้ทำนุบำรุงราษฎรที่มีความยากจนข้นแค้น ให้บริบูรณ์ด้วยอาหาร
- ๔) ขออย่าได้ลุแก่อำนาจมาตุคาม ให้มีความสันโดษ รักชื่นชมพระเทวีพระองค์เดียวทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

๕) ขอพระโอรสที่เกิดจากองค์มเหสี มีพระชนมายุยืน มียศศักดิ์ปราบปรามข้าศึกโดยธรรมสืบประการ (ทศพิธราชธรรม)

๖) เมื่อถึงเมืองสีพีราช ให้มีฝนแก้วทิพย์เจ็ดประการ ตกลงมาจากฟากฟ้า เป็นทานบารมี แจกยาก มีให้ขาดแคลน

๗) ขอให้แก้วแหวนเงินทองในท้องพระคลัง มีสำหรับบริจาคมามากมาย ไม่มีหมดเมื่อสิ้นพระชนม์ ขอให้ไปสถิตยังวิมานดุสิตสถาน จุตินสู่เมืองมนุษย์แล้วขอให้บรรลุนิพพานเป็นชาติสุดท้าย

(๑๑) กัณฑ์มหาราช

ชูชกเมื่อได้รับพระราชทานสองกุมารแล้ว พราหมณ์เฒ่าใจแกล้วพาสองกุมารเดินป่าเข้ามาได้ไกลหกสิบโยชน์ ในระหว่างทางเทพยดาได้ช่วยเหลือรักษาสองกุมารมิให้เจ็บไข้ได้ป่วย เมื่อถึงเวลาใกล้ค่ำพราหมณ์เฒ่าจะเร่งรีบเดินทางใช้ไม้เรียวตีสองกุมารเป็นที่น่าสงสาร เสียงร้องไห้โอดโอยสะอึกสะอื้น เจ้าป่าเจ้าเขาได้ฟังก็เสียวสันในพระทัย ไม่รู้ว่าจะช่วยได้อย่างไร พราหมณ์เฒ่าเกรงภัยจากสัตว์จึงพาสองกุมารแวะพักในพุ่มพฤกษา ผูกพระกรด้วยเชือกเป็นเงื่อนตายไว้กับโคนต้นไม้ ส่วนตนปีนขึ้นไปนอนคาคบไม้ สองกุมารกรรแสงสะอึกสะอื้นจนหลับไป เทพยดานางฟ้าแปลงร่างเป็นพระเวสสันดร และพระนางมัทรี สะกดจิต โอบอุ้มสองกุมารไว้กักบอ กเฝ้าทนายา เครื่องหอม ให้ทั้งนมและผลไม้ และกล่อมขับให้สองกุมารหลับนอนด้วยกลกลอน ให้ได้ยาวสนิท トラบจนรุ่งเช้า วางร่างสองกุมารไว้ตามเดิมด้วยเครื่องพันทนาการที่พราหมณ์เฒ่าพันทนาการไว้ ส่วนเทพยดาก็อันตรธานกลับสู่วิมาน

ครั้นถึงรุ่งเช้า พราหมณ์เฒ่าลงมาจากคบไม้ ชำระกาย กินผลไม้ที่เหลือไว้แต่หัวค่ำ พาสองกุมารเดินทางต่อไปจนถึงทางสองแพร่ง ทางหนึ่งจะไปเมืองกลิงคราษฎร์อีกทางหนึ่งจะไปกรุงพิไชยเชตุร เทพเจ้าเข้าสิงใจพราหมณ์ ดลใจให้พราหมณ์เฒ่าคุมเดินไปทางกรุงพิไชยเชตุร อันเป็นเมืองใหญ่

ฝ่ายพระเจ้าสุริยชัยกษัตริย์ครองเมืองพิไชยเชตุร นับแต่พระเวสสันดรถูกเนรเทศไม่สามารถบรรทมได้อย่างสนิท ต้องอาศัยนักสนมนางกำนัลปฏิบัติขับกล่อมทุกคืน คืบนั้นเมื่อประทับนอนบนแท่นบรรทมหลับสนิท แวดล้อมไปด้วยสาวสนมกำนัลนางพระองค์สุบินนิมิตว่า ท้าวเธอออกว่าราชการ ณ ท้องพระโรงใหญ่ ที่ประดับไปด้วยแก้วเงินทอง มีอำมาตย์ราชบุรุษหมอบถวายงานเรียงรายมหาดเล็กกราบทูลถวายรายงานข้อคดี ปราบกษายร่างกำยาล่าสัตว์ มือถือดอกบัวทองสองดอก ดอกหนึ่งตูม อีกดอกหนึ่งกำลังแย้มกลีบบาน ชายผู้นั้นเดินตรงมาถวายดอกบัวทองแก่พระเจ้าสุริยชัย

ท้าวเธอรับไว้แล้วนำมาทักดู กลิ่นหอมของดอกบัวทำให้พระองค์ตื่นจากบรรทม ครั้นรุ่งเช้าเวลาสิบนาฬิกา เสียงดนตรีประโคมเสนาะวังเวง พระเจ้าสุยจึงให้เรียกหาขุนโหรมาเฝ้าทำนายทักพระราชสุบิน พระเจ้าขุนโหรจารย์ผู้ชำนาญการปูลถ้อยคำพยากรณ์ว่าพระประยูรวงศ์ที่พลัดพรากจากไปนาน จะได้กลับมาสู่พระบรมโพธิสมภารเหมือนเดิมเข้าวันนั้นเมื่อพระเจ้าสุยออกสู่ท้องพระโรงพราหมณ์เฒ่าซุกได้นำสองกุมารผ่านเข้ามาหน้าพระที่นั่ง โดยไม่มีใครทันทักท้วงห้ามปราม

พระเจ้าสุยจำได้คล้ายคลึงคล้า จึงเรียกพราหมณ์เฒ่าเข้ามาสอบถามด้วยพระองค์เอง ได้ความว่าพราหมณ์เฒ่าได้รับพระราชทานสองกุมารจากพระเวสสันดร ทำให้มุขอำมาตย์พากันโกรธเคืองพระเวสสันดรที่ทำการผิดประเพณี

พระชาลีได้ฟัง จึงกราบทูลพระเจ้าปู่ถึงความไม่บังควรของมุขอำมาตย์ที่พากันกล่าวตำหนิพระเวสสันดร และอธิบายความว่าพระบิดาทกยากอยู่ในป่าจะหาสิ่งใดมาแจกทาน คงมีสองกุมารเท่านั้นที่เสียสละเพื่อสร้างปุตตทานบารมี ไม่บังควรที่จะมีใครมาแกล้งกล่าวสบประมาท และเมื่อพระเจ้าสุยถามพระชาลีถึงความห่างเหินของพระเจ้าหลาน จึงได้ทราบสถานะภาพการเป็นทาสที่สองกุมารมีอยู่ จึงมีรับสั่งให้เบิกพระราชทรัพย์มาไถ่พระหลานรักทั้งสองให้เป็นไท (พ้นจากทาสและเป็นอิสระ) ทั้งนี้ได้พระราชทานปรางค์ปราสาทเจ็ดชั้น เป็นรางวัลเพิ่มเติมแก่พราหมณ์เฒ่าอีกด้วยซุกเมื่อได้รับพระราชทานสินไถ่พระชาลีและพระแก้วกัณหาแล้ว ได้ขึ้นไปพักบนปราสาทเป็นที่สบายใจ

ฝ่ายพระเจ้าสุยมีรับสั่งให้พนักงานช่วยกันจัดพิธีสมโภชทำขวัญพระเจ้าหลานทั้งสององค์ แล้วได้ตรัสถามถึงความเป็นอยู่และทุกข์สุขของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ซึ่งพระชาลีได้กราบทูลให้พระเจ้าปู่ทรงทราบโดยละเอียดทุกถ้อยกระทั้งความเป็นที่นาเวหนายังนัก พระเจ้าสุยเมื่อคำนึงถึงเหตุการณ์ที่ทรงลงโทษเนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ตามคำกล่าวโทษของชาวเมืองสีพีแล้วพิจารณาเห็นว่าทรงกระทำไม่ถูกต้อง อีกทั้งชาวเมืองกลิงครรัฐได้นำช้างปัจจัยนาเคนทร์มาคืนให้ จึงขอให้พระชาลียกพลออกไปรับเสด็จพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับเข้าเมือง แต่พระชาลีท้วงติงด้วยเกรงว่าพระบิดาจะเคลือบแคลงว่าเป็นความเท็จ ควรที่เสด็จปู่จะต้องเสด็จเป็นผู้ออกไปรับพระเวสสันดร กลับเข้าเมืองเพื่ออภิเษกเป็นกษัตริย์ครองเมืองสีพีราชูสืบต่อไป^{๗๕} พระเจ้าสุยจึงเห็นด้วยกับพระชาลี ด้วยต้องตามระบอบประเพณีแต่เก่าก่อนและขอให้พระชาลีเป็นผู้นำเสด็จ พร้อมกันนี้มีรับสั่งให้มุขอำมาตย์ราชมนตรีตระเตรียมทัพและประกาศให้ประชาชนเตรียมการไปรับเสด็จด้วยกันในอีกเจ็ดวันข้างหน้า

ในช่วงของการเตรียมการไปรับเสด็จพระเวสสันดรกลับเข้าเมืองนั้น เกิดเหตุพราหมณ์เฒ่าบริโภคอาหารมากเกินไปจนขาดใจตาย พระเจ้าสุยมีรับสั่งให้จัดการเผาศพและให้ปาวร้องหาญาติพี่น้องของพราหมณ์เฒ่าเพื่อให้มารับมอทรัพย์สมบัติ แต่พราหมณ์เฒ่าไม่มีญาติ จึงได้รับทรัพย์สมบัติทั้งปวงกลับคืนเข้าท้องพระคลังหลวง^{๗๖}

ในวันที่เป็นคำรบเจ็ด การจัดเตรียมทัพไปรับเสด็จพระเวสสันดรก็พร้อมสรรพพระเจ้าสุย พระนางมยุรี พระชาลี และพระแก้วกัณหา พร้อมกันเสด็จเข้าป่าหิมพานต์ ประทับรอนแรมไปในป่าเป็นเวลาหลายวัน จนกระทั่งถึงอาศรมที่ประทับบำเพ็ญพรตของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี

^{๗๕} พระราชวินิจฉัยฎีกา (เจ้าคุณพิพิธ), มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๒๕-๑๒๙.

^{๗๖} อ้างแล้ว.

(๑๒) กัณฑ์กษัตริย์

พระชาลีแม่ทัพกระบวนหน้า นำเสด็จพระเจ้าสุยชัยมาถึงมูจลินท์โบกขรณี จึงมีรับสั่งให้หยุดทัพตั้งค่ายเตรียมรับเสด็จของพระเจ้าปู่ จัดค่ายล้อมรอบด้วยช้างม้าและพลทหารเป็นวงลดหลั่นกันเพื่อป้องกันภัยที่จะเกิดจากสัตว์ร้าย เสียงที่เกิดจากการตั้งค่ายดังสนั่นทั่วเขาวงกต พระเวสสันดรได้ยินเสียงดังกล่าว หวาดระแวงว่าอาจจะเป็นกองทัพ ยกมารบเชิงเมืองสีพีราชู ข้าพระเจ้าสุยชัยและพระนางผุสดีแล้ว จึงยกทัพมาเพื่อตามฆ่าพระองค์ด้วย จึงรีบพาพระนางมัทรีไปบนภูเขาช่อนพระองค์ และสังเกตการณ์ว่าเป็นกองทัพของผู้ใด พระองค์ตรัสกับพระนางมัทรีว่าเสียงสะท้อนเลื้อนลั่นของการเคลื่อนทัพและตั้งค่ายที่ประกอบด้วยรั้วพลจำนวนมากครั้งนี้ เห็นที่พวกเราทั้งสองคนจะถึงแก่ความพิณาศ

พระนางมัทรีกราบทูลพระเวสสันดร ภายหลังที่ได้สังเกตรั้วพลแล้วเห็นว่ากำลังพลช้วนครสีพี ขอพระองค์อย่าได้สงสัยในพระบารมี เพราะพระองค์ทรงพระคุณตั้งขุนเขาพระสุเมรุ ยากที่จะมีผู้ใดหรือใครมาทำให้เอนเอียงเกิดอันตรายได้ชะรอยจะเป็นทัพของพระบิดาออกมารับเสด็จ

พระองค์กลับคืนพระนคร เมื่อทราบเหตุเป็นที่แน่นอนแล้ว ทั้งสองพระองค์จึงเสด็จกลับคืนไปยังบรรณศาลาด้วยจิตที่เป็นสมาธิ

พระเจ้าสุยชัยตรัสกับพระนางผุสดีว่าหากเราทั้งสองเข้าไปยังบรรณศาลา ที่พักของพระโอรสพร้อมกัน จะเกิดความเศร้าโศกอย่างมากมายเป็นที่สุด ดังนั้นพระองค์จะเสด็จเข้าไปก่อน พระนางผุสดีเสด็จตามเข้าไปภายหลัง ส่วนสองกุมารชาลีกัณหาให้เข้าไปท้ายสุด ท้าวเธอให้กลับทัพเทียบพล

บ่ายหน้ากลับไปทาง พระนครสีพีราชูแล้วเสด็จราชดำเนินเข้าไปในพระอาศรม ตั้งพระทัยจะอภิเษกสองกษัตริย์ขึ้นครองราชอาณาจักร พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระลูกรักผู้ประพลดิพรหมจรรย์ มีพระอาการสงบสงี่ยมตามมารยาทเป็นอย่างยิ่ง สองกษัตริย์ก้มลงกราบแทบฝ่าพระบาท พระองค์ยกหัตถ์แตะบ่าสองกษัตริย์ แล้วสวมกอดพระนางมัทรีศรีสะไภ้ไว้แทบพระอุระต่างพระองค์ต่างร้องไห้ ต่างไต่ถามทุกข์สุขกันและกัน และเมื่อพระเวสสันดรทรงถามถึงข่าวคราวของพระชาลีและพระแก้วกัณหา ท้าวสุยชัยจึงเล่าเรื่องที่ได้อภิเษกพระหลานรักทั้งสองให้เป็นไท

เมื่อพระนางผุสดี พระชาลี พระแก้วกัณหา ต่างทยอยกันเข้ามาในอาศรมเป็นลำดับ กษัตริย์ทั้งหกต่างกรรแสงจนกระทั่งสลบไป บรรดากองเกียรติยศเสียใจสลดจนหมดสิ้น

ขณะนั้นจึงเกิดเหตุการณ์มหัศจรรย์ พื้นดินสะเทือนเลื่อนลั่น ขุนเขาหิมพานต์ทั้งเจ็ดยอดต่างโน้มยอดลงถวายพระบารมี พระอินทร์บันดาลให้เกิดฝนโบกขรพรรษตกลงในที่ชุมชนแห่งกษัตริย์ทั้งหก ค่อยบรรเทาทุกข์ได้สติฟื้นสลบ บุคคลทั้งหมดเหล่าพากันโน้มศีรษะกราบบังคมทูลขอภัยโทษที่กระทำผิดต่อพระเวสสันดรเชิญเสด็จลามนวย กลับคืนพระนคร เพื่อปกครองเมืองสีพีราชู ให้ที่ความสงบสุขสืบไป

(๑๓) กัณฑ์นครกัณฑ์

พระเวสสันดร เมื่อได้ฟังฝูงชนมาทูลวิงวอนอาราธนาให้ทรงลามนวย (สีก) เพื่อครองสิริราชสมบัติ จึงกราบทูลแด่พระเจ้าสุยชัยพระบิดาว่า เมื่อครั้งที่พระองค์ดำรงพระยศ เป็นกษัตริย์ปกครองประชาราษฎร์ด้วยทศพิธราชธรรม คือ ธรรมสิบประการนั้นเหตุใดพระบิดากับชาวเมืองสีพีราชู จึงมีความเห็นพ้องต้องกันหมดในการเนรเทศพระองค์ออกมาสู่ป่า

พระเจ้าสุยชัยฟังจึงตรัสตอบพระโอรสว่าพระองค์ทรงหลงเชื่อคำของชาวเมือง เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง เป็นการกระทำที่ทารุณโหดร้ายผิดปกติ เพราะธรรมดาลูกย่อมสละชีวิตเพื่อพระบิดาได้ ด้วยความกตัญญูทเวที่อันเป็นธรรมที่วิเศษ จึงละความโกรธเพื่อบำบัดทุกข์ของบิดามารดาและวงศ์ญาติ ฉะนั้นจึงขอให้พระเวสสันดรระงับเสียซึ่งความโกรธที่มีต่อพระองค์กับชาวเมืองสีพีราชู ขอให้ทรงลาเพศดาบส กลับไปครองสมบัติตามคำอาราธนาของพระองค์ด้วย

พระบรมโพธิ์สัตว์เวสสันดรก็มีพระหทัยที่จะกลับไปครองเมืองเพื่อช่วยราชการงานพระราชาบิดา ตามที่ได้ขอจากพระอินทร์ เมื่อพระเจ้าสุยชัยพระบิดาตรัสอาราธนาเป็นครั้งที่สอง พระองค์จึงทรงลาผนวช ทำให้ชาวเมืองต่างมีความชื่นชมยินดีอย่างยิ่ง^{๗๗}

พระเวสสันดรกับเข้าไปในอาศรม เปลื้องเครื่องแต่งดาบสออก แล้วทรงเครื่องสีขาวบริสุทธิ์ พระองค์รำพึงอาลัยในพระอาศรมที่พัก ที่ได้ใช้เป็นที่พักเสรมสร้างศิลปารามเป็นเวลาเก้าเดือนสิบห้าวัน พระองค์ได้บำเพ็ญทานที่ใหญ่ยิ่ง คือ การสละภรรยาและบุตรเป็นทาน พื้นแผ่นดินเลื่อนลั่นเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งนัก พระเวสสันดรทรงกระทำประทักษิณสิ้นวันที่สาม แล้วจึงกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เสด็จออกยังนอกอาศรม ด้วยพระหทัยที่ได้รับจากพระอินทร์ตามที่พระองค์ทรงขอไว้

ต่อจากนั้น หมู่บ้านอำมาตย์ราชมนตรียิ่งขึ้น ได้เสด็จดำเนินการตามพระราชพิธีพินักษเครื่องต้นเชิญพระเวสสันดรทรงสนานด้วยเครื่องหอม แต่งพระองค์ด้วยเครื่องทรงกษัตริย์งามวิจิตร เสด็จแล้วเสด็จประทับบนบัลลังก์ ประกอบด้วยเบญจพิราขกฤษณ์ท์ ได้รับการอภิเษกเป็นบรมกษัตริย์ครองราชย์แทนองค์สมเด็จพระบิดาพระเจ้าสุยชัยแล้ว เสด็จกลับพระนครพร้อม

พระนางมัทรี ที่ได้ทรงลาเพศดาบสไป พระบิดา พระมารดา พระชายาและพระแก้วกัณหาเป็นทัพใหญ่ขณะเสด็จกลับคืนยังพระนคร ฝ่ายพระเวสสันดรและพระนางมัทรีมีดำริให้จัดงานมหา مهرสพในวังระหว่างเขาวงกต ให้เป็นที่เบิกบานครบสามราตรี ฝ่ายพระนางมัทรีเมื่อพบพระโอรสพระธิดา มีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ได้ลอบประโลมสองกุมาร ตรัสให้เห็นถึงความทุกข์ของพระนางนับตั้งแต่วันที่สองกุมารถูกพราหมณ์พาตัวไป พระนางทรมานตนด้วยการเสวยวันละมื้อ นอนบนพื้นดิน ตั้งมั่นด้วยความสัตย์ที่จะขอให้พบพระกุมารทั้งสองให้จงได้ ครั้นนี้เมื่อได้พบแล้ว ขอให้ท่านทั้งสองทั้งมวลที่เกิดจากกุศลสัตย์ การบำเพ็ญศีล สมาธิ และการบำเพ็ญทานของนางแต่ปางก่อน และในช่วงของการบรรพชา จงได้คุ้มครองพระราชโอรสพระธิดาทั้งสอง อย่าได้มีทุกข์โศก ให้มีความสุขและมีพระชนพรระชาลัยยืนยาว ไปเสวยราชอยู่ ณ กรุงสีพีราชูต่อไป

ในครั้งนั้น พระนางมยุรี พระราชมารดา ได้จัดเครื่องทรงสำหรับ นางกษัตริย์มอบให้แก่พระนางมัทรี ล้วนเป็นภูษาที่งามวิจิตร ถักทอเป็นพิเศษจากสถานที่ต่าง ๆ กำหนดราคาได้แสนตำลึง พร้อมเครื่องประดับล้วนวิเศษ ทุกสิ่งล้วนเป็นเครื่องต้นอย่างดี พระนางมัทรีเมื่อแต่งองค์ทรงเครื่องเรียบร้อยแล้ว จึงเสด็จขึ้นประทับหลังช้าง แวดล้อมด้วยข้าราชการบริวารแน่นขนัด สองกษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงสีพีราชู พร้อมขบวนทัพอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าสุยชัย พระนางมยุรี พระชายาและพระแก้วกัณหา ไปตามทางที่พระเจ้าสุยชัยโปรดให้แผ้วถางให้ราบเรียบ สะอาดสะอ้านประดับด้วยราชวัตรฉัตรธงทั้งสองข้าง ระหว่างเสด็จพระราชดำเนิน ได้ไปรยปรายดอกหญ้าแพรก ข้าวสาร

^{๗๗} พระราชพิธีกรรม (เจ้าคุณพิพิธ), มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๓๙-๑๔๖.

เมล็ดพันธุ์ผักกาด ดอกไม้ และข้าวตอก ตามพระราชประเพณี ตลอดระยะทางหกลสิบโยชน์ตั้งแต่เขาวงกตถึงพระนคร^{๗๘}

ประมาณเวลานับแต่เวสสันดรทรงบรรพชาได้เจ็ดเดือน จึงได้พระราชทานสองกุมาร ชูชก ธิเบศร์พาสองกุมารไปตามทาง ลุถึงสี่พิราฐในสิบห้าวัน พระเจ้าสุทนต์และพระนางมยุรีเตรียมไพร่พล

ช้างมาพร้อมสรรพเป็นทัพใหญ่ เพื่อเสด็จไปยังเขาวงกตใช้เวลาเจ็ดวัน กว่าจะบรรลุถึงอาศรมที่ประทับบรรพชาเป็นเวลาหนึ่งเดือนกับยี่สิบสามวัน ชลบทพวยอยู่ในป่าอีกเจ็ดวัน จึงได้ยกทัพกลับกรุงสี่พิราฐ ใช้เวลาเดินทัพอยู่สองเดือนนับวันคืนทั้งสิ้นได้หนึ่งปีกับสิบห้าวัน^{๗๙}

หกกษัตริย์กลับถึงพระนครพร้อมอำมาตย์มนตรีและเหล่าทหาร มุ่งสู่พระราชวังที่ประทับท่ามกลางประชาชนที่พร้อมใจกันมารับเสด็จสองข้างทางถนนหลวงแน่นขนัดเมื่อถึงเขตพระราชวังแล้วมีรับสั่งให้ตีกลองป่าวประกาศแก่ประชาชน ให้ปล่อยสัตว์ที่กักขังอยู่ทั้งหมด ครั้นถึงเวลากลางคืนพระเวสสันดรคิดคำนึงถึงเหล่าจากทั้งหลายว่าเช้าวันรุ่งขึ้นจะพากันแตกตื่นมารับบริจาคทาน ด้วยทราบว่าพระองค์เสด็จกลับคืนมาถึงพระนครแล้ว และจะได้ทรัพย์จากที่ใดมาจ่ายแจกให้สมทบกับที่ตั้งพระทัยไว้ความทราบถึงพระอินทร์จึงบันดาลให้ฟ้าฝนตกที่ประกอบด้วยเงิน ทอง เพชร พลอย ครบเจ็ดประการ ตกลงมาทั่วพระนคร กองสะสมกันสูงประมาณเข้า แต่ในพระราชวังกองสูงท่วมเอวเป็นที่น่าอัศจรรย์ พระเวสสันดรประกาศให้ชาวเมืองพากันมาค้ำยขนไปเป็นสมบัติของตน เหลือจากนั้นจะให้คนเข้าพระราชวังเป็นสมบัติของพระคลังหลวง ประชาชนพากันชื่นชมยินดีในทานบารมีที่

พระเวสสันดรบำเพ็ญเป็นประเพณีตลอดมา^{๗๙} พระเวสสันดรมหาราชาได้ทรงบำเพ็ญทานบริจาคได้บริบูรณ์ตามอธยาศัยจนกระทั่งมีพระชมถึงร้อยยี่สิบพระพรรษาถึงแก่สวรรคต เสด็จขึ้นไปเสวยทิพย์สมบัติ ณ เมืองสวรรค์ชั้นดุสิต

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา เรื่องมหาเวสสันดรชาดกซึ่งแสดงด้วยพระคาถา (กลอนฉันสวด) หนึ่งพันพระคาถาจบลงแล้ว จึงมีพุทธดำรัสว่า ฝนโบกขรพรรษได้ตกลงมาครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อครั้งพระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ลำดับต่อจากนั้น

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้แสดงสังขธรรมทั้งสี่ (อริยสัจ) อันประกอบด้วย ทุกข์ สัจจ เป็นเบื้องต้น และมรรคสัจจเป็นที่สุดเมื่อจบพระพุทธเทศนาแล้ว สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประมวลอดีตชาดกให้แจ้งว่า

พราหมณ์ชูชก

กลับชาติมาเกิดเป็น พระเทวทัต พระอนุชาของพระนางยโสธรา

นางอมิตตดาพราหมณ์

กลับชาติมาเกิดเป็น นางจิญจมาณวิกา เป็นผู้นับถือคำสอนเดียรีถีย์

เจตบุตรพราหมณ์

กลับชาติมาเกิดเป็น พระฉนนะเถระ (ผู้ร่วมเกิดวันเดียวกับพระพุทธองค์)

พระอัจจุตดาบส

กลับชาติมาเกิดเป็น พระสารีบุตร (อัครสาวกเบื้องขวา)

^{๗๘} พระราชวินิจฉัยฎีกา (เจ้าคุณพิพิธ), มหาเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๓๙-๑๔๖.

^{๗๙} บัญชี แสงฉาย อนงคาราม, พระเจ้าสิบชาติ, หน้า ๔๓๕-๕๖๐.

พระเวสสุกรรม
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระโมคคัลลานะ (อัครสาวกเบื้องซ้าย)
 พระวชิรปาณีเทวราช (พระอินทร์)
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระอนุรุทธเถระ
 เทพดาที่เนรมิตกายเป็นพญาสัตว์ทั้งสาม
 และเป็นเวสสันดรดาบส และพระนางมัทรี ได้แก่
 พญาราชสีห์ กลับชาติมาเกิดเป็น พระอุบาลี
 พญาเสือโคร่ง กลับชาติมาเกิดเป็น พระสมพลี
 พญาเสือเหลือง กลับชาติมาเกิดเป็น พระจุลนาครมหาเถระ
 เทวดาผู้เนรมิตเป็นพระเวสสันดรดาบส
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระมหากัจจายะ
 เทพธิดาเนรมิตเป็นพระนางมัทรี
 กลับชาติมาเกิดเป็น นางวิสาขา
 พญาช้างปัจจัยนาเคนทร์
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระมหากัสสปะ
 มารดาพระยาปัจจัยนาเคนทร์
 กลับชาติมาเกิดเป็น นางกิสสาโคตรมี
 พระเจ้ามัททราช พระบิดาพระนางมัทรี
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระมหานามะศากยราช
 มหาอำมาตย์นายนักการ
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระอานนท์เถระ พุทธอุปัฏฐาก
 อำมาตย์ผู้จัดแจงการบริจาสดัตตสกลมหาทาน
 กลับชาติมาเกิดเป็น อนาถบิณฑิกะมหาเศรษฐี
 พระเจ้าสุทนต์
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระเจ้าสุทนต์มหาราช พระพุทธบิดา
 พระนางผุสดี
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระนางสิริมหามายา พระพุทธมารดา
 พระนางมัทรี
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระนางยโสธรา (พิมพา) มารดาพระราहुล
 พระกุมารชาลี
 กลับชาติมาเกิดเป็น พระราहुล
 พระนางกัณหา
 กลับชาติมาเกิดเป็น นางอุบลวรรณาเถรี
 สหชาติโยธาทั้งหกหมื่น
 กลับชาติมาเกิดเป็น พุทธเวไนยทั้งหลาย
 สมเด็จพระเวสสันดร

กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธรองค์ผู้ตรัสรู้พุทธานิเชกสัมโพธิญาณด้วยพระองค์

๒.๓ บทสรุปมหาเวสสันดรชาดก

มหาชาติ คือ ชาติที่ยิ่งใหญ่ซึ่งพระเวสสันดรได้เสด็จมาอุบัติขึ้นร่วมชาติวงศ์เหล่านี้ อันเป็นเครือข่ายของพระโพธิสัตว์ซึ่งเรียกว่า พระเจ้าสิบชาติพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีถึง ๑๐ ทัศ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ วิริยะ ขันติ สัจจอธิฐาน เมตตา ปัญญา และอุเบกขา บารมีเหล่านี้พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญอย่างเคร่งครัด ทั้งนี้พระองค์ตั้งปณิธานปรารถนาที่จะได้บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือการรู้แจ้งเห็นจริงซึ่งอริยธรรม ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

สำหรับพระเวสสันดรนับเป็นองค์อันดับที่ ๑๐ เป็นชาติสุดท้าย ก่อนการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า คนทั่วไปจึงเรียกว่า มหาชาติ หมายถึงชาติอันยิ่งใหญ่ ประกอบด้วยเรื่องราวความเป็นไปต่างๆ ภายในเรื่องมีถึง ๑๓ กัณฑ์ รวม ๑,๐๐๐ พระคาถาซึ่งชาวพุทธนิยมบำเพ็ญกุศลนับตั้งแต่กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา จนกรุงรัตนโกสินทร์เรียกว่า งานบุญพระเวสหรือ งานเทศน์มหาชาตินั่นเอง

ในอดีตกาล สมัยพระพุทธเจ้าวิปัสสี มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งครองนครพันธุมดี มีพระนามว่าพระเจ้าพันธุมราช พระองค์มีราชธิดา ๒ พระองค์ ต่อมากษัตริย์อีกนครหนึ่งส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระองค์ ๒ สิ่ง คือ

๑. พวงมาลาที่ทำด้วยทองคำล้วน

๒. ไม้แก่นจันทร์แดง

ของ ๒ สิ่งนี้มีราคาแพงมาก พระเจ้าพันธุมราชได้พระราชทานไม้แก่นจันทร์แดงแก่พระราชธิดาองค์ใหญ่และพวงมาลัยทองคำให้แก่พระราชธิดาองค์เล็ก ซึ่งพระราชธิดาทั้ง ๒ พระองค์ได้นำของทั้ง ๒ สิ่งไปถวายแด่ พระพุทธเจ้าวิปัสสี ทั้งนี้เพื่อหวังผลบุญบารมีในชาติต่อไป

พระราชธิดาองค์ใหญ่ทรงบดแก่นจันทร์แดงให้ละเอียดแล้วบรรจุลงพระอบทองคำนำไปถวายส่วนที่เหลือได้ไปยรอบบริเวณคันธกุฎี เพื่อให้มีกลิ่นหอมแก่คนทั่วไปที่ผ่านมา แล้วทรงอธิษฐานว่าแม้เกิดชาติใดขอให้ได้เกิดมาเป็นพระราชมารดาของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง จนกว่าจะบรรลุพระอรหันต์อันเป็นชาติสุดท้าย

ส่วนพระราชธิดาองค์เล็กเมื่อถวายพวงมาลาทองคำแล้ว ก็ทรงตั้งจิตอธิษฐานว่าถ้าเกิดชาติใดก็ขอให้พวงมาลาทองคำนี้ปรากฏมีประจำทรงของนาง จนกว่าจะบรรลุอรหันต์เช่นกัน

พระราชธิดาองค์ใหญ่ ต่อมาได้บังเกิดในสวรรค์มีพระสรีระกายหอมเหมือนแก่นจันทร์แดง และได้เป็นอัครมเหสีของท้าวสักกะเทวราชเสวยสุขสำราญอยู่บนสวรรค์ ครั้นเมื่อใกล้สิ้นสุดอายุขัยจะต้องมาเกิดในเมืองมนุษย์ ท้าวสักกะเทวราช (พระอินทร์) ก็ประทานพร ๑๐ ประการ ตามคำของพระนาง พรทั้ง ๑๐ ประการ ดังนี้

๑) ขอให้มิมีนัยน์ตาเป็นประกายเหมือนหนึ่งดวงตาของลูกเนื้อทราย

๒) ขอให้มิมีขนคิ้วดำเปรียบประดุจสร้อยคอนกยูง

๓) ขอให้มิชื่อว่า ผุสดี (ผุสดี หมายถึง ผู้มีสรีระสวยงาม)

๔) ขอให้มิไอรสผู้มีน้ำพระทัยรักการบริจาคทานยิ่งกว่าชีวิต

๕) เวลาที่พระนางตั้งครรภ์ขออย่าให้อุทรนูนเหมือนสตรีทั่วไป

๖) ขออย่าให้ประทุมถันทั้ง ๒ ข้างหย่อนยานยามที่มีพระไอรส

- ๓) ขออย่าให้มีพระเกศาหงอกแม้เพียงเส้นเดียวให้ดำขลับตลอดไป
- ๔) ขออย่าให้ร่างกายแปดเปื้อนละอองธุลีใดๆ มีผิวกายบริสุทธิ์สะอาด
- ๕) ขอให้มียานาจปลดปล่อยคนโทษถึงประหารให้พ้นโทษได้
- ๑๐) ขอให้เกิดในปราสาทเมืองมัทราซ

เมื่อพระนางรับพร ๑๐ ประการแล้วก็จุติจากสวรรค์มาบังเกิดยังโลกมนุษย์ ถือปฏิสนธิในครรภ์ของอัครมเหสีของพระเจ้ามัทราซ มีพระนามว่า มุสดี เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ ชันษา พระเจ้าสีพีมหาราชแห่งนครเชตุดรได้มาสู่ขอไป

เป็นพระมเหสีของราชบุตรบุญชัย ต่อมาราชบุตรบุญชัยได้ครองราชบัลลังก์เป็นกษัตริย์สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระราชบิดา พระนางมุสดีได้เป็นอัครมเหสีแห่งนครเชตุดรสืบมา ต่อมาท้าวสักกะเทวราชได้อาราธนาพระมหาสัตว์ ให้เสด็จลงมาจุติในครรภ์ของ

พระนางมุสดี จนกระทั่งครบกำหนดทศมาสพระนางปรารถนาจะเสด็จทอดพระเนตรพระนคร เมื่อเสด็จถึงถนนเวสสวธิ์(ถนนพ้อคำ) พระนางก็ประสูติพระราชโอรส ทรงขนานนามว่า เวสสันดร(ถนนระหว่างพ้อคำ) ในวันเดียวกันได้มีนางชางจากสวรรค์นำเอาลูกช้างเผือกกลั้วมาทิ้งไว้ที่โรงช้าง ประชาชนให้ชื่อว่าชาง ปัจฉัยนาเคนทร์ (ช้างที่เกิดร่วมบารมีพระเวสสันดร)

เมื่ออายุ ๑๖ พระชันษาพระราชบิดาได้สู่ขอพระนางมัทรี ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าลุงแห่งตระกูลมัทราซ พระนางมัทรีให้ประสูติพระราชบุตรนามว่าพระชาลีและพระราชธิดา นามว่ากัณหา

ในกาลนั้นเกิดข้าวยากหมากแพงที่เมืองกาฬิงครัฐ เนื่องจากฝนไม่ตกตามฤดูกาลประชาชนอดอยากแสนสาหัส พระเจ้ากาฬิงครัฐจึงส่งพราหมณ์ ๘ คนไปทูลขอช้างปัจฉัยนาเคนทร์ พระเวสสันดรก็พระราชทานช้างให้ตามเจตนา ส่วนประชาชนไม่พอใจในการบริจาคช้างไปจึงชวนกันขับไล่พระเวสสันดร แต่ก่อนที่จะออกจากเมืองไปพระเวสสันดรขอบริจาคทานเป็นครั้งสุดท้ายเรียกว่า สัตตสละตะกมะมหาทาน อย่างละ ๗๐๐ เช่น ช้าง ๗๐๐ ม้า ๗๐๐ รถ ๗๐๐ โคนม ๗๐๐ ทาสทาสีทาสอีกอย่างละ ๗๐๐ เมื่อบริจาคเสร็จก็เสด็จออกจากเมืองพร้อมด้วยพระมัทรี ชาลี กัณหา มุ่งหน้าสู่เขาวงกตเพื่อบำเพ็ญพรตเป็นนักรบวช

พอเสด็จถึงเมืองตุลนครแคว้นเจตรัฐ พระเจ้าเจตรัฐทูลให้อยู่ร่วมกันจะยกพระนครให้กึ่งหนึ่งพระเวสสันดรก็ไม่ยอมด้วยตั้งใจจะไปบำเพ็ญพรตที่เขาวงกตตามเจตนา เมื่อเสด็จถึงเขาวงกตพระองค์ก็ทอดพระเนตรเห็นศาลาที่จัดไว้เป็นที่อยู่ของบรรพชิต และของคฤหัสถ์ ซึ่งท้าวสักกะเทวราชเนรมิตไว้ต้อนรับพระเวสสันดร พระองค์ก็อธิฐานเพศเป็นนักรบวช ทรงรำพึงว่า การเป็นบรรพชิตนี้สุขแท้ ทั้ง ๔ กษัตริย์ก็ทรงอยู่บำเพ็ญพรตอย่างมีความสุข จนล่วงเลยมาได้ ๗ เดือน

กล่าวถึงพราหมณ์ผู้หนึ่งนามว่า ชูชกอาศัยอยู่ในแคว้นกาฬิงครัฐหาเลี้ยงชีพด้วยการขอทานเมื่อได้มากแล้วเกรงว่าจะเกิดภัยกับตัวเอง จึงนำเอาทรัพย์นั้นไปฝากไว้กับเพื่อนพราหมณ์ผู้หนึ่งแล้วตนเองก็ออกขอทานต่อไป หลายปีผ่านไปสองพราหมณ์ผัวเมียเห็นว่าชูชกหายไปหลายปีเข้าใจว่าคงตายไปแล้วได้นำเงินของชูชกออกใช้จ่ายจนหมด วันหนึ่งชูชกกลับมาขอเงินคืนสองพราหมณ์ไม่มีเงินให้จึงยกลูกสาวคือ นางอมิตตดา ให้ชูชกไป นางอมิตตดาก็ปรณินิบัติชูชกเป็นอย่างดี ร้อนถึงนางพราหมณ์ในหมู่บ้านที่ถูกสามีตำว่าและเปรียบพวกตนกับนางอมิตตดาว่าสู้นางอมิตตดา

ไม่ได้ปรนนิบัติรับใช้สามีย่างดี นางพราหมณ์จึงพากันไปขับไล่ ต่อบานางอมิตตดาจนทนไม่ได้จึงให้ชูชกไปขอ ชาลี กัณหา จากพระเวสสันดร เพื่อมาเป็นทาสรับใช้ ชูชกออกเดินทางมุ่งเขาวงกต

พอถึงก็ทูลขอสองกุมารพระเวสสันดรก็ยกชาลี กัณหาให้ชูชกไปโดยกำหนดค่าไถ่ถอนตัวไว้ ชาลีมีค่าตัวทองคำพันแท่ง สวณกัณหา มีค่าตัว ข้าทาสชายหญิงและช้าง ม้า โค อย่างละ ๑๐๐ และทองคำ ๑๐๐ แท่ง ชูชกก็พาสองกุมารออกจากอาศรมไป

เมื่อพระมัทรีกลับจากป่าหาผลไม้ไม่พบลูก ก็ทูลถามพระเวสสันดรว่า ชาลี กัณหา หายไปไหนพระเวสสันดรก็ไม่ตอบพระนางจึงออกตามหาจนเหนื่อยอ่อนและสลบลง พอฟื้นพระเวสสันดรก็เล่าความจริงให้ฟังว่าตนได้ยกบุตรทั้งสองให้ชูชกไปแล้ว พระมัทรีก็อนุโมทนาหาว่ามิว่าสนาต่อกัน ภายหน้าคงได้พบกันอีก

เมื่อกษัตริย์ทั้งสองมีจิตยินดีในการบริจาคปิยบุตรหลานแล้ว ท้าวสักกะเทวราชก็แปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอพระมัทรีด้วยเกรงว่าพระเวสสันดรจะยกให้คนอื่นไป พระเวสสันดรก็ยกพระมัทรีให้กับพราหมณ์นั้น แต่พราหมณ์ไม่นำไปขอฝากไว้กับพระเวสสันดรเพื่อให้อยู่อุปฐาก รับใช้ปรนนิบัติเป็นการช่วยในการบำเพ็ญพรตให้สำเร็จตามเจตนา พระเวสสันดรตรัสกับพราหมณ์ว่า พราหมณ์เอ๋ย ในโลกนี้มีอยู่สิ่งเดียวเท่านั้น ที่เรารักและปรารถนายิ่งกว่ามัทรีและบุตร สิ่งนั้นคือ พระสัพพัญญุตญาณ ท้าวสักกะเทวราชจึงประทานพร ๘ ประการ คือ

- ๑) ขอให้พระราชบิดาทรงให้อภัยโทษ และรับให้ครองราชย์สมบัติต่อไป
- ๒) ขอให้พระองค์มีจิตพอใจในการฆ่าคนแม้ว่าคนนั้นจะมีชาติเพียงใด
- ๓) ขอให้พระองค์ทรงเป็นที่พึ่งของประชาชนทุกถ้วนหน้า
- ๔) ขออย่าให้พระองค์ประพฤติดีประเวณี ลุอำนาจแก่สตรีทั้งปวง
- ๕) ขอให้บุตรที่พลัดพรากไปมีอายุยืนนานและได้กลับครองราชย์สมบัติ
- ๖) ขอให้อาหารเป็นทิพย์จงบังเกิดนับแต่วันที่เสด็จกลับถึงพระนคร
- ๗) ขอให้มีโอกาสบริจาคสิ่งของทั้งปวงอย่าได้หมดสิ้น และไม่เกิดความเสียหาย

ภายหลัง

๘) ขอให้ได้เสด็จสุดศิขรวิตรไปตามลำดับ จนบรรลุสำเร็จพระโพธิญาณเมื่อประทานพรแล้วท้าวสักกะเทวราชก็อันตรธานไปสู่สวรรค์ตามเดิม

กล่าวถึง ชูชกพาสองกุมารพ้นจากประตูป่าสู่ทางสองแพร่งทางหนึ่งไปกาลิงครรัฐทางหนึ่งไปเชตุดร เทวดาตกลงใจให้ชูชกลงทางไปเชตุดรล่วงเวลาค่ำคืนก็ถึงชนพระนคร คือนั้นพระกรุงสยชัยทรงสุบินนิมิตว่า得有บุรุษดำนำดอกปทุมสองดอกมาถวายและพระองค์ทรงรับไว้ ครั้นตื่นบรรทมจึงให้โหรทำนายว่า เป็นเรื่องดี พระราชวงศ์ที่จากไปจะได้กลับคืนมา

ขณะนั้นชูชกก็พาสองกุมารพลัดหลงเข้ามาถึงหน้าพระลาน พระองค์เห็นสองกุมารก็ทรงจำได้ว่าเป็น ชาลีและกัณหา และขอไถ่ตัวจากชูชกตามจำนวนที่พระเวสสันดรกำหนดไว้ สั่งให้นางสนมกำนัลต้อนรับชูชกเป็นอย่างดี พร้อมจัดการเฉลิมฉลองรับขวัญพระหลานทั้งสอง ชูชกรับประทานอาหารจนท้องแตกตายในที่สุด ชาลี กัณหา ก็เล่าเหตุการณ์ที่เขาวงกตให้ฟังโดยตลอด

พระเจ้ากรุงสยชัยจึงสั่งให้ทหารจัด ขบวนยกทัพไปรับพระเวสสันดรกับ พระมัทรีกลับเมืองเมื่อกองทัพยกไปใกล้อาศรมพระเวสสันดร พระมัทรี ก็ตกพระทัยคิดว่ามีข้าศึกยกพลมาแต่พอ

เห็นทิวธงก็จำได้ว่าเป็นกองทัพแห่งเซตุดร สวณพระเจ้ากรุงสุโขทัยพระนางผู้สดิ่ตกลองกันว่าจะไม่เข้าไปหาพร้อมแต่จะเสด็จที่ละพระองค์ ครั้นแล้วพระเจ้ากรุงสุโขทัยก็เสด็จเข้าไป

พระนางผู้สดิ่ ก็เสด็จและชาลี ก็ค้นหาที่เสด็จตามเข้า ทั้งหกกษัตริย์พบกันก็เกิดความยินดี โสมนัส จนทั้งหกกษัตริย์ต่างก็สลับลง เหล่าทหารในกองทัพก็พากันสลับสไล ทันใดนั้นท้าวสักกะเทวราชก็ดลบันดาลให้ฝน

โบกพรพรชตกลงมา เพื่อให้ความสดชื่นแก่คนทั้งหลายกษัตริย์ทั้งหก ก็พินคินสติพร้อมเหล่าทหารก็ได้สติฟื้นขึ้น

พระเจ้ากรุงสุโขทัย จึงขอร้องให้พระเวสสันดรลาเพศบรรพชิต แล้วก็ยกทัพกลับถึงพระนครพระเวสสันดร พระมัทรี ชาลี ก็ค้นหา ก็ได้สืบราชสมบัติสืบไปจนกระทั่งหมดอายุขัย

กลับชาติ

พระเจ้ากรุงสุโขทัย กลับชาติมาเกิดเป็น พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา

พระนางผู้สดิ่ กลับชาติมาเกิดเป็น พระนางสิริมหามายา พระราชมารดา

พระเวสสันดร กลับชาติมาเกิดเป็น เจ้าชายสีหธัตถะ พระราชกุมาร

พระมัทรี กลับชาติมาเกิดเป็น พระนางยโสธรา (พิมพา)

พระชาลี กลับชาติมาเกิดเป็น ราชูล

พระกัณหา กลับชาติมาเกิดเป็น นางอุบลวรรณาเถรี

ชูชก กลับชาติมาเกิดเป็น พระเทวทัต

นางอมิตดา กลับชาติมาเกิดเป็น นางจิญจมาณวิกา